

VÄLIS-IEESTI

2018 SADA AASTAT EESTI RIIKI · XXIII AASTAKÄIK

Pühendatud Välis-Eesti Ühingu 90. sünnipäevale

SISUKORD

Toimetuse veerg		1
I osa Kaasaegne Eesti		
Ago Paju	28.november – Kas iseseisvuspäev?	3
Luule Sakkeus	Peamised muutused Eesti rahvastikuarengus -ette ja tahavaade 200-aastases raamistikus.	11
Toomas Varrak	Demokraatia teooria ja praktika	21
Rein Einasto	Loodusteadlase pilguga: rahvusriik on ökosüsteem	27
Sulev Mäeltsamees	Kohaliku omavalitsuse osast Eesti Vabariigi loomisel ja taastamisel	32
Jüri Raudsepp	Eesti ühiskond – meenutusi, mõtteid ja võrdlusi	37
II osa Välis-Eesti		
Lauri Suurmaa	Eesti riikliku järjepidavuse idee alalhoidmisest paguluses	41
Evelin Tamm, Ivar Paljak	Kolmveerand sajandit eesti teadlaste koostööd Rootsis	45
Alida Zigmunde	Naabritel lätlastel ja eestlastel on palju ühist	49
Leili Utno	Estofile Riias	53
III osa Välis-Eesti Ühingus		
Välis-Eesti Päev 25.11. 2017:Konverents „Sada aastat Eesti riiki“	Rahvusraamatukogus.	59
Välis-Eesti Ühingu liikmete uusi teoseid :		
Mats Traat „Valge Maja“, kirjastus EKSA , 2017.		64
Leili Utno „Eestlased Lätis“ 3. raamat, kirjastus „Välis-Eesti“ , 2017.		65
Meile kirjutatakse: Olev Tralla kiri Välis-Eesti Ühingule		66
Tänuavaldus Välis-Eesti kongresside tegijaile ja osavõtjaile		67

Välis-Eesti Ühingu kirjastuse väljaanne

ISSN 1736-2776

ISSN 2585-4577

Toimetus:

Peatoimetaja: Leili Utno

Toimetaja: Artur Laast

Keeletoimetaja: Tiit Maksim

Toimetuskolleegium: Inna Feldbach, Artur Laast, Tiit Maksim, Jüri Martin, Leili Utno

Autoriõigused kuuluvad autoritele ja toimetusele.

Toimetuse kontaktandmed:

VEÜ, Toimetus, Öismäe tee 112-32 Tallinn 13513,

e-post: leiliutno@valiseesti.org tel. 372-659200 või 5035269

Kodulehekülj http://www.valiseesti.org

Toimetuse veerg

2018. aasta on suurte juubelite aasta. Eestlased ja lätlased tähistavad oma riigi 100. sünnipäeva. Välis-Eesti Ühingu taasasutamisest 18. aprillil 2018 Tallinnas möödub tänavu 90 aastat. Eestlastel Eestis ja välisriikides on plaanis meenutada Eesti Vabariigi sünnilooga seotud tähtpäevi kuni 2020. aastani, mil Tartu rahulepingu sõlmimisest möödub 100 aastat.

Neid tähtsündmusi meenutades jagab Tartu Ülikooli dotsent Ago Pajur käesoleva ajakirja "Välis-Eesti" XXIII väljaande esimeses osas teavet Eesti omariiklusest alates 28.11.1917, mil Toompeale kogunenud Maapäev tegi otsuse iseseisva Eesti riigi loomise kohta.

Kes olid selle riigi loojad ja edasiviijad, seda käsitleb Tallinna Ülikooli demograafiakeskuse juhataja *Dr. Luule Sakkeus* artiklis "Peamised muudatused Eesti rahvastiku arengus – ette- ja tahavaade 200-aastasest raamistikust", milles esitatud andmestik kinnitab eestlaste haridustväärtustavat hoiakut kui meie riigi peamist väärtust.

Kuidas on edenenud 100. sünnipäeva üleilmselt tähistav Eesti riik?

Vastuse neile küsimustele leiame poliitikateaduste professori Toomas Varraku artiklist, mis selgitab toimunud arenguid demokraatia põhimõtetest lähtuvalt. Eesti rahvusriigi idee teostamist omavalitsuse tasandil saja aasta jooksul käsitleb emeriitprofessor Sulev Mäeltsemehe kirjutis, keskendudes tänapäeval oluliseks tõusnud probleemidele. Eesti loodusvaramutele ja ökosüsteemile on pühendatud emeriitprofessor Rein Einasto artikkel. Möödunud sajandil Eestis toimunud muudatustest suhtumises meie ühiskonnas aktsepteeritud põhiväärtustesse kirjutab *Dr. Jüri Raudsepp*.

Ajakirja teises osas „Välis-Eesti“ kirjeldab ajaloomagister Lauri Suurmaa, kuidas Eesti Vabariigi järjepidavust on hoidnud sõjakeerises Läände pääsenud eestlased, nende asutatud eksiilvalitsus ja pagulasorganisatsioonid.

Millega tegelesid Rootsi emigreerunud Eesti teadlased, sellest on lugeda Evelin Tamme ja Ivar Paljaku artiklist „Kolmveerand sajandit eesti teadlaste koostööd Rootsis“. Riia Tehnikaülikooli professor Alida Zigmunde jätkab naaberriikide koostöö teemat artiklis „Naabritel eestlastel ja lätlastel on palju ühist“ huvitavate andmetega sellest, et Lätis on sajandeid elanud suur hulk eestlasi, kes on olnud ühenduslülilik kahe naaberriigi kodanike ning sealsete seltside ja ülikoolide vahel. *Dr. Leili Utno* artiklist on lugeda, et Riia estofiilide tegevus on sajandite jooksul olnud tänuväärne ja tänapäeval taas hoogustumas.

Ajakirja III osa on pühendatud Välis-Eesti päevale 25.11.2017, mil kuulasime huviga konverentsi „Sada aastat Eesti riiki“ ettekandeid. Käesoleva ajakirja veergudel on avaldatud sel konverentsidel esinenud A. Pajuri, T. Varraku, L. Sakkeuse ja E. Tamme ettekannete terviktekstid. Konverentsil kõneles Eesti Arhitektuurimuuseumi teadur

Jarmo Kauge Toronto eesti arhitektide saavutustest selle linna miljöö elegantseks ja huvitavaks kujundamisel. Avaldame Jarmo Kauge ettekannet illustreerinud fotod eesti päritolu Kanada arhitektide töödest.

Juubeliaastal peaks laiemat arutelu selle üle, millised on Eesti riiklikud väärtused, pidama ka kõik väliseesti organisatsioonid, et leida võimalusi tulemuslikuks dialoogiks meie ühiste vaimsete väärtuste hoidmisel. Artikleid neil teemadel palume saata aadressil: leiliutno@valiseesti.org.

Head lugemist!

Leili Utno, ajakirja „Välis-Eesti“ peatoimetaja

I osa

Kaasaegne Eesti

28. NOVEMBER – KAS ISESEISVUSPÄEV?

Ago Pajur, Tartu Ülikooli dotsent

Eesti iseseisvuspäeva (Eesti Vabariigi aastapäeva) on 24. veebruaril tähistatud juba 98 korda, alates 1919. aastast. Seega on tegemist kindlalt juurdunud ajaloolise traditsiooniga. Ometigi võinuks omal ajal minna teisiti ning iseseisvuspäeva nimetuse võinuks pälvida hoopiski 28. november. 15. (ukj 28.) novembril 1917¹ võttis Eesti Maanõukogu vastu ajaloolise otsuse, mida on loetud üheks peamiseks Eesti riikluse alusdokumendiks.

Kas pühitseda 28. novembrit?

1919. aasta jaanuari keskel käis Vabadussõda täie hooga. Eesti rahvavägi oli küll punavägede edenemise paljudes väikestes murdelahingutes seisma pannud ja initsiatiivi haaranud, kuid suur osa Eestist oli jätkuvalt enamlaste meelevallas. Asutava Kogu valimisi tuli oodata veel üle kahe kuu ning kõrgem seadusandlik võim kuulus 1917. aastal moodustatud Eesti Maanõukogule, mis oli aga 27. novembril 1918 volitanud enda nimel tegutsema Ajutist Valitsust Konstantin Pätsi juhtimisel. Siiski käisid aegajalt koos Maanõukogu juhatus ja vanematekogu.

17. jaanuaril 1919 peetud Maanõukogu vanematekogu koosolekul teatas Rahvaerakonna esindaja Julius Reintam, kes kuulus ühtaegu Haridusministeeriumi juures tegutsenud Hariduskogu koosseisu, et Hariduskogu kavatseb kuulutada 24. veebruaril ja 28. novembri riiklikeks pühadeks. Vanematekogu selles küsimuses mingit otsust ei langetanud, kuid koosolijad leidsid, et *nende pühade vastu midagi ei ole* (RA, ERA.78.1.49, lk 223).

Nädal hiljem, 24. jaanuaril, saatis riigi koolinõunik (sisuliselt haridusministri kohusetäitja, kuna minister Karl Luts viibis enamlaste pantvangina Venemaal) Friedrich Volrad Mikkelsaar, nähtavasti Hariduskogu ettepaneku tuules, valitsusele kirja, soovitudes kehtestada kaks omariikluse sünniga seotud riiklikku tähtpäeva: 'Iseseisvuse päev' 28. november ja 'Vabariigi päev' 24. veebruar (RA, ERA.31.1.36, l. 2).

Valitsus arutas ettepanekut paar päeva hiljem ja otsustas: *niisuguste pühade määramist Asutava Kogu hooleks jätta. Tänavu kõikides koolides 24. veebruari mälestada, selleks Haridusministeeriumil koolidele juhatust anda* (RA, ERA.31.1.12, l. 27). 12. veebruaril lisandus veel üks valitsuse otsus: *Vabariigi väljakuulutamise päevaks lugeda 24. veebruar* (RA, ERA.31.1.12, l. 38p). Nende otsuste alusel pühitsetigi esmakordselt Eesti Vabariigi aastapäeva.

¹ Edaspidi on kasutatud kirjeldatud sündmuste ajal kehtinud ajaarvamist, st kuni 31. jaanuarini 1918 vana (Julius) kalendrit ning alates 14. veebruarist 1918 uut (Gregoriuse) kalendrit.

24. veebruaril 1919 pandi kõigis vabrikutes ja töökodades töö seisma, ärid, kontorid ja bürood suleti, koolitunnid jäeti ära. Linnad ja alevid seisis lipuehtes, riigi- ja omavalitsusasutusi, koole ja seltsimaju kaunistasid kuuseokstest vanikud ning kaupluste vaateaknaid rahvuslike tegelaste portreed. Hommikul peeti kirikutes tänujumalateenistusi ja koolides aktusi, keskpäeval korraldati suuremates asulates Rahvaväe ja Kaitseliidu paraad või pidulik rongkäik. Ajutise Valitsuse koosolekul kinnitati Eesti Panga ja Eesti Punase Risti Seltsi põhikirjad ning asutati riiklik teenetemärk Eesti Vabaduse Rist (Eesti riiklise...).

Asutav Kogu, kelle hooleks oli valitsus riiklike tähtpäevade kindlaksmääramise usaldanud, astus kokku küll juba 1919. aasta jüripäeval, ent oli koormatud paljude kiireloomuliste ülesannetega ega jõudnud niipeagi pühade küsimuse arutamiseni. Seetõttu tähistati ka 1920. aastal vabariigi aastapäeva läinud aasta eeskujul ja ikka 24. veebruaril.

Kuid täielikult pühade küsimusel hääbuda ei lastud. 1. septembril 1919 tõstas selle töö ja hoolekandeminister Anton Palvadre. Sedapuhku käis jutt mitte ühest või kahest riiklikust tähtpäevast, vaid pühade ja puhkepäevade määrusest, mis paneks korraga paika kõik riigipühad. Minister põhjendas oma ettepanekut asjaoluga, et mitmetel asutustel oli tekkinud küsimusi seoses puhkepäevade lubamisega oma töötajatele pühade puhul, ning avaldas arvamust, et probleem vajaks terviklahendust (RA, ERA.15.2.517).

Valitsus esitas minister Palvadrelt saadud määruse eelnõu kinnitamiseks Asutavale Kogule (RA, ERA.31.1.13, l. 116). Asutava Kogu esimees August Rei omakorda edastas selle parlamendi töökaitsekomisjonile, mis kiitis eelnõu 12. septembril 1919 heaks (RA, ERA.15.2.517, l. 1). Seejärel toppas aga eelnõu menetlemine tervelt seitsmeks kuuks.

Alles 16. aprillil 1920 jõudis määruse projekt Asutava Kogu täiskogu ette, kuid üksnes selleks, et Asutav Kogu saaks teha selle läbivaatamise ülesandeks seadusandlikule delegatsioonile (RA, ERA.15.2.121, pag-mata). Viimane võttiski määruse 27. aprillil vastu.

„Määrus pühade ja puhkepäevade kohta“ loetles kolmteist *täielist püha... mil tööd ei tehta*. Kuna mõned pühad (lihavõtted, suvised, jõulud) kestsid kolm päeva, siis tagas määrus kõigile töoinimestele igal aastal lisaks pühapäevadele 19 töövaba päeva ning neli pühade-eelset päeva, mil töö lõpetati kell 12. Põhiliselt oli tegemist kirikupühadega, millele lisandusid *Esimese Mai püha, Jaanipäev, Mardipäev, Uus-aasta ning Eesti Vabariigi iseseisvuspäev* (RT 1920: 534).

Iseseisvuspäeva tähistati jätkuvalt 24. veebruaril ning 28. novembrit riiklike pühade hulgas ei leidunud. Ehkki pühade määrust muudeti hiljem korduvalt, jäi iseseisvuspäev pikaks ajaks ainsaks omariikluse sünniga seotud tähtpäevaks. Alles 1934. aastal lisandus võidupüha.

Pärast Eesti iseseisvuse taastamist on riigipühade kõrvale tekitatud küll hulk riiklike tähtpäevi ja lipupäevi, ent 28. novembrit pole nendegi hulka arvatud. Alles 2017. aastal, mil Maanõukogu otsusest möödus sada aastat, kuulutati 28. november *riikliku enesemääramise aastapäevaks* ja ühekordselt ka lipupäevaks: *Eesti riikliku enesemääramise 100. aastapäeva äramärkimiseks kehtestab valitsus... riigi- ja kohaliku omavalitsuse asutustele ning avalik-õiguslikele juriidilistele isikutele kohustuse heisata 28. novembril 2017. a Eesti lipp. Sinimustvalget Eesti lippu on oodatud heiskama ka kõik teised* (Vabariigi valitsuse...).

Mis toimus 1917. aastal?

Veebruaris 1917 Piiteris puhkenud revolutsioon pühkis minema isevalitsusliku korra ja lõi esmakordselt eeldused Venemaa demokratiseerimiseks. Ühtlasi avas revolutsioon uusi võimalusi impeeriumi vähemusrahvastele. Tänu kiirele tegutsemisele sai Eesti 30. märtsil autonoomiaseaduse, millest unistati juba 1905. aasta revolutsiooni päevil. Selle alusel ühendati seni Liivimaa kubermangu kuulunud Lõuna-Eesti maakonnad Eestimaa kubermanguga ning kutsuti ellu esimene rahvaesindus – Maanõukogu, samuti Maavalitsus ja maakondade omavalitsused. Samas jäi Eesti endiselt Venemaa koosseisu ja olulised otsused tulid jätkuvalt Petrogradist. Esialgul rahuldus säärane olukord rahvuslikku eliiti, kes nägi ideaalis Eestit võrdõigusliku osariigina Vene föderatsioonis (vt: Pajur 2014).

Kuid Vene revolutsioonil oli ka negatiivne tahk. Ajutine Valitsus ei suutnud koondata enda kätte piisavat võimu, vaid kujunes võitlevaks pooleks nn revolutsioonilise demokraatiaga – isetekkeliste vasakmeelsete nõukogude ja komiteedega, kes kartsid nagu tuld kontrrevolutsiooni ja otsisid selle ilminguid ka seal, kus neid polnud, sh valitsuse tegevuses. Lisaks sünnitas Venemaale ootamatult saabunud vabadus korralagedust, anarhiat ja vastutamatust, mida mõned poliitilised jõud teadlikult süvendasid, lootes seda kasutada enda huvides. Kõige destrukttiivsemalt mõjus enamlaste partei demagoogiline ja populistlik kihutuskampania, mis oli orienteeritud väheharitud rahvahulkadele ja tõi kaasa omalaadse massipsühhoosi. Kõik see nõrgestas Venemaa riiklust ja eriti Vene sõjaväge, mis osales küll jätkuvalt Ilmasõja võitlustes, kuid nõudis järjest valjuhäälemalt sõja viivitamatut lõpetamist.

Venemaa silmnähtav nõrgenemine pani eestlasi muretsema. Võis karta, et Saksa väejuhatuse kasutab Vene armee võitlustahte langust uute pealetungide korraldamiseks idarindel. Augusti lõpus läksidki sakslased rünnakule, ületasid Väina jõe, murdsid kaitset läbi ja vallutasid Riia. Sedapuhku õnnestus vaenlase edasitung küll Võnnu positsioonidel peatada, kuid Eesti tulevik näis toimunu valguses aina tumedam (Eesti ajalugu V: 418).

Maanõukogu 25. augusti istungil leidis Jaan Tõnisson, et Venemaa on surmani haige ega suuda tagada Eesti kaitset, mistõttu tuleks leida teisi võimalusi – võtta kodumaa saatuse määramine eestlaste eneste kätte ning otsida mõistmist ja tuge *Entente*'i lääneliitlastelt. Tõnissoni arvates võis osutada mõeldavaks luua *Entente*'i riikide toetusel Venemaa ja Saksamaa vahele neutraalne Balti puhverriik või koguni Baltimaadest ja Skandinaavia riikidest koosnev konföderatsioon (Maanõukogu: 109). Esialgul jäi see pelgaks fantaasiaks, mille elluviimiseks puudusid reaalsed võimalused. Pealegi oli eesti poliitiline mõte veel liialt kinni Vene revolutsioonis. Kuid tasapisi idee levis ja leidis kõlapinda. 26. septembril otsustas Maanõukogu alustada ettevalmistusi Eesti Asutava Kogu valimisteks (Maanõukogu: 152–153). Kuna seni olid kõik lootused seondunud Venemaa Asutava Koguga, siis võib uues sihis näha põhimõttelist murrangut ja rahvaste enesemääramise idee esiletõusu.

Oktoobrikuised sündmused – Lääne-Eesti saarte langemine Saksa okupatsiooni alla, Vene võimude kavad Eesti totaalseks tühjendamiseks evakuatsiooni ja rekvisitsiooni läbi, samuti saartelt põgenenud ja lõplikult demoraliseerunud vene väeosade omavoli (röövimised, rüüstamised, tapmised) Lääne- ja Harjumaal – süvendasid veel-

gi Venemaast eraldumise mõtet. Loomulikult mõjutas eesti poliitilise mõtte arengut enamlaste oktoobripöörde. Juba 26. oktoobril olevat kubermangukomissar Jaan Poska avaldanud Maavalitsuse koosolekul arvamust, et *nüüd ei jää muud nõu kui Eesti iseseisvaks kuulutada* (Laaman 1998: 73). Tõsi, Poska ise oma mõtte teostamiseks midagi ette võtta ei jõudnud, sest järgmisel päeval võtsid enamlased Poskalt võimu üle. Kuid enamlaste haldussuutlikkus oli esialgu sedavõrd tagasihoidlik, et nad piirdusid vaid keskvalitsuse esindajate tagandamisega ning jätsid tegutsema nii Maanõukogu ja Maavalitsuse kui ka omavalitsusasutused maakondades, linnades ja valdades.

Oktoobripöörde-järgselt tekkis vajadus anda toimunule hinnang ja määrata kindlaks uuest olukorrast johtuvad rahvuslikud sihid. Selle ülesande lahendamiseks sobis kõige paremini Maanõukogu, kuid kuna Maanõukogu viibis istungjärkude vaheajal, läks initsiatiiv Maanõukogu vanematekogu kätte. 28. oktoobril tõstatus vanematekogu küsimus, kas tuleks äsjaste sündmuste arutamiseks Maanõukogu erakorralisele koosolekule kutsuda või vähemalt seletuskirjaga rahva poole pöörduda. Esialgu otustati mõlemad küsimused eitavalt, kuna enamliku pöörde tulemused polnud lõplikult selgunud (RA, ERA.78.1.49, lk 42–43). Kolm päeva hiljem võttis vanematekogu küll selge seisukoha enamliku pöörde suhtes, tunnistades selle hukatuslikuks nii Vene revolutsioonile kui ka kõigile Venemaa rahvastele, ent pidas Maanõukogu kokkutsumist jätkuvalt ennatlikuks (RA, ERA.78.1.49, lk 52–54). Kuid 7. novembril langetasid vanematekogu liikmed üksmeelse otsuse kutsuda Maanõukogu kokku 15. novembriks (RA, ERA.78.1.49, lk 55–57).

Eesesisva koosoleku päevakorda ja vastuvõetavate resolutsioonide projekte arutas vanematekogu järgnenud päevadel mitmel pikal nõupidamisel. Esialgu otsiti veel võimalust koostööks enamlastega, kuid Jaan Tõnissoni ja Konstantin Pätsi kokkusaamine Jaan Anveltiga ei andnud positiivseid tulemusi (RA, ERA.78.1.49, lk 59–61). Vastupidi, Eestimaa Nõukogude Täidesaatev Komitee otsustas 12. novembril Maanõukogu laiali saata (RA, ERA.78.1.110, l. 6). Seega olid koostöövõimalused ammendunud ning kerkisid üles uued küsimused: kas üldse õnnestub Maanõukogu koosolek enamlaste tahte vastaselt ära pidada, kas tuleks kutsuda Maanõukogu julgestamiseks Toompeale eesti rahvusväeosadest kaitsealk, kas pidada istung Haapsalus, rahvusmeelse 1. eesti polgu kaitse all? Läbi kohati üpris tuliseks kiskunud vaidluste jõuti kõiges konsensuseni. Vanematekogu viimane koosolek peeti 15. novembri hommikul (RA, ERA.78.1.49, lk 84–94).

Vahemärkuse korras tuleb viidata mõnele tegurile, mis aitasid maanõunikel otsuseni jõuda. Ühelt poolt oli tegemist kodumaiste mõjuritega. Nii 5. novembril Tartus toimunud Eesti Demokraatliku Erakonna nõupidamine kui ka 8. novembril Haapsalus peetud 1. eesti polgu üldkoosolek nõudsid, et Maanõukogu kuulutaks ennast kõrgeima võimu kandjaks Eestis (Eesti Demokraatlise...; Tõnisson 1934: 239). Teisalt avaldas mõju ukrainlaste ja soomlaste eeskujule, kes olid liikumas omariikluse suunas: 7. novembril kuulutas keskraada välja Ukraina Rahvavabariigi ja 23. novembril kiitis Eduskund heaks iseseisvusdeklaratsiooni (Gritskevitš 2011: 51; Zetterberg 1991: 20).

Mida Maanõukogu otsustas?

Järgnev kirjeldus põhineb Maanõukogu koosoleku protokollil (Maanõukogu: 273–275). Sellest selgub, et 15. novembri koosoleku alguseks oli kohal 48 rahvasaadikut 62-st ja et Maanõukogu esimehel Otto Strandmanil õnnestus avada istung täpselt ettenähtud ajal, punkt kell 16. Kuna otsuseprojektid olid eelnevalt läbi arutatud ja heaks kiidetud nii vanematekogus kui ka erakondlikes rühmades, siis ei tekkinud niimetamisväärseid diskussioone. Koosolek kestis vaid 25 minutit ja selle masinakirjas protokoll mahtus ära kõigest kuuele leheküljele.

Koosoleku päevakorras oli kuus punkti: Eesti asutava kogu kokku kutsumine; Maanõukogu võimuküsimus; Üleskutse eesti sõjameestele; Valimised; Võitlus rüüstamiste vastu; Jooksvad asjad. Neist kõige olulisemad olid kaks esimest.

Otsuseprojekti Asutava Kogu asjus kandis ette Ants Piip: *Rahvaste enesemääramise põhjusemõtet aluseks võttes, otsustab Maanõukogu: 1. Riiklise korra äramääramiseks, demokratilise ja täieõiguslise võimu loomiseks Eestimaal ja teiste küsimuste otsustamiseks Eesti Asutavat Kogu kokku kutsuda.* Järgnenud punkt 2 puudutas Asutava Kogu valimisi ega ole siinkohal oluline. Ettepanek sai 47 häält poolt, ainsana jäi erapooletuks sotsiaaldemokraat Mihkel Martna – arvatavasti seetõttu, et Maanõukogu ei pooldanud tema ettepanekut ühineda enamlaste väljatöötatud valimisseadusega.

Maanõukogu võimu küsimust puudutava projekti luges ette Jaan Tõnisson. Otsuses öeldi:

Kuna Venemaal riikline võim üleüldise korralageduse ja üksikute rühmade vastastikuse võitluse läbi täielikult on hävitatud ja keskvoim puudub, kelle määruste alla kõik riigiosad heidaksid, tunnistab Ajutine Eesti Maanõukogu, kui seadusepärane demokratiliselt valitud maa ja rahva esitus Eestis, oma kohuseks Eestimaa kaitseks Venemaal järjest kasvava korralageduse ja kodusõja hädaohtlike tagajärgede vastu ja Eesti rahvuspoliitilise tuleviku kindlustamiseks järgmist välja kuulutada:

1. Eesti Maanõukogu tunnistab ennast Eestimaa ainsaks kõrgema võimu kandjaks, kelle määruste ja korralduste järele kõikidel Eestimaal tuleb käia, kuni Maanõukogu poolt demokratilise valimisseaduse põhjal viibimata kokku kutsutav Eesti Asutav Kogu kokku astub, et Eestimaa riiklist korda kindlaks määrates maal lõpulikku seadusandlist ja valitsuslist võimu luua.

2. Igasugused määrused, käsud ja dekreedid, tulgu nad kelle poolt tahes, on Eestimaal kuni Eesti Asutava Kogu kokku astumiseni maksvad ainuüksi siis, kui Eesti Maanõukogu nemad välja on kuulutanud, kuna vastasel korral neid mitte ei tule täita.

3. Seks ajaks, kui Eesti Maanõukogu mitte koos ei ole, antakse Maanõukogu juhatusele ja Vanemate-kogule ühes Maavalitsusega, kui Eestimaa kõrgema võimu esitajale, õigus rutulikka määrusi ja käskusid Eestimaa elu korraldamiseks välja kuulutada ja maksma panna, kuni Maanõukogu kokku astudes nende määruste kohta oma otsuse annab.

Sedapuhku täielikku üksmeelt ei leitud. Esseer Hugo Reiman asus seisukohale, et Maanõukogul puudub voli kõrgema võimu võtmiseks, mistõttu sel tuleks jätkata endisel moel, st kohaliku haldusasutusena. Pikemat diskussiooni siiski välditi, ja asuti hääletama. Otsus sai 39 häält poolt, üheksa maanõunikku (eeldatavasti esseerid ja sotsiaaldemokraadid) jäid erapooletuiks.

- Järgnes rida vähema tähtsusega küsimusi:
- eesti sõjaväelasi kutsuti üles viivitamatult kodumaale naasma ja rahvusväeosadesse koonduma;
 - kõigile eestimaalastele pandi südamele tasuta õigeaegselt maksud Maavalitsuse kassasse;
 - Maavalitsust kohustati astuma otsustavaid samme rüüstamiste lõpetamiseks;
 - enamlaste otsus Maanõukogu laiali saatmisest otsustati jätta tähelepanuta;
 - valiti Maavalitsuse abiesimees (Konstantin Konik) ning täiendusliikmed kahte komisjoni;
 - juhatusele tehti ülesandeks saata tervitusteogramm Ukraina kindralkomissariaadile Ukraina Rahvavabariigi väljakuulutamise puhul;
 - Mihkel Martna ettepaneku, täiendada Maanõukogu sõjaväelaste ja nõukogude esindajatega, arutamine lükati edasi;
 - järgmine koosolek otsustati pidada 16. novembril.

Koosolek lõppes kell 16.25 ning samal ajal jõudis Toompeale enamlaste korraldatud mitme tuhande pealine tööliste meeleavaldus. Selle esindajad marssisid istungisaali ja nõudsid kontrrevolutsioonilise Maanõukogu laialiminekut. Saadikud läksidki laiali – koosolek oli ju lõppenud –, kuid miitingukõnedega vihaseks aetud rahvamassi hulgast läbi trügides said mõned neist (Jüri Vilms, Jaan Tõnisson, Friedrich Mikkelsaar jt) füüsiliselt kannatada. Meeleavalduse eestvedaja Viktor Kingissepp ise pääses napilt vägivallast, kui hakkas rahvast rahule manitsema (Mikkelsaar 1927: 224–225; Morrison 1927: 226–229).

Kuigi järgmine koosolek oli otsustatud pidada 16. novembril, polnud seda võimalik enam teha ja Maanõukogu tegevuses saabus aastane katkestus. Maanõukogu 15. novembri otsused jõudsid rahvani ajalehtede vahendusel. Mitmel pool peeti maakonna-, linna- või vallanõukogude, rahvuslike seltside ja rahvusväeosade koosolekuid, mis avaldasid toetust Maanõukogu otsusele ja protesteerisid Maanõukogu laialisaatmise vastu. Tartu Raekoja platsil toimus 21. novembril koguni suur meeleavaldus, kus loeti otsus avalikult ette (Eesti ajalugu V: 425–426). 1. eesti polk pakkus aga Maanõukogule töö jätkamiseks omalt poolt kaitset ja tuge (1. eesti polgu...: 224). Mõistagi ei lasknud enamlased end kõigest sellest häirida, vaid jätkasid võimu laiendamist, tuginedes vene sõdurite relvadele.

Mida Maanõukogu otsus tähendas?

Maanõukogu 15. novembri otsust on tõlgendatud kui rahvusliku enesemääramisõiguse rakendamist ning kui Eesti lahkumist Vene riigi koosseisust. Kuid 1930. aastatel väitsid kolm nimekat juristi, sh Tartu ülikooli õigusajaloo professor Jüri Uluots, rahvusvahelise õiguse professor Ants Piip ja haldusõiguse professor Artur-Tõeleid Kliimann, kellele sekundeerisid mitmed noorema põlvkonna õigusteadlased (Rein Eliaser *jun*, Aleksander Looring jt), et Maanõukogu otsus tähendas enamat – nimelt Eesti riikluse loomist õiguslikus (*de jure*) mõttes. Seega ei sündinud Eesti iseseisvus nende tõlgenduses mitte 24. veebruaril 1918, vaid juba 15. novembril 1917. Nad lähtusid seejuures teooriast, mis rõhutas riikluse kolme tunnust: territoorium, rahvastik (koda-

nikkond) ja võim. Nende hinnangul oli Eestil juba enne Maanõukogu otsust olemas kolmest tunnusest kaks – territoorium ja rahvastik –, kuid puudus kolmas. Nüüd, mil seni Venemaa keskvõimule allunud ning üksnes kohaliku tähtsusega määrusi andnud ja siinset haldust korraldanud Maanõukogu kuulutas ennast ainsaks kõrgema võimu kandjaks, muutudes seeläbi seadusandlikuks organiks, omandas Eesti ka viimase riikluse olemasoluks hädavajaliku tunnuse. Samas ei eitanud professorid ka 24. veebruari ja iseseisvusmanifesti tähtsust. Tõsi, nende silmis ei olnud iseseisvusmanifest mitte konstitueeriv (riiklust loov), vaid deklareeriv (riigi olemasolust teada andev) akt. Lisaks täpsustas manifest juba varem loodud riikluse olemust, andes teada nii sellest, et Eesti näol on tegemist vabariigiga, kui ka sellest, et Eesti ei kuulu ühtegi riikide ühendusse (vt: Vabaduse tulekul).

Muidugi ei jaganud kaugeltki kõik säärast seisukohta. Kahtlejate hulgas polnud küll samavõrra nimekaid teadlasi, see-eest aga mitmeid avalikkusele hästi tuntud inimesi (tänapäeva mõttes arvamusiidreid), nagu näiteks ajakirjanik ja poliitik Eduard Laaman (Laaman 1964: 155–163). Tema ja ta mõttekaaslased tõid professorite väidete kummutamiseks esile mitu vastuväidet: 1) Maanõukogu otsuse tekstis ei leidu sõnagi riiklikust iseseisvusest, omariiklusest, Eesti riigist vms; 2) Maanõukogu otsus jäi paberile, sest tegelik võim kuulus enamlastele ja sisuliselt ei muutunud Eesti valitsemiskorralduses miski; 3) Maanõukogu liikmed pidasid 15. novembril silmas mitte iseseisva riikluse loomist alaliseks, vaid üksnes ajutise taktikalise manöövrina segaste aegade üleelamiseks. Neidki seisukohti ei saa kergekäeliselt kõrvale heita.

Kokkuvõtteks

Tuleb rõhutada Maanõukogu 15. novembri otsuse erakordset tähtsust Eesti ajaloos. Jättes õigusteadlaste hooleks vastuse küsimusele, kas lugeda seda Eesti riikluse loomise päevaks või mitte, peab tunnistama, et kõige vähemalt tähendas see pikka sammu enesemääramise idee teostumise ja Eesti Vabariigi loomise suunas. Sellest tulenevalt peaks 28. november riikliku enesemääramise aastapäevana tulevikuski kuuluma vähemalt lipupäevade, kui mitte riiklike tähtpäevade, hulka. Ühtlasi väärrib Maanõukogu otsuse saamislugu ja tähendus kindlasti edasist uurimist.

Kasutatud allikad ja kirjandus

Arhiiviallikad

RA, ERA (Rahvusarhiiv Tallinnas)

Fond 15 – Asutava Kogu Valimiste Peakomitee, Asutav Kogu

Fond 31 – Riigikantselei

Fond 78 – Eesti Ajutine Maanõukogu

Internetiallikad

Vabariigi valitsuse... = Vabariigi valitsuse istungi kommenteeritud päevakord, 9.11.2017. – <https://www.valitsus.ee/et/uudised/valitsuse-91117-istungi-kommenteeritud-paevakord> (vaadatud 20.11.2017)

Kirjandus

1. eesti polgu komitee protokollid 1917–1918. Koost. Ago Pajur ja Tõnu Tannberg. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv 2001.
- Eesti ajalugu V: Pärissorjuse kaotamisest Vabadussõjani. Peatoim. Sulev Vahtre. Tartu: Ilmamaa 2010.
- Eesti Demokratilise... = Eesti Demokratilise Erakonna osakondade asemikkude omavaheline nõupidamine. – Postimees nr 255, 8.11.1917, lk 2.
- Eesti riiklise... = Eesti riiklise iseseisvuse aastapäev. – Päevaleht nr 46, 25.2.1919, lk 1.
- Gritskevitš = Грицкевич, Анатолий. Борьба за Украину 1917–1921. Минск: Современная школа 2011.
- Laaman 1964 = Laaman, Eduard. Eesti iseseisvuse sünn. 2. tr. Stockholm: Vaba Eesti 1964.
- Laaman 1998 = Laaman, Eduard. Jaan Poska: Eesti riigitegelase elukäik. 3. tr. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts 1998.
- Maanõukogu protokollid 1917–1919: 1. koosolekust 1. juulil 1917 78. koosolekuni 6. veebruaril 1919. Tallinn 1935.
- Mikkelsaar, Friedrich Volrad. Mälestusi mõnest päevast. – Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt. I kd: Revolutsioon ja okupatsioon 1917–1918. Tallinn: Eesti Ajakirjanikkude Liit 1927. Lk 223–225.
- Morrison, Martin. Maapäeva laialiajamine. – Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt. I kd: Revolutsioon ja okupatsioon 1917–1918. Tallinn: Eesti Ajakirjanikkude Liit 1927. Lk 226–229.
- Pajur, Ago. „Meie riigipoliitiliseks paleuseks on autonoomia“: 30. märtsi 1917. aasta määrus Eestimaa ajutise valitsemiskorra kohta. – Esimene maailmasõda ja Eesti. Koost. Tõnu Tannberg. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv 2014. Lk 217–269.
- RT 1920 = Määrus pühade ja puhkepäevade kohta, 27.4.1920. – Riigi Teataja 1920, nt 67/68, lk 534.
- Zetterberg, Seppo. Iseseisva Soome ajalugu. Tallinn: Perioodika 1991.
- Tõnisson, Aleksander. K. Pätsi osa Eesti relvastatud kaitsejõu loomisel ja Vabadussõja puhkemisel. – K. Päts. Tema elu ja töö. Kaasaeglaste mälestusi. Tallinn: K. Pätsi 60 a. sünnipäeva mälestamise komitee, 1934, lk 236–244.
- Vabaduse tulekul I: Koguteos Eesti Maanõukogu 1917. aasta 15/28 novembri otsuse tähistamiseks. Tartu: Akadeemia 1938.

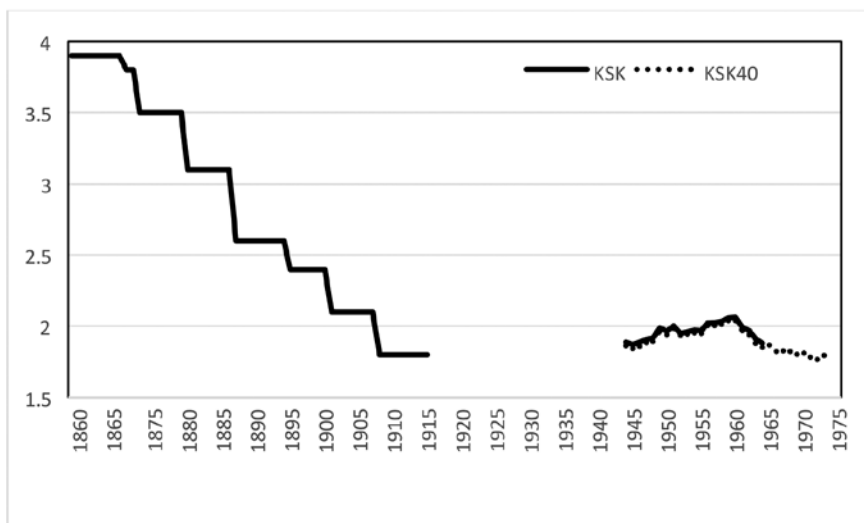
Peamised muutused Eesti rahvastiku arengus – ette- ja tahavaade 200-aastases raamistikus

Luule Sakkeus

Tallinna Ülikooli Ühiskonnateaduste Instituudi Eesti demograafia keskuse vanemteadur

Peamised teetähised rahvastiku arengus 20. sajandi alguseks

Eesti rahvastiku arengus toimus juba 19. sajandi II poolel põhimõtteline kvalitatiivne muutus, mis viis Eesti traditsioonilise rahvastikutaastega – kõrge suremuse ja kõrge sündimusega – riigist modernse arenguga riikide hulka Euroopas. Sellele perioodile langesid nii sündimus- kui ka suremustaseme langused (Katus 1994, Läll 2014). Need kaks protsessi oma koosmõjus tingisid, et 19. sajandi viimasel veerandil olid tekkinud nii järgnevate kui ka eelnevate põlvkondadega võrreldes suuremaarvulised aktiivses eas noorte põlvkonnad, mis kandsid suurt väljarännet nii Eesti linnadesse kui ka väljaspoole Eestit, peamiselt küll rohkem Venemaa avarustesse (Kumer-Haukanõmm, Telve 2017, Maiste 1988). Moderniseerumise üheks näitajaks on ka, kuidas haridus muutub järjest kättesaadavamaks. Endiste Venemaa kubermangude võrdluses olid 1897.a. rahvaloenduse andmetel väikseima kirjaoskamatute osakaaluga Eesti ja Läti. Sama rahvaloenduse võrdlusandmetes sajandivahetuse andmetega teistest maadest Eesti paistab Iirimaa ja Prantsusmaa kõrval silma kui üks väikseima kirjaoskamatuse

Joonis 1. Eesti kohortsündimuskordaja (lõpetatud sündimustase (KSK) ning sündimustase 40. eluaastaks (KSK40) 19.–20. sajandi sünnipõlvkondades.

Allikas: Läll (2014), Human Fertility Database (20.03.2018)

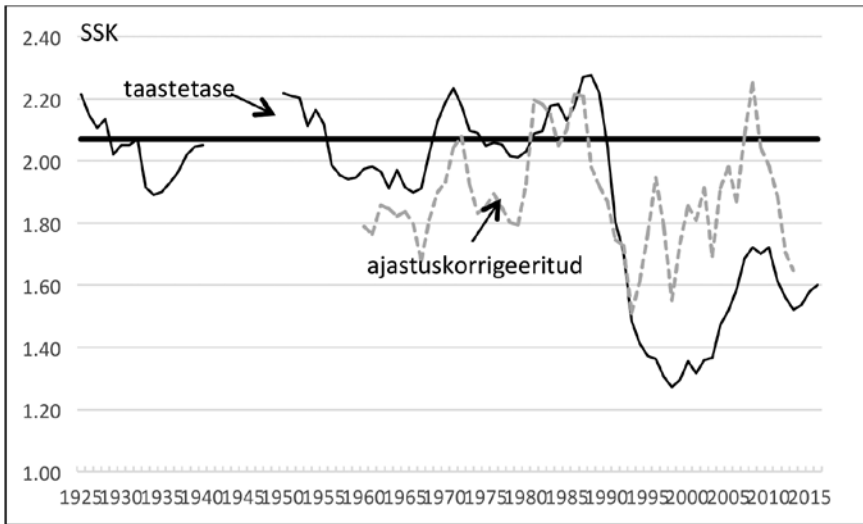
tasemega maa [koos Petserimaaga 10,3%, ilma selleta 7,3% (RSKB 1924, p.41)]. Moderniseerumise käigus toimus ka rahvusliku eneseteadvustumise tõus, mis rahvusliku liikumise tulemina viis Eesti Vabariigi sünnini (Jansen 2007).

Peamised teetähised Eesti rahvastiku arengu saja-aasta-loos: sündimus

Eesti Vabariigi sünnimomendiks oli Eesti rahvastiku arengus põhimõtteline pööre moderniseerumisele ära toimunud ning Eesti läbis koos teiste lääne poole nn Hajnali joont (Hajnal 1965) jäävate riikidega demograafilist üleminekut. Iseloomulikuks jooneks seda tüüpi riikidele oli varajane loomulik sündimuse peresisene reguleerimine, mis väljendus juba 17. sajandil selles, et suur osa naisrahvastikust jäi väljapoole abielusidemeid ja seega oli tollel ajastul üheks sündimuse reguleerimise viisiks (Palli 2004). Sündimus tollal oli peamiselt abielusündimus. 19. sajandil alanud sündimuse languse tagas aga juba suuremate järjekordade sündide reguleerimine ehk teatud arvu lasteni jõudmisel hakati teadlikult vältima järgmiste sündide toimumist. Nii langes summaarse sündimuskordajaga mõõdetuna (mis näitab laste arvu viljakas eas naise kohta) sündimus alla taastetaseme esmakordselt juba 1930ndatel aastatel.

Pärast II maailmasõda toimus enamikus Euroopa maades, USA-s ja Austraalias oluline sündimuse tõus (van Bavel, Reher 2013). Eriti neis maades, kus enne sõda oli sündimustase madal, suurt osa naisi iseloomustas abielusidemetest väljapoole jäämine ning esmasünnivanus oli kõrge, osutus sõjajärgne beebibuum eriti ulatuslikuks. Neis maades toimusid abielu oluline laienemine peaaegu kogu naisrahvastikule, abieluvanuse ja esmasünnivanuse ulatuslik noorenemine ning 1930ndatel edasi lükatud kõrgemate sünnijärjekordadega sündide toimumine. Võib eeldada, et ka Eestis toimus sõja-järgsetel aastatel midagi selle sarnast, kui hinnata seda 1950ndate algusaastate sündimustaseme järgi. Oli ju Eestis esmasünnivanus 1930ndatel olnud 26. aasta juures ning naisrahvastikust oli abielusidemetest kõrvale jäänud ligi veerand. Siiski järgnes 1950ndatele ulatuslik ja pikaajaline sündimustaseme langus, mis kestis kuni 1960ndate lõpuni. Seejärel saabus uus sündimustaseme tõusu periood, mis kestis kuni 1980ndate lõpuni, mil Eesti oli Euroopa maade hulgas üks kõrgeima sündimustasemega riike. Ajastuskorrigeeritud summaarse sündimuskordaja taseme jäämine alla perioodnäitaja taset näitab (Joonis 2), et suurel määral on kõrgem sündimustase 1970–1980ndatel olnud tingitud sünnivanuse olulisest noorenemisest.

Eesti taasiseseisvumisega 1990ndatel tekkisid esmakordselt aktiivses eas rahvastikul uued ja laiad valikud oma elu järgnevate sammude üle otsustamiseks. Sotsiaal-majanduslik üleminek avas võimalused uute ametite õppimiseks ja tunduvalt suuremal määral kõrghariduse omandamiseks ning turbulentsne keskkond ei soosinud esmavalikuna end perekonna ringi peitma. Seetõttu ei ole sündimustaseme olulisel langusel 1990ndatel aastatel midagi imeks pandavat. Ajastuskorrigeeritud sündimustaseme näitaja annab samas selgelt märku, et perioodnäitajates väljendunud tase on madaldatud sündide edasilükkamise tõttu (Joonis 2). Sellelaolist vaadet kinnitab ka 1970ndate alguse sünnipõlvkondade 40. eluaastaks saavutatud sündimustase, mis jääb 1,8 lap-

Joonis 2. Eesti summaarse sündimuskordaja 1925–2016 ning ajastuskorrigeeritud summaarse sündimuskordaja trend 1960–2013.
Allikas: Eesti Statistikaamet (2018), HFD 2018.

se juurde (Joonis 1). Kui sõjajärgsete sündimuskordade lastetusmäär on võrreldes 1920–1930ndatega oluliselt langenud ja jäänud vahemikku 7–10%, siis 1970ndate sündimuskordade puhul, kes küll veel pole sünnituseast väljunud, jääb loota, et hilises eas sünnitajad aitavad vähendada ligi 14-protsendist lastetust, mis nende 40. eluaastaks nähtav (HFD 2018).

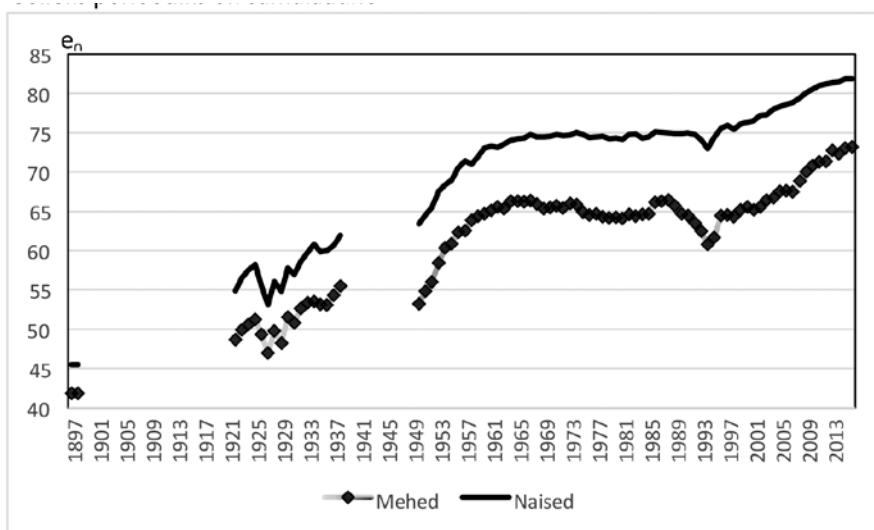
Peamised teetähised Eesti rahvastiku arengu saja-aasta-loos: suremus

Rahvastikutaaste ja kestlikkuse seisukohalt on sama oluline kui muutused sündimuskäitumises ka muutused suremuses. Traditsioonilise käitumismalliga ühiskonna kõrge suremuse taga oli valdavalt kriisisuremus, s.t peamiselt välispõhjused, mis rahvastikus teatud ajahetkedel kumuleerusid nagu sõjategevused, tihti nendega kaasnenud nakkushaiguste puhangud epideemiateni välja ning ikaldunud saagi järel suurt osa rahvastikust kimbutanud nälg. Moderniseerumise käigus väheneb ebastabiilsete perioodide arv, levib teadmine seemnevilja hoiustamisest heade aegade suurtest saakidest ning hügieeni olulisuse teadvustamine nakkushaiguste leviku piirajana, mis eeskätt aitavad vähendada just kriisisuremuse kõrgperioode. Sündimuse peresisene reguleerimine hakkab edaspidi mõjutama nii ema- kui ka imikusuremuse vähenemist. Hilisem sünnivahede reguleerimine mõjus viimatinimetatud suremuskomponentidele veelgi vähendavalt. Samuti oli üheks imikusuremuse languse mehhanismiks rinnapiimaga toitumise levimine (Ligi 1993). Nii jõudiski 18. sajandil umbes 35 eluaasta juures olnud keskmine eluiga (Palli 2004) 1897. a. rahvastiku keskmisena 43,1 eluaas-

tani. Riley (2005) oma ülevaates terviseülemineku kulgemisest maailmas näitab Eesti keskmiseks elueaks 33,1 aastat, kuid Eesti statistiliste andmete alusel on tal olnud kasutada ilmselt mingid osa-andmed Eesti kohta. Nii oli Eesti Statistika andmetel meeste eluiga 1932–1933.a. 53,1 eluaastat ja naistel 59,6 eluaastat (RSKB 1937). Kalev Katuse ümberarvutused annavad 1922.a. keskmiseks elueaks meestel 48,65 ja naistel 54,92 aastat (Katus 2004).

Eesti rahvastiku terviseülemineku puhul saab nentida, et pärast sõja-aastaid ning Nõukogude Liidu okupatsiooni esimeste aastate repressioonide möödumist taastub 1950ndateks aastateks keskmine eluiga 60 eluaasta juures, mida tõlgendatakse terviseüleminekus esimese etapi läbimiseks, kus pandi piir nakkushaiguste kui peamiste surmapõhjuste levikule (Joonis 3).

Selleks perioodiks on samalaadne areng toimunud enamikus Euroopa maades ning 1960ndaid alustatakse suhteliselt ühesuguselt tasemelt. Järgmised kümnendid toovad aga kaasa olulise lahknemise Euroopa riikide trendidest suremuses ning vahe arenenud Euroopa riikide keskmise elueaga kasvab kuni järgmise sotsiaalse transformatsiooni läbimiseni 1990ndatel. Seda üle 30-aastast perioodi Eestis on hakatud nimetama suremusstagnatsiooniks. Taasiseseisvumise järel toimub stagnatsiooni jätkuna veel 1990ndate esimesel poolel tervisekriis, mis väljendub eriti meestel tugevas eluea languses, millest taastutakse alles tolle kümnendi lõpus. Sealtpeale on Eestile olnud iseloomulik pidev eluea kasv, ning see on kiiremini toimunud just meeste hulgas. Viimast perioodi võib nimetada kardiovaskulaarse revolutsiooni läbimiseks (Meslè, Vallin 2005), kus tervisekäitumises teadvustuvad inimese enda aktiivsuse olulisus ning ühiskonnapoolne roll ennetustegevusse panustamisel, kuid ka uusimate tehnoloogiate kiire võidukäik meditsiinis. Eriti suure panuse keskmise eluea kasvusse annavad imikusuremuskordaja langus Põhjamaadega võrreldavale tasemele 2010ndate keskpaigaks ning vigastussurmade oluline vähenemine. Järgnevad sammud eluea kas-

Joonis 3. Eesti rahvastiku suremustrend (e_0 – keskmine eluiga), 1897–2016. Allikas: Katus (2004). Eesti Statistikaamet (2018)

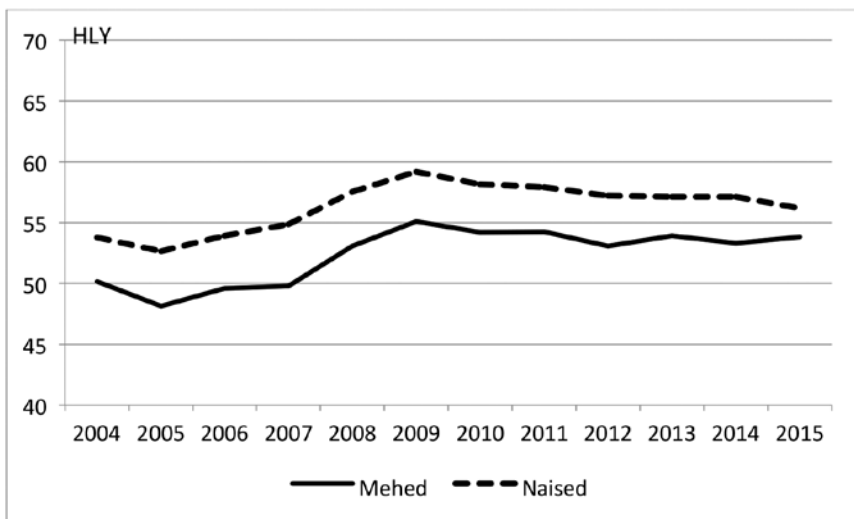
vatamisel vajavad aga juba suuremat pingutust, sest nõuavad tähelepanu just kesk- ja vanemaeliste tervisele, millesse panustamine nõuab ressursside sihitumat juhtimist, mis aitaks leevendada vananeva rahvastiku peamisi terviseriske.

Tervis on vara, mille akumulereerimine toimub läbi terve elu. Nõukogude okupatsiooni iseloomustanud suremusstagnatsioon on vaid väljendus hoopis laiemast totalitaristliku režiimi kumulatiivsest mõjust inimese tervisele. Tollaste arengute tulemuseks on meil täna üks Euroopa madalaimaid tervelt elatud eluaastate arv. Halb tervis on ka üks peamisi tegureid, mis võib oluliselt pärssida meie konkurentsivõimet. Eurostati ülevaade tervisest kui ühest elukvaliteedi näitajast toob esile, et Eesti koos Läti, Soome ja Saksamaaga kuulub nende riikide hulka, kus madalaima kvintiili sissetulekuga inimestest rohkem kui pooled on oma igapäevategevustes tervise tõttu piiratud (Eurostat 2018). Eestis on ka väikseim vahe kõrgeima kvintiili sissetulekuga ning kõrgelt ja madalalt haritute vahel igapäevategevuste piirangute olemasolus, mis viitab vajadusele nende põlvkondade puhul, kes on üle elanud okupatsiooniaastad, rohkem panustada rehabilitatsiooni- ja hooldusteenustele.

Peamised teetähised Eesti rahvastiku arengu saja-aasta-loos: ränne

Eesti nüüdisajastumise üks teetähiseid oli, nagu ülalpool juba mainitud, 19. sajandi lõpul alanud ulatuslik linnastumine ning massiline väljaränne. Viimase tulemusena kerkisid 19. sajandi teisest poolest esile peamised eesti kogukonnad just kergemini ligipääsetaval Venemaal, olgu siis Siberi ja Taga-Kaukaasia eesti külad või arvestatav eestlaste kogukond Peterburis (Kulu 1992, Jürgenson 2008, Pullat 2004, Viikberg 2010). Kõige suuremaks on eestlaste kogukonda välismaal hinnatud just vahetult Eesti riigi tekke eelõhtul (Kulu 1992); tagasirände ja sulandumise tulemusena on see sealtpeale pidevalt kahanenud (Kumer-Haukanõmm, Telve 2017).

Eesti iseseisvuse kaotamise eelõhtuks II maailmasõja eel oli Eesti jõudnud oma rahvastiku arengus sellisesse järku, kus majanduses oli toimunud ulatuslik industrialiseerumine. Eelmisel sajandivahetusel alanud linnastumine oli ammendanud peaaegu omamaised vabade töökäte ressursid ja esimesed sisserändelained Poola töölistest olid alanud. Suhteliselt kõrge majandustase Eestis, aga ka teistes Baltimaades, oli kindlasti üks neid põhjusi, miks Nõukogude Liit oli väga huvitatud selle piirkonna saamisest oma mõjusfääri. Okupatsioonide tulemusena Eesti annekteerimine Nõukogude Liidu poolt, aga veelgi enam “raudse eesriide” taga olamine, päädis sellega, et algselt arenumasse piirkonda paigutatud tööstus nõudis üha lisakäsi ning lõpuks hakkas pärssima kogu Eesti majandusarengut. Nii võis Eesti, rahulikult lootes suurele Nõukogude Liidu turule, jääda suures osas põllumajanduslikuks maaks, mille kiviste maade pealt saadud toodangu lai turg igal juhul alla neelas, ning jätkuvalt arendada tööjõumahukat tööstust, sest igal kümnendil jõudis laias Nõukogude Liidus ikka mõni maa jälle sellesse arengufaasi, kus Eesti oli olnud 19. sajandi lõpuveerandil, mil rändepotentsiaal oli suurim ning vajas vaid soodsaid tingimusi, mis võimaldaksid sel piisavalt realiseeruda ehk välja rännata oma etnilise territooriumi aladelt. “Raudse eesriide” poliitika

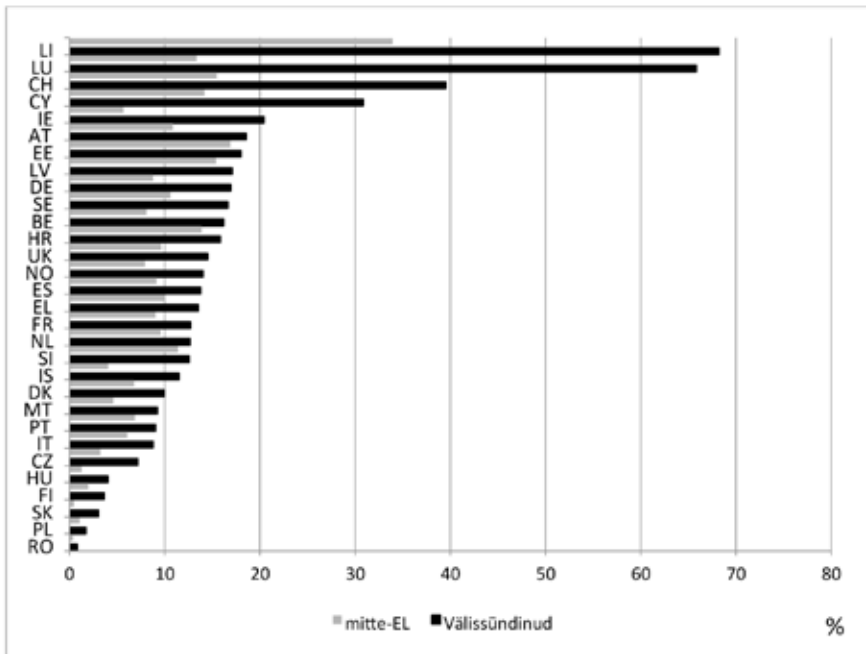

Joonis 4. Tervelt elatud eluaastad Eestis, mehed ja naised 2004–2015.
Allikas: EHLEIS 2018

tagas selle, et väljarännanutena polnud neil hiljem enam võimalik kuskile mujale edasi rännata, ja seetõttu võibki tõdeda, et Nõukogude Liidu aladel olid just Läti ja Leedu need maad, mis sellise sisserände tõttu enim kannatasid (Sakkeus 1994). Olid ju need maad oma rahvastikuarengus jõudnud mõlemad II maailmasõja eelõhtuks järku, kus tööstuse arenguks vajalikud oma maa inimressursid olid ammendunud, ning eksteniivse majanduse jätkudes täitis selle vajaduse vabanev rändepotentsiaal erinevatest Nõukogude Liidu riikidest (Sakkeus 1994, Sakkeus 2007). Nii olid taasiseseisvumise eelõhtuks just neil kahel maal tekkinud kõige suurema immigrantide osakaaluga kogukonnad nii endise Nõukogude Liidu kui ka Euroopa riikidega võrreldes, ning selline tulem omab jätkuvalt mitmesuunalisi järelmeid meie tänasesse ellu (Joonis 5).

Taasiseseisvumise järel 1990ndatel rändas Nõukogude Liidust tulnud immigrantidest küll ligi veerand tagasi või oma etnilisele kodumaale (näiteks juudid Iisraeli, sakslased Saksamaale või ingerlased Soome), ent siiski on Eesti oma ligi 18% välissünninuga pärast väikeriike Liechtensteini ja Luxemburgi ning Šveitsi, Küprose, Iirimaa ja Austria järel koos Lätiga ainukesed Ida-Euroopa riigid, kus immigrantide osakaal endiselt küllalt kõrge.

Piiride avanemisel ja eriti pärast ühinemist Euroopa Liiduga on hoogustunud ka eestlaste ränne üle riigipiiride. Ent sedakorda on tegemist kvalitatiivselt hoopis teistlaadi rändega, nagu tõendab ka kõige suurem eestlaste kogukond naaberriigis Soomes (Kumer-Haukanõmm, Telve, 2017, lk. 8/17). Eesti on erinevalt oma naaberriikidest lõunas saanud edukalt ära kasutada Soome keeleruumi ja geograafilist lähedust, ning Soomes elavast rohkem kui 48000-st Eestis sündinust (2016.a.) on suur osa iga-nädalased või -kuised pendelrändajad. Kahel viimasel aastal on Eestisse suunduva välisrände saldo olnud positiivne ning ligi pooled nende hulgas on tagasi rännanud, mis annab veelkord aimu, et tänapäeval on meil tegemist hoopis teistlaadi rändekäitumisega, mis eeldabki maailmas oskuste ja kogemuste omandamist ning hiljem nende

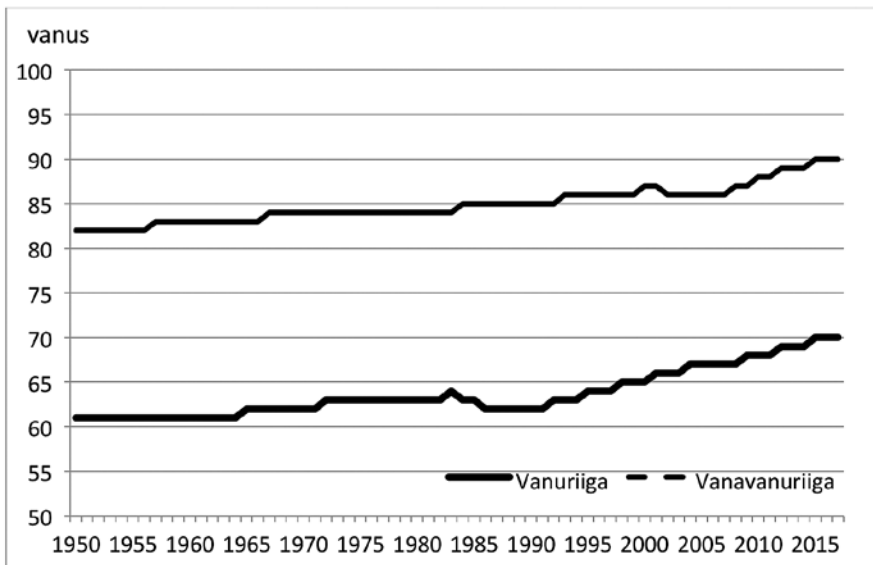
Joonis 5. Euroopa riikide välissündinute ja kolmandatest riikidest pärit immigrantide osakaal 2010 loendusringi andmetes.
Allikas: Eurostat 2017

rakendamist oma sünnimaal, laste koolitee alustamist tuttavate tavade keskel või vanuripõlves oma elupäevi veetes lähedases mõisteruumis.

Kokkuvõtte asemel: kuhu oleme teel?

Eesti areng 21. sajandil viitab, et olgugi me majanduslikus mõttes veel keskmike hulka kuuluvad, oleme teinud olulisi edusamme hariduse poole püüdlemisel, mis ilmselgelt just annab tulevikku vaadates eelise ja võimalused. Viimase rahvaloenduse andmetel on Eesti vähemalt keskkaridusega rahvastiku osakaalult pärast Šveitsi, Slovakkia ja Saksamaad koos Lätiga jagamas Euroopa 32 riigi hulgas 4.–5. kohta. Kõrghariduse osakaalult on aga Eesti kõigist neist riikidest mööda läinud ning troonib rohkem kui 26 protsendiga Euroopa riikide hulgas esikohal (Eurostat 2018b). Kui siia lisada veel Eesti koolinoorte väga head tulemused viimastel aastatel rahvusvahelises haridustestis PISA [2015. a. oli Eesti kolmandal kohal (OECD 2018)], annab see lootust ka tulevikus oodata hoopis suuremat majandusinnovatsiooni ning olulist tootlikkuse kasvu.

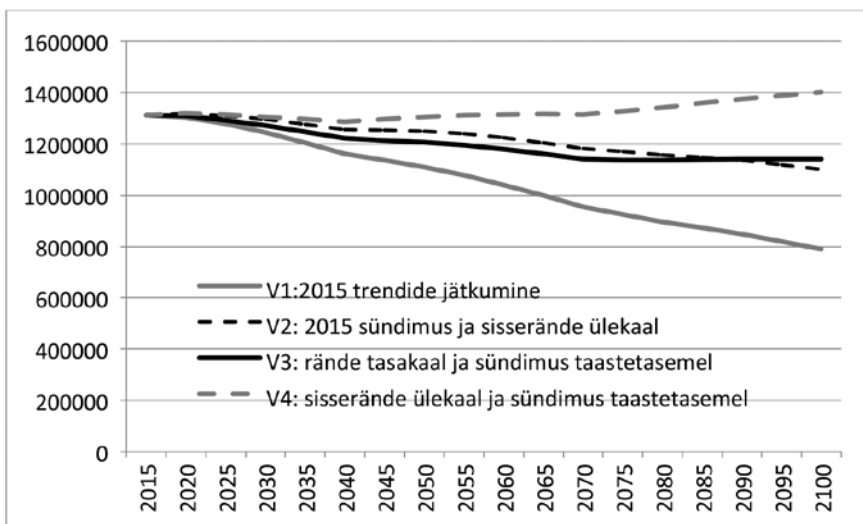
Rahvastikuarengu seisukohalt on niisugused arengud samuti lootustandvad, sest hariduse kasv on jätkuva eluea suurenemise taga. Tänapäevased arengutrendid lubavad eeldada, et vähenenud sündimuse ja kasvanud eluea toel kaasnev vananemine toob vanurite hulka üha rohkem tervemaid ja haritumaid, aga seega ka kauem aktiivseid vanemaid inimesi, kes jätkuvalt suudavad riigi arengusse panustada. Vanuri mõiste on ajas muu-

Joonis 6. Vanuri ja vanavanuri eapiiri areng Eestis 1950–2017.
Allikas: Eesti Statistikaamet 2018

tuv ning peegeldab kõige enam just seda ühiskondlikku tunnetust: kes on vana? Iga indiviidi tasemel on see, millal tunda end vanana, väga individuaalne ning johtub eluteel läbitud sündmustest ja akumulieritud tervisest. ÜRO tasemel on kokku lepitud, et vanuriks loetakse üle 65-aastast inimest. Samas on selge, et piirkondlikult on selles suuri erinevusi. Nii näiteks on Maailma Terviseorganisatsiooni kohtumisel Aafrika kohta pakutud vanuriea saabumisvanuseks 55 eluaastat (WHO 2001). Üks võimalusi vaadata, mis vanus on konkreetsetes rahvastikus vanuriea piiriks, on leida, mis vanuses jääb rahvastikust järele veel 10%. Vanavanuri eapiiriks oleks see vanus, kus rahvastikku on veel 1%. Alates 1950. aastast on vanuri mõiste olnud Eestis pidevalt kasvav, kui stagnatsioon 1980ndate keskpaigast järgneva kümnendi vältel välja arvata. Ligi 70 aastaga on vanuri eapiir kasvanud 62 eluaastalt 70-ni. Samas näeme siingi omaaegse režiimi tugevat mõju – vanuri eapiir muutus 47 aasta jooksul vaid 2 aasta võrra; viimase 20 aasta jooksul on see aga kasvanud 6 aasta võrra. Vanavanuri eapiiri muutus on olnud sama suur, kuid ilma tagasilöökideta vahepealsetel aastatel, ning sellevõrra ka kasvades laugemalt – viimase 30 aasta vältel 5 aastat – 90. eluaastani 2017.a. Kui eeldame, et kasvav haridustase panustab enim just tervelt elatud eluaastatesse, kui arvestame eestimaalaste jätkuvalt kõrge tööhõivega ka pärast ametlikku pensioniiga, peaks vanuriea vanuse kasv kõnelema rahvastiku üha suurenevast elujõust.

Rahvastiku kestlikkuse vaates on Eestil valida peamiselt kahe stsenaariumi vahel – kas panustada sündimusse selliselt, et see jääks põlvkondlikus vaates taastetaseme juurde, või rände abil panustada rahvastiku juurdekasvusse. 2017.a. teostatud rahvastikuprognoside erinevad stsenaariumid, mida tehti Eesti inimarengu aruande raames (Sakkeus et al 2017), võimaldavad väita, et jätkusuutlikum tee on panustamine sündimusse.

Joonis 7. Eesti rahvastikuprognosis 2015–2100.

Allikas: Sakkeus et al 2017

Eesti rahvastiku kestlikkuse tagamisel tuleks valida tee, mis võimaldab vältida tulevikus lõimumisprobleeme, immigrantide panustamist vananemistrendi ennakkasvusse (nagu seda tegid suured sisseändelained 1950ndatest Eesti vananemistempo järsku kiirenemisse 2010ndatel aastatel) ning ühiskonna toimimist paralleelmaailmades. Just viimatinimetatud probleeme tekitab panustamine sisseände ülekaalu taotlevatesse stsenaariumidesse. Joonisel 7 esitatud stsenaariumid V2 ja V3 esitavad medali kaht erinevat poolust kõige ilmekamal moel. Kui eeldame, et meie sündimus jääb ka põlvkonnavaates tänaste sündimuskordajate tasemele ning panustame sisseände ülekaalu (üle 2000 aastat), siis 22. sajandi künnisel on meie rahvaarv sama suur või väiksem, kui hoiaksime rände tasakaalus 0-juurdekasvu juures ning panustaksime Eesti sündimustaseme tõstmisele taastetaseme juurde. Valikud on meie endi teha!

Kirjandus

- Eesti Statistikaamet (2018). Rahvastiku näitajad ja koosseis. http://pub.stat.ee/px-web.2001/Database/Rahvastik/01Rahvastikunaitajad_ja_kooseis/02Demograafilised_pehinaitajad/02Demograafilised_pehinaitajad.asp (kasutatud 20.03.2018)
- EHLEIS (2018). <http://www.eurohex.eu/IS/web/app.php/Ehleis> (kasutatud 25.03.2018)
- Eurostat (2017). Population census 2011. <https://ec.europa.eu/CensusHub2/> (kasutatud 11.03.2017).
- Eurostat (2018). Statistics explained: quality of life indicators- health. http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Quality_of_life_indicators_-_health (kasutatud 25.03.2018).
- Eurostat (2018b). Population census 2011. https://ec.europa.eu/CensusHub2/intermediate.do?&method=forwardResult&result_view=spreadsheet (kasutatud 31.03.2018)
- Hajnal, John (1965). European marriage pattern in historical perspective. In Glass, D. V.; Eversley, D. E. C. *Population in History*. London: Arnold.

- Human Fertility Database (2018). Max Planck Institute for Demographic Research (Germany) and Vienna Institute of Demography (Austria). Available at www.humanfertility.org (data downloaded on 20.03.2018).
- Jansen, Ea (2007). Eestlane muutuv asjas. Seisüühiskonnast kodanikuühiskonnani. Tartu, Eesti Ajalooselts.
- Jürgenson, Aivar (2008). Siber – vabaduse ja vangiahelate vahel. Tallinn, Argo.
- Katus, Kalev (1994). Fertility Transition in Estonia, Latvia and Lithuania. In: W. Lutz, S. Scherbov, A. Volkov (Ed.). *Demographic Trends and Patterns in the Soviet Union Before 1991* (89–111). London and New York: Routledge.
- Katus, Kalev (2004). Rahvastiku elutabelid. Eesti 1923-1938 ja 1950-2000. RU Sari C Nr. 22. Tallinn, EKDK.
- Kulu, Hill (1992). Eestlased maailmas. Ülevaade arvukusest ja paiknemisest. Tartu, Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kumer-Haukanõmm, Kaja, Telve, Keiu (2017). Eestlased maailmas. Tammaru, T. Eamets, R. Kaasik, K. (Toim.). *Eesti inimarengu aruanne 2016/2017. Eesti rändeajastul*. lk. 74-81.
- Läll, Markus (2014). Fertility transition in the 19th-20th century Estonia: an individual level perspective. Master Thesis in Demography. Stockholm, Stockholm University.
- Ligi, Herbert (1993). Imikute ja laste suremuse geograafia Eestis 18.-19. sajandil. *Kleio. Ajalooline ajakiri* 8, 3-7.
- Maiste, Margus (1988). Rahvaarv ja selle dünaamika 1881-1934. Tallinn, EKDK.
- OECD (2018). PISA 2015 results in focus. OECD (<http://www.oecd.org/pisa/pisa-2015-results-in-focus.pdf>)
- Palli, Heldur (2004). Traditional reproduction of the population in Estonia in the 17th and 18th centuries. RU Series D No.4. Tallinn, EKDK.
- Pullat, Raimo (2004). Lootuste linn Peterburi ja eestlaste haritlaskonna kujunemine kuni 1917. Tallinn, Estopol.
- Riigi Statistika Keskbüroo (RSKB) (1924). Rahva demograafiline koosseis ja korteriolud Eestis. 1922.a. üldrahvalugemise andmed. Vihk I. Tallinn, RSKB (Kirjaoskus 1881-1922, lk. 39-41)
- RSKB (1937). Eesti arvudes 1920-1935. Tallinn, RSKB (Suremus, lk.32-39)
- Riley, James W. (2005). The timing and pace of health transition around the world. *Population and Development Review*, 31(4), 741-764.
- Sakkeus, Luule (1994). The Baltic States. Ardittis, S. (Ed.). *The Politics of East-West Migration* (68-85). London, MacMillan Press.
- Sakkeus, Luule (2007). Rahvastikuareng sotsiaalse sidususe aspektist. Purju, A (toim.). *Sotsiaaltrendid*, 4, 11-40. Tallinn, Statistikaamet
- Sakkeus, Luule, McKibben, Jerome, Puur, Allan, Rahnu, Leen, Abuladze, Liili (2017). Rahvastikuprognoos erinevate rändestenaariumide korral. Tammaru, T., Eamets, R., Kaasik, K. (Toim.). *Eesti Inimarengu Aruanne 2016/2017. Eesti rändeajastul*. <https://inimareng.ee/ranne-ja-rahvastiku-muutused-eesis-ning-euroopas/rahvastikuprognoos-erinevate-randestenaariumide-korral/>
- Vallin, Jacques, Meslè, Frans (2005). Convergences and divergences: an analytical framework of national and sub-national trends of life expectancy. *Genus*, LXI (1), 83-124
- Van Bavel, Jan, Reher, David (2013). The baby boom and its causes: what do we know about it and what we need to know? *Population and Development Review*, 39(2), 267-88.
- Viikberg, Jüri (2010). Eestlased ja eesti keel Venemaal. Praakli, K.; Viikberg, J. (Toim.). *Eestlased ja eesti keel välismaal* (517-550). Tallinn, Eesti Keele Sihtasutus.
- WHO (2001). Indicators for the Minimum Data Set Project on Ageing: A Critical Review in sub-Saharan Africa. http://www.who.int/healthinfo/survey/ageing_mds_report_en_dares-salaam.pdf

Demokraatia teooria ja praktika

Toomas Varrak

Külma sõja lõpp muutis mõiste demokraatia (rahva võim) arenenud riikides poliitiliseks normiks, mida peetakse ühiskonna poliitilise kultuuri arengutaseme indikaatoriks. Hoolimata tõsiasiast, et pool külma sõja järgesest ajast on ühiskondlik areng õõnestanud selle normi üldkehtivust. 1992. aastal avaldas ameerika ühiskonnateadlane Francis Fukuyama optimistlikku lootust, et demokraatia on ühiskonna valitsemise viimase vormina lõplikult võitnud ning tõrjub ajaloo näitelavalt kõik mittedemokraatlikud valitsemisvormid. Tänapäev on ta oma hinnangus asjaolude surve all muutunud mõnevõrra ettevaatlikumaks.

Praktilises käibes varieerub mõiste demokraatia sisu tugevasti. Oma ennustuses pidas Fukuyama silmas liberaalset demokraatiat. Viimase kõrval võib Eesti raamatukogude elektroonilises kataloogis leida veel oma kümmekond erinevat sorti demokraatiat.

Üldjuhul peetakse lääne kultuuriruumis demokraatia all silmas siiski liberaalset demokraatiat. Selles liitsõnalisel mõistes on demokraatia ja liberalism omavahel nii tihedalt liitunud, et neid peetakse sageli identseiks. Tegelikult osutab selle mõiste I pool, *liberaalne* sellele – kuidas peaks valitsema. Mõiste teine pool, *demokraatia*, aga, kes peaks valitsema (1). Nii satub liberaalse demokraatia mõistesse vastuolu, mis lubab praktilises poliitikas manööverdada selle sõna ühe või teise tähendusega. On saanud tavaks, et poliitikat, mis vastustab liberaalset väärtussüsteemi, nimetatakse ebademokraatlikuks, populistlikuks, äärmuslikuks. Sõltumatult sellest, millist toetust see kodanikelt pälvib. Ja vastupidi. Viitega liberaalsetele väärtustele on võimalik demokraatiast rääkida ka siis, kui selle poliitikat toetab rahva väheus.

Liberaalne demokraatia ideelised alused pärinevad prantsuse valgustajate filosoofiast. Need on vajutanud pitseri liberaaldemokraatia väärtussüsteemile ja tõrjunud demokraatia mõistest rohkem või vähem välja väärtused, mis on omased teistele poliitilistele väärtussüsteemidele, eelkõige konservatiivsele maailmavaatele, aga ka sotsialismile. Neid nimetatakse populistlikeks, ebademokraatlikeks, iganenuiks, tagurlikeks, mõnikord isegi reaktsioonilisteks. Tõrjutud väärtusteks on rahvuslus, religioon, traditsiooniline perekond, surmanuhtlus jöhkrate kuritegude karistamiseks, sotsiaalne õiglus jne, kui nimetada vaid esimesi meeldetulevaid. Tühiseid mugandusi arvestamata võib öelda, et kõik need väärtused mahtusid raskusteta demokraatia raamidesse ajal, mil seda mõistet kasutasid muistsed kreeklased. Tegelikult on niisuguse tõrjumise taga liberaalide katse, kaaperdada mõiste demokraatia ja monopoliseerida selle sisu. On pisut kummaline, et ühe ja sama mõiste (rahvas) erinevad keelelised vormid, kreeka *demos ja ladina populus* on andnud poliitikas vastandliku sisu ja väärtuslaenguga terminoloogilisi tuletisi. Tänapäev poliitilises kontekstis võiks ju küsida, mis muudab populistlikuks, äärmuslikuks ja ebademokraatlikuks inimeste soovimatu leppida massilise sisserändega teistest riikidest ja kultuuripiirkondadest? Või mis muudab populistlikuks ja äärmuslikuks brittide soovi, lahkuda Euroopa Liidust, prantsuse Rahvarinde (FN) soovi loobuda eurost või EKRE poliitika Venemaaga uue

piirilepingu sõlmimise vastu jne. Neile küsimustele on sama raske vastata kui küsimusele, miks peaks pidama äärmuslikuks ja ebademokratlikuks soovi lahkuda erakonnast või ametiühingust, mille liikmeks kord on astunud; või mis muudab äärmuslikuks soovimatuse, lubada oma koju võõraid inimesi, kes mingitel põhjustel hülgavad omaenda elamislinna? Lihtne pole ka põhjendada, miks on äärmuslik poliitika, mille eesmärgiks on õigluse taastamine? Need küsimused puudutavad mõistagi vaid äärmuslust, populismi ja ebademokraatlikkust, mitte moraali, poliitilist mõistlikkust või otstarbekust. Moraali kontekstis vääraks ehk tähelepanu tõsiasi, et riigid, kust lähtub massiline migratsiooniliikumine, võitlesid aastat viiskümmend tagasi relv käes end vabaks koloniaalsest sõltuvusest. Võitluse tulemusena kihutati sealt minema euroopa kolonisaatoritest valitsev klass. Nüüd soovivad vabaduse kätte võitnud riikide kodanikud massiliselt järgneda lahkunud kolonisaatoreile.

Organisatsiooniliselt vormilt on liberaalne demokraatia pluralistlik ja tunnistab põhimõttes erinevate poliitiliste püüdluste eluõigust. Teatud küsimustes on see aga niisama sallimatu nagu tema populistlikud konkurendid. Traditsioonilised ehk peavooluerakonnad on aja jooksul liberaalse demokraatiaga kohanenud ja võtnud osa selle väärtustest ja seisukohtadest oma ideelisse arsenal. Seetõttu ei peeta liberaalsest demokraatiast rääkides tavaliselt silmas ainult liberaalseid erakondi. Tänapäeval katab see mõiste ka konservatiivsete ja sotsialistlike erakondade poliitikat. Nii on tekkinud poliitilised suundumused, mis kannavad pisut kummalisi nimesid - *konservatiivne- resp sotsiaalne liberalismiks*. Need mõisted kuuluvad sisuliselt samasse klassi nagu oksüümoronid kuum lumi, helisev vaikus jt. Õieti on liberaalsete ideede tungimine teistesse poliitilistesse liikumistesse võtnud pinna liberaalsete erakondade enda jalge alt. Liberaalsed erakonnad on tänase Euroopa poliitikas muutunud suurel määral marginaalseiks. Nii on juhtunud Inglismaal, Saksamaal, Rootsis, Soomes, Ungaris, Itaalias jptr.

Peavooluerakondade ideoloogiline tasalülitus on nende omavahelises poliitilises konkurentsisis vähendanud ideoloogia rolli, andnud sellele suurel määral tehnilise iseloomu. Liberaalse demokraatia ideoloogiline sallimatus on seetõttu suunatud poliitilisele areenile pürgivate uute jõudude, populistlike liikumiste ja erakondade vastu. Selle põhjuseks on liberaaldemokraatia 18.saj valgustusajastust päritud metafüüsilise, abstraktse humanismi üldnimlike väärtuste ühildamatus populistlike liikumiste ajaloolisel kogemustel baseeruvate põhiväärtustega. Kogemuspõhisteks väärtusteks on, nagu öeldud, rahvus ja rahvuskultuur, religioon, traditsiooniline perekond, surmanuhtlus jõhkrate kuritegude karistamiseks jm. Nendel väärtustel on eksistentsiaalne tähendus rahvaste, rahvusriikide ja -kultuuride tekkes ja püsimises. Kogemuspõhjalt lähtuv poliitika näeb negatiivses valguses paljutki sellest, mille on endaga kaasa toonud liberaaldemokraatia pikaajaline domineerumine rahvuslikus ja rahvusvahelises poliitikas (2). Nähtused nagu globaliseerumine ja töökohtade kadumine välismaale, massiline migratsioon ning multikulturalism pealetung, representatiivse poliitilise süsteemi marginaliseerumine, selle sattumine suurkorporatsioonide ja eraettevõtjate majandusliku ning poliitilise kontrolli alla, sotsiaalse ebavõrdsuse süvenemine, traditsiooniliste kultuurinormide kõrvaletõrjumine ja nende normatiivse väärtuse lahjendamine liberaalse demokraatia poolt- see kõik on pärm, mis kasvatab toetust populistlikule poliitikale.

Liberaalse demokraatia üldnimlikud väärtused loovad petliku mulje selle moraal-
sest üleolekust kogemusepõhisest poliitikast. Selle filosoofia väidab, et kõik inimesed
sünnivad vabade ja võrdsetena, on oma tegudes mõistuspärased ja loomu poolest
head. Kõik halb inimeses on vildakate ühiskondlike suhete tagajärg. Need eeldused ei
ole aga võetud igapäevasest praktilisest või ajaloolisest kogemusest, vaid on mõistus-
pärased konstruktsioonid või üldistused. Nagu pahempoolses ideoloogiaski taandub
rahvus, rahvuslik ideoloogia ja rahvuskultuur liberaalses demokraatias üldnimlike
väärtuste ees, milles rahvusel on teise või kolmandajärguline tähtsus. Üldnimlikud
väärtused ei ole aga abstraktsioonid. Neid ei saa käsitleda lahus konkreetsest inimli-
kust kandjast, kelle üheks dimensiooniks on rahvuslik kuuluvus. Seetõttu on üldnimli-
ke väärtuste käsitlemine millegi iseseisvna ja nende vastandamine rahvuskultuurilis-
tele väärtustele suvaline. Rahvuslik kuuluvus puudub vaid müütilisel lumeinimesel.
On küsitav, kas see teeb temast puhtakujuliste üldnimlike väärtuste kandja.

Demokraatia teoreetilise määratluse (definiitsiooni) teeb keeruliseks selle sisuline
varieeruvus ja sisemised vastuolud. Hollandi kultuuriajaloo klassik Johan Huizinga
ütleb ajalooliste terminite (k.a. demokraatia) kohta, et neil on väärtust vaid nii kaua,
kui nad märgivad selgesti piiritletud ajavahemikku minevikust. Praktilises kasutuses
peab ta eksitavaks (a) terminoloogilist inflatsiooni, s.o. mõiste kasutamist väljaspool
selle ajaloolist konteksti ja (b) mudelite loomist (3). Viimase all mõistab ta ajaloo-
lise mõiste kasutamist normatiivses tähenduses. Vast seetõttu on tänapäeva demo-
kraatiateooria üks klassikuist, Robert Dahl demokraatiat defineerinud kui teoreetilist
utoopiat, kui ideaali. Sellise määratluse puhul võib poliitiline tegelikkus vastata ideaa-
lile rohkem või vähem, ilma et ta seejuures tingimata peaks kaotama oma mõistelist
sisu. Kriteeriumid, mida Dahl peab demokraatia puhul olulisteks, on pea kõik sellised,
mis võivad omada skaalal *rohkem-vähem* erinevaid väärtusi, ilma et see muudaks
demokraatia olemust (4). Lihtsustatud käsitlus, millega tavaliselt opereeritakse, de-
fineerib demokraatiat selle õiguslike ja poliitiliste tunnuste loeteluga. Sellest vaate-
punktist on kriitilise tähtsusega kaks tingimust või tunnust.

1. Demokraatlik poliitika rajaneb enamuse toetusele.
2. kodanik peab olema vaba oma poliitiliste seisukohtade kujundamisel ja väl-
jendamiseks

Nendest tunnustest nähtub, et liberaalsed väärtused ei ole demokraatia olemasolu
vältimatu tingimus. Ka on kodanikuvabadused pigem humanistlikud kui liberaalsed
väärtused. Liberaalsed väärtused ühtaegu laiendavad ja lahjendavad kogemusena elu-
õiguse saanud traditsiooniliste väärtuste sisu ja jõudu. Teisalt, kui poliitika hindamisel
kasutada mõõdupuuks dihhotoomiat *õige – vale*, siis võiks demokraatliku enamusot-
suse kohta öelda prantsuse filosoofi René Descartes'i mõtet parafraseerides järgmist.
Üheski vähegi keerulisemas küsimuses (ja poliitika on kaheldamatult keeruliste vali-
kute valdkond) ei ole häälteenamus tõestuseks, et tegemist on õige otsuse või valikuga
(5). Ehk teisisõnu, häälteenamus ei ole õige poliitika garantii. Enamus on enamus,
sõltumatult sellest, millist poliitikat või väärtussüsteemi see esindab. Ka ei pruugi
enamus toetada alati õiglust, tõe või moraali. Küllap on selle kohta igapähele omi tähe-
lepanekuid. Seepärast piirdume siinkohal vaid mõne õpetliku näitega kultuuriajaloo-
st.

Esimesena tuleks ehk nimetada filosoof Sokratese surmamõistmist Ateena demokraatia poolt 399. a e.Kr. Kohtu alla sattus ta seetõttu, et püüdis ateenlasi õpetada, muuta neid paremaiks kodanikeks. Selleks esitas ta järelemõtlemist vajavaid küsimusi. Selline õpetusmeetod puudutas mõne kodaniku enesearmastust ja usku omaenda tariusse. Tundes end solvatuna, süüdistasid nad Sokratesest jumalasalgamises, noorsoorikkumises jm ning saavutsid rahvakoosolekul otsuse Sokratese surmamõistmiseks. Piibli Uuest Testamendist leiame aga loo, kuidas Jeesus viidi kohtumõistmiseks Juuda asehaldur Pilatuse ette, Asehalduri otsust ootas ka mõrtsukas Barabbas. Kuigi Pilatus teadis, et Jeesus on süütu ja oli valmis teda vabastama, pidi ta selleks küsima rahva seisukohta. Nagu teada nõudis rahvas Barabbas'i vabastamist ja Jeesuse ristisurma.

Jättes nüüd teooriaprobleemid, vaatleme eelneva taustal liberaaldemokraatia poliitilist praktikat nii nagu seda harrastab Euroopa Liit. Liitu võib pidada liberaaldemokraatia kantsiks Euroopas. See survestab oma liikmeid ja liikmekandidaate järgima Liidus maksvaid liberaalseid tavasid ja norme ning püüab neist teha ka rahvusvaheliste suhete standardit. Kuidas neile tavadele ja normidele toetuv poliitika haakub demokraatiale olemuslikult kriitiliste tingimustega, seda vaatleme järgnevalt.

Nagu nimetatud, on liberaaldemokraatlik idoloogia mõjutanud traditsiooniliste erakondade poliitikat. Omavahelistes vastuoludes ja konkurentsisis on idoloogia seetõttu taandanud ja keskseks tõusnud sisuliselt tehnilise iseloomuga küsimused. Ideoloogias on liberaaldemokraatia konkurendiks tõusnud populistlikud või populistlikeks nimetatud liikumised ja erakonnad. Nende poliitikat peab liberaaldemokraatia ebademokraatlikuks ja äärmuslikuks.

Nagu teada, on EL sisesuhetes liberaaldemokraatia peksupoisteks Poola ja Ungari oma väidetavalt ebademokraatliku ja populistliku poliitika pärast. Luksemburgi välisminister Jean Asselborn kutsus septembris 2016 Ungarit koguni Euroopa Liidust sellepärast välja heitma. Demokraatiast, so rahva võimust rääkides on aga hr Asselborni demokraatlik mandaat Ungari peaministri Viktor Orbani mandaadist üle kahe korra nõrgem (viimastel valimistel vastavalt 45% ja 20%). Ka Poola valitsev Seaduse ja Õigluse Parteil (38%) on saanud valijailt ligi kaks korda tugevama mandaadi kui Asselborn. Arvamusuuringud on näidanud, et poola partei moodustatud valitsuskooalitsiooni toetab arvamusuuringute põhjal 38-47% kodanikest. Viimastel aastatel pole ühegi EL liikmesmaa valimised võitnud *peavooluerakond* nautinud suuremat toetust kui nimetatuds parempopulistlikud erakonnad Ungaris või Poolas. Jämedates joontes on võidukate peavooluerakondade toetus sel ajal olnud vahemikus 21-34%. Erineva ideoloogilise profiiliga populistlike erakondade toetus on olnud ligikaudu samas suurusjärgus: vasakpopulistlik Podemos Hispaanias – 21%, Kreeka Syriza – 36%; parempopulistlikud saksa AfD (Alternativ für Deutschland) – 13%, Rootsi Demokraadid – 18%, Austria Vabadusepartei -26% jne. Mitmetes riikides on nn populistlikud erakonnad tõusnud poliitilises süsteemis erakondade pingerea etteotsa. Rootsi Demokraadid on tugevuselt riigi kolmas erakond, samal kohal on saksa AfD, hispaania Podemos, Austria Vabadusepartei. Hollandis on Geert Wildersi Vabadusepartei ja Itaalias Beppe Grillo Viie Tähe Liikumine aga momendil tugevuselt riigi teine erakond. Seega võib kokkuvõtteks öelda, et demokraatia jaoks kriitlist tähtsust omava enamuse toetuse aspektist pole mingit põhjust vastandada demokraatiat ja populismi. Kasutades USA ekstrmismiuurija Cas Mudde formuleeringut võib pisut lihtsustades

öelda, et *populism on demokraatlik vastus aastakümnetepikkusele ebademokraatlikule liberaalsele poliitikale*, mis liberaalsete väärtuste nimel on ignoreerinud kodanikonna olulisi eksistentsiaalseid huvisid (6).

Mis puutub kodanike poliitilistesse vabadustesse, siis nende olemasolu või puudumine on keerulisem küsimus. Liberaaldemokraatia otsustab nende üle seadustatud ajakirjandusvabaduse ja poliitiliste ühenduste, s.o. erakondade olemasolu ja tegevusvabaduse alusel. Need on aga kaudsed tunnistajad, mis ei räägi kuigi palju sellest, millised on kodanike tegelikud võimalused mõjutada poliitikat ja riiklikku elu. Erakondade puhul tuleb arvestada ka sellega, mida poliitiline eliiditeooria nimetab „oligarhia raudseks seaduseks“. Selle järgi taanduvad erakonna praktilises tegevuses selle programmilised eesmärgid erakonnasiseste administratiivsete ja poliitilisest strateegiast tulenevate vajaduste ees. Küsimused nagu kas osaleda parlamentaarses või valitsuskoostöös teiste erakondadega, kuidas suurendada erakonna liikmes- ja valijaskonda (või peatada nende lahkumine), keda valida erakonna juhiks ja juhatusse, keda lülitada valimisnimekirjadesse ning millisele kohale jne vähendavad tähelepanu programmilistele nõudmistele, sunnivad tegema nende arvel kompromisse jne.

Peavooluerakondade oligarhilise iseloomu kasv väljendub bürokratiseerumises. Sellega käib kaasa tavakodanike huvi vähenemine nende tegevuse vastu. Erakonnad muutuvad rohkem spetsiifiliste võimuhuvide (nõukogude ajal oleks öeldud- klassihuvide) agentideks kui tavakodanike eksistentsiaalsete huvide ning väärtuste kaitsjaks. Selle vastuolu pinnal tekkinud uute liikumiste ja erakondade poliitiliseks neutraliseerimiseks on peavooluerakonnad neile külge riputanud demokraatiavaenuliku populismi silt. Sisuliselt tähendab see, et liberaaldemokraatia käsitleb populiste kui teise sordi inimesi, kellele seisukohti pole vaja arvestada ning kellele tuleb kaasa tunda ja juhatada õigele teele. Niisugusel suhtumisel ei ole midagi tegemist demokraatiaga, rahva võimuga. Demokraatia aluseks ja eelduseks on kõigi kodanike arvamuste, huvide ja õiguste võrdsus.

Meediavabadusest kui kodanike poliitilise vabaduse tingimusest rääkides peab aga silmas pidama, et meediaasutused on eelkõige äriühingud, mille eksistents sõltub nende majandustulemustest. Nende tegevus poliitilise arvamuskujundajana on ainult osa nende eesmärkidest. Avalike suhete valdkond kujutab endast tegelikult suurt tööstusharu, mille eesmärgiks on avaliku arvamuse kujundamine. Selle käigus satub meediasse ka propaganda, pooltõed, teadlikud valed, skandaalid, reklaam jm, mis segunevad poliitilise arvamuskujundusega ja lahjendavad meedia rolli poliitilise arvamuse vabaduse instrumendina. Ka meedias töötavate inimeste enda poliitilised eelistused ning arusaamad ei pruugi toetada poliitilise arvamuse vabaduse kasutamist. Samastada seadusega kehtestatud meediavabadust tavakodaniku võimalusega osaleda poliitilises arvamuskujunduses, nagu liberaaldemokraatia seda teeb, on suuresti meelevaldne. Osalemine poliitilises praktikas pakub selle tõe kinnituseks piisavalt kogemusi. Paraku jäävad need üksikjuhtumitena enamasti varjatuiks. Küll aga räägivad Kurdistani ja eriti Kataloonia viimase aasta sündmused, et meediavabadus ei tähenda iseenesest kodanike poliitilist vabadust. Igatahes mitte selles mõttes, et liberaaldemokraatia tunnistaks kodanike õigust väljendada või viia ellu oma poliitilist tahet. ÜRO põhikiri ja rahvusvaheline majanduslike, sotsiaalsete ja kultuuriliste õiguste pakt kuulutavad kõigi rahvaste õigust enesemääramisele. Ja riikide kohustust seda õigust austada. Jät-

tes kõrvale Kataloonia konflikti vaieldava poliitilise aspekti, näeme, et liberaaldemokraatlik Hispaania valitsus kasutas Kataloonia omavalitsuse ja kodanike suhtes kõiki vahendeid (jõu kasutamiseni välja), et võtta neilt võimalus, avaldada arvamust oma poliitilise iseseisvuse kohta. Viitega põhiseadusele Hispaania valitsus sisuliselt keelas niisuguse arvamusalalduse. Ning valitsusel oli liberaaldemokraatliku EL-i täielik tugi. Samasugust respekti rahva poliitilise tahte vastu näitas rahvusvaheline liberaalne demokraatia Kurdistani iseseisvuse rahvaküsitluse asjas. Ehk teisisõnu, põhiseaduslikud või geopoliitlised kaalutlused on liberaaldemokraatiale olulisemad kui rahva vaba poliitiline tahteavaldus. Taoline argumentatsioon ei erine sellest, millega tulid välja NL valitsejad Eesti iseseisvusliikumise vastu. Seetõttu tuleb tunnistada nende õigust, kes väidavad, et liberaaldemokraatlik ideoloogia on lähedalt seotud marksismi-leninismiga (7).

Kokkuvõtteks võiks öelda järgmist. Liberaaldemokraatiale ei ole eriti veenvaid teoreetilisi ja praktilisi argumente, millega saaks õigustada demokraatia mõiste monopoliseerimist (seda, et liberaaldemokraatlik arusaam demokraatiast on see ainuke õige). Liberaalsed väärtused, millele taolised pretensioonid toetuvad, on ratsionaalsed abstraktsioonid, millel puudub kogemuslik tugi. Nad tekitavad küll illusiooni nende väärtuste kõrgest moraalsest standardist, kuid põrkuvad praktikas ühiskonna tegelike, kogemusel baseeruvate väärtustega. Liberaalne väärtussüsteem on universaalne, see kehtib ajast ja keskkonnast sõltumatult ning on sellisena igavene. Kogemuspõhise väärtussüsteemi juured on kultuuris. Need väärtused tulenevad rahvuse eksistentsiaalsetest vajadustest, kehtivad piiratud poliitilises, ajaloolises ja geograafilises kontekstis ning ning muutuvad aeglaselt. Oma olemuselt on need konservatiivsed. Nagu eelnevalt nägime, ei ole populistlikud liikumised ja erakonnad (vähemalt oma senises poliitikas) mitte ebademokraatlikud ja äärmuslikud (nagu liberaalne demokraatia neid stigmatiseerib), vaid esindavad demokraatia konservatiivset varianti. C. Mudde nimetab nende poliitikat illiberaalseks (mitteliberaalseks) demokraatiaks (8). Mõistel illiberaalne ei ole eesti keeles kõige parem kõla. Seetõttu oleks populismi õigem nimetada konservatiivseks demokraatiaks. Sellisena on tal loogiline ja süsteemne koht sotsiaaldemokraatia ja liberaaldemokraatia kõrval.

Mis puutub aga demokraatiasse kui poliitilisele normi, siis sellist positsiooni ei tunnistanud antiiksed standardid. Aristoteelse poliitilises süstemaatikas (mis annab eetilise hinnangu erinevatele valitsemisviisidele) on demokraatia liigitatud halbade valitsemisviiside hulka. Ilmselt seetõttu, et demokraatia annab demagoogiale ja omakasupüüdlikkusele võimaluse poliitikas edukalt kaasa lüüa. Sokratese ja Jeesuse näited iseloomustavad seda minevikust, Jock-skeemid, manipuleerimine põhiseaduslike normidega, poliitiline demagoogia ja muu taoline on näited tänase Eesti poliitikast. Demokraatiast paremaks rahvavõimu vormiks pidas Aristoteles *politeiat*. Selle sõna eestikeelseks vasteks võiks olla konstitutsioon ehk seaduse valitsus. Küll mitte selles tähenduses, mis põhiseadusele või konstitutsioonile tavaliselt omistatakse. Pigem selles mõttes, et kreeklastele tähendas seadus tavaõiguslike normide austamist ja järgimist. Seda silmas pidades võib öelda, et konservatiivne demokraatia on Aristoteelse süstemaatika headele valitsemisviisidele lähemal kui liberaalne demokraatia. Ning lõpetuseks. Erinevalt liberaaldemokraatiast oli Aristoteles seisukohal, et parim valitsemisviis on selline, mis arvestab rahva iseloomu ja koosseisu.

Viited:

1. **Kuehnelt-Leddihin, E.** Demokraatia analüüs. Veljesto Kirjastus, 2004, lk 9.
2. *L'Express* Nr 3449, 2017, lk 8.
3. **Huizinga, J.** Historian olemus. Esseita ja tutkielmia. Porvoo, 1967, lk 53-54.
4. **Dahl, R. A.** On Democracy. Yale University Press, 2000, lk 30, 37-38.
5. **Descartes, R.** Arutlus meetodist. Tartu, 1936.
6. *Der Spiegel* Nr 47, 2016, lk 93.
7. **Chomsky, N.** Meedia ja võim: propaganda silmapaistvad saavutused. Tallinn, 2006.
8. *Der Spiegel* Nr 47, 2016, lk 93.

LOODUSTEADLASE PILGUGA: RAHVUSRIIK ON ÖKOSÜSTEEM

Rein Einasto,

TTK emeriitprofessor, Eesti Rooma Klubi liige

Maailm täna

Inimene (*Homo sapiens*) on ainus liik miljardeid aastaid kestnud Elu arengus, kellel on reaalne võimalus enesetapuks koos suure osa eluslooduse hetkelise hävitamisega. See oht suureneb iga päevaga. Oma ahnitseva egokeskse tegevuse tagajärjeks on kogu looduse ajaloo kõige kiirem ja suurem liikide väljasuremine. Elukeskkonna plahvatuslikult paisuv reostamine üle taluvuse piiride on kogu planeedi viinud katastroofieelsesse seisundisse. Kõige reostunum on habras vaimne keskkond: just heaolu-riikides iga kolmas inimene ei tule oma stressidega ise toime, vajab välisabi. Siit alkohoolismi, narkomaania, vaimuhaiguste süvenev kasv. Oleme tsiviilühiskonna ajaloo kõige kiiremate, olemuslike muutuste sundseisukorras.

Mis on nende muutuste olemuslik alus? Looduse isereguleeruvuse üheks põhieelduseks ongi KASV – sünnijärgne suurenemine, paljunemine kellegi teise kulul. Koriluses elatuti valdavalt loodusandidest loodusega tasakaalus. Maaviljelusele ja karjakasvatusele üleminekust alates on ühiskonna arengu keskseks suundumuseks olnud paisuv INIMKESKSUS – valitsejate elamine looduse ja liigikaaslaste arvel, süvenev ökoloogiline tasakaalutus, disharmonia inimese ja looduse vahel, süvenevad hingehädad. Viimasel sajandil on inimkonna arvuline kasv, majanduskasv, tarbimiskasv, reostuskasv, vägivalda kasv paisunud katastroofiliseks (suurlinnastumine, monokultuursus ja kunstväetised põllunduses, sõjad võõral pinnal, ületootmine, reklaamiga üleskõetud sundkaubandus jpm).

Inimkonna sundvalik – inimkesksusest peab jõudma ÖKOSÜSTEEMSE elukorralduseni väga lühikese ajaga. Ökoloogilised ja sotsiaalsed piirangud majandusvabaduses on möödapääsmatud (Radermacher, 2005).

Rooma Klubi ennustas juba 46 aastat tagasi, et kasvul on piirid (*The Limits to Growth*, 1972). Piiramatu kasvu aeg on möödas. Majanduskasvu arengumudel on aegunud, ei ole kestlik. Arengu jätkumine senises suunas on inimkonnale, kogu loodusele hukatuslik. Ainus valdkond, kus kasvul ei paista piire, on vaimsuse kasv ka väikesed saavad olla suured (Hurt, 2005). See on kolmanda aastatuhande alguse suur väljakutse (Saar, 2014). Probleemid on globaalsed, lahendused – lokaalsed.

Kujunenud kriitilises olukorras on inimkonnal veel võimalus toetuda inimeseksolemise kõige sügavamaile, olemuslikele alustele, milleks on:

Esiteks, inimene on Looduse osa, mitte valitseja, kelle liigitunnuseks, põhiolemuseks on vaimsus (*sensu lato*), ja selle toimimise tulem – kultuur, kogu elulaadi tähenduses. Siit ka kultuuri kui terviku – inimarengu sihi – üliluslikkuse nõue majanduse kui vahendi, terviku osa ees.

Teiseks, Loodus on isereguleeruv ökosüsteem, mille toimimise ja arengu eelduseks alusväärtusena on eluvormide mitmekesisus, mitmesugusus, elurikkus, diversiteet (Kull, 2004). Inimühiskonnas avaldub diversiteet paikkonna looduse omanäolisuses ja eripäraste rahvuskultuuride mitmekesisuses. Ökosüsteemsus ühiskonnas on kogukondlik harmoonia kohaliku looduse ja inimese vahel – kodust rahvusriigini (Rand 1994). Rahvus on sotsioloogide väitel suurim sotsiaalne subjekt.

Kolmandaks, maailmarahu on mõeldav üksnes juhul, kui riigipiirid on määratud looduslike ökoloogiliste hõimukoosluste alusel, rahvuspõhiselt. Suur osa suurriikide ja endiste koloniaalmaade piiridest ei ole loomulikud, on vallutusõdadades vägivaldselt kujunenud ega saa olla püsivad (Aasmäe, 2015).

Rooma Klubi kasvupiiride ühiskonnakriitilises prognoosis on välja tõstetud kujunenud olukorra põhjused ja alternatiiv: Kui suurriigid ei võta oma elukorralduses ja poliitikas ette olemuslikke muutusi, viib senise suuna jätkumine, elukeskkonna süvenev reostus 25–30 aasta pärast olukorraneni, kus ühiskond muutub juhimatatuks, keskkond elukõlbmatuks. See olukord on nüüd kätte jõudmas. Aeg on mõista: üleilmastumise faas on möödumas, alanud on eraldumise, kogukonnastumise faas – hädavajalik eeldus selleks, et kindlustada ühiskonna loomulik isereguleeruv tasakaaluline arenguprotsess, säilitamaks ja süvendamaks eripäraste paikkondade looduse ja rahvuskultuuride eripalgelisust, mitmesugusust.

Iseseisvad rahvusriigid on loomulikud (pool-looduslikud) ökosüsteemid, kõige stabiilsemad, maailmakultuuri mitmetahulisust rikastavad, säilitamaks ja süvendamaks eripäraste paikkondade looduse ja rahvuskultuuride mitmekesisust. Maailm liigub paratamatult ökosüsteemsuse – rahvusriikluse kui kõige looduselähedasema korra poole; mõistlik on loomulikke protsesse soodustada, mitte neid takistada, nagu suurriigid praegu teevad. Peaksime rahvusprobleeme käsitlema senisest argumenteeritumalt rahvusriikluse loodusteaduslikest alustest – ökosüsteemsusest – lähtudes. Tammsaare (2011) on juba 1930-ndail veendunud väitnud: „Vähem Euroopat, rohkem meid endid!”

Ühiskonna arenemise hetkeseisu keerulisuse mõistmiseks vajame loodusteaduste aluste tundmist, alates arengu ja evolutsiooni tsüklilisusest kuni Prigogine (1995) tasakaalulise tasakaalutuse, Nässi (1989) süvaökoloogia ja Kulli (1998) ökosemiootika alusteni, unustamata Uexkülli (2012) omailmaõpetust, keskkonnakäsitluse süsteemsust (Vissak, 2003, 2005). Selles on ka Eesti vaimueliidil öelda kaalukas sõna maa-

ilmateadusse just rahvusriikliku maailmakorra põhjendamisel, seda enam omaenda rahvuspoliitika kujundamisel (Ränk 2000, Loorits 2000, Moora 2002, Kaasik 2016 jpt). See on meie võõrandamatu õigus: teadvustada ja põhjendada rahvusriikliku organisatsiooni loodusteaduslik aluspõhimõte – sotsio-ökosüsteemsus.

Mida me Eestis kohe täna vajame? Me vajame Mahekultuurset Eestit!

Ökosüsteemne Eesti on tingimata mahekultuurne Eesti, lähtudes vajadusest, et mahe on mõtteviis ja eluviis, mis eeldab mitte ainult looduskeskkonna puhtust, selle saastamise vältimist, vaid ka puhas vaimset keskkonda (Einasto, 2017). Valdur Mikita tõdeb: „Täna vajame rohkem kui kunagi varem ühte, tervet rahvust puudutavat mahtaapset ideed, mis võimaldaks ühekorraga kaitsta nii eesti loodust kui eesti kultuuri ja nende kaudu eesti inimest. Selleks ideeks võiks olla Mahekultuurne Eesti (Leonhard Koort soovitab sellist mõistet Öko-Eesti ja Mahe-Eesti asemel, tõstes esile kultuuri tähendust kõige laiemas mõttes), üks näide ahvatlevast võimalusest üheskoos deglobaliseeruda ja aja jooksul saada eetiliseks ja jätkusuutlikuks mõtteviisiks nii eesti majanduses, kultuuris kui poliitikas.” Ta kutsub üles: „Me peame omakultuuri eest peetava võitluse viima põhimõtteliselt uuele tasemele. [---] Peaksime end kuulutama põlisrahvaks. Just nii, nagu seda sätestab ÜRO põlisrahvaste õiguste deklaratsioon. [---] Eesti riik võttis 2007. aastal endale kohustuse tagada oma maa-alal elavate põlisrahvaste kultuuri säilimine. Deklaratsioon sätestab, et põliselanikel on alati õigus otustada oma looduspärandi üle, kui sellel on kultuurilooline väärtus.” (Mikita 2017).

Järgnevalt on välja toodud maheda eluviisi vaimse poole seni vähem teadvustatud küljed, mis väga hästi seostuvad ökosüsteemse rahvusriikide maailmaga (Einasto, Vaino, 2018):

- Mahe on säästlik elulaad, kestlikuks elamiseks ja arenemiseks vajalik Looduse ja inimese harmoonia, arengu aluspõhimõte (esmane printsiip), mis rahuldab praeguse ja tulevaste põlvkondade vajadused ja püüdlused.
- Mahe on sümbiootiline kooselu Loodusega senisest sügavamalt ja avaramalt, ökosüsteemselt: aus, heasoovlik, vastutustundlik suhtumine nii loodus- kui ka inim-kooslustesse, üldinimlik hoolivus, õiglus ühiskonnas.
- Mahe on Albert Schweitzeri (1984) Elu ees aukartuse õpetus: Elu on pühadus, loodushoidliku inimsõbraliku kultuuri ülimuslikkuse rakendamine kõigis elutegevuse valdkondades, rahvuslike pärandkultuuriliste erisuste hoidmine.
- Mahe on paikondlik mõiste, mis eeldab kohalike maastike ja rahva eripärast, pärandkultuurist lähtumist ja selle pidevat arvestamist. Paigavaim on oluline osa talupojatarkusest ja rahvuslikust vaimususest.
- Mahe on kogukondlik, ühisloomeline mõiste, kus hierarhiline süsteem kujuneb mitte tipust rohujuurteni, vaid alt üles: rahvast riigini, perekonnast presidendini. Pere ja kodu on ühiskonna alusväärtused.
- Mahe on kodutunnetuslik mõiste ka elupaigast väljas, kodukandis: kodu kui elukeskkond perekonnale, isamaa kui rahvuse kodu. „Kodu on meie jaoks ilmselt la-

hutamatult seotud juurtega, esivanemate elupaikadega, omakeelse ja omameelse keskkonnaga, uskumuste ja traditsioonidega, ainulaadse omanäolise kultuuriga” (Moora, 2002).

- Mahe on emalik mõiste terviklikus elukäsitluses, eluterve konservatiivsus: tagada lastele kindlustatus, järjekestvus ühiskonnas – inimlik hoolivus kui ülimuslik väärtus, aineeline ja vaimne säästmine.
- Mahe on rahvuslik mõiste, sest rahvusriik on terviklik ökosüsteem, loodusteaduslikult põhjendatud loomulik kooslus (Kaasik 2016).
- Mahe on vägivallatu mõiste. Vajame Mahatma Gandhi (2015) õpetust vägivallatusest. Sõjaga rahu teha on ju absurd.
- Mahe on loobumine kõigest mittevajalikust, ületarbimisest, piiramatu kasvu põhimõttest, kus õnne aluseks on “kõigi vajaduste (õigem küll – soovide!) maksimaalne rahuldamine”. Lääne põhiväärtusi on võimalik kaitsta haritud Ida aastatuhandeid kasvanud pehme elulaadi vaimsusega. Kes määrab vajadused?
- Mahe on mõjutamine eeskuju abil. Meil on oma rahvuslikud suurvaimud, kelle järgi joonduda, oma samme seada. Hando Runneli algatatud „Eesti Mõtteleo” sarjale tuleb aina lisa, on võimalus omaloodust juhendada! Suurriikide matkimine (valimisvõitlus poliitikas, sõjad riikidevahelises suhtlemises jm) on viinud maailma plahvatusseesse ummikusse.
- Mahe eeldab võimu ja vaimu tasakaalu, bürokraatia ja intelligentsi, konservatiivse ja operatiivse rolli harmooniat, dialektiliste vastandite ühtsust (Naan, 1969).

Mahekultuurses ökosüsteemes Eestis vajame suurusehullustuse, gigantomaania kohest peatamist ja seejärel lõpetamist; ettevõtluse optimeerimist selliselt, et eelistataks oma rahvuslike huvisid välismaistele (Rail Balticu ülikalli kiirtrassi asemel olemasolevad korda seada, hiigel-tselluloositehase asemel mitu väikest toorme lähedusse), et lageraie asenduks säästva maheda hooldusraiega jpm.

Kokkuvõttes, looduse ja inimühiskonna kui looduse osa arengu eelduseks on mitmesugusus, paikkonna looduse omanäolisus ja eripäraste rahvuskultuuride mitmekesisus, mille hoidmine ja arengu soodustamine kindlustab elukonna ökosüsteemse kestmise. Iseseisvad rahvusriigid on loomulikud (pool-looduslikud) ökosüsteemid, kõige stabiilsemad, maailmakultuuri mitmetahulisust rikastavad, säilitamaks ja süvendamaks eripäraste paikkondade looduse ja rahvuskultuuride mitmekesisust. Seetõttu liigub maailm loodusseaduste alusel tasakaalu kindlustamiseks paratamatult ökosüsteemsuse – rahvuskogukondade – poole. Mõistlik on loomulike protsesse soodustada, mitte neid takistada, nagu suurriigid praeguseni teevad. Kõik suurriigid on kunagiste vägivalda-impeeriumide mitmerahvuselised kunstlikud mitte-ökosüsteemsed relikvid ega saa olla kestlikud. Mistahes sügavate keskkonnamuutuste käigus liiga suured (saurused) surid välja, väikesed (sisalikud) elavad edasi. Aeg on looduse ja inimkonna ajaloo seniseid suursündmusi teadmiseks võtta ja targalt talitada.

Lõpetuseks Kalevi Kulli „Paigarahva sõnumi” (2003) mõtisklustest mõned ütlused: „Igaüks on osaline oma paiga loos. Loodus ja kultuur ei ole kaks eraldi asja, selle ühendmõiste tarvis oleks oma sõnagi vaja. Ökoloogiline haritus tähendab paiga tundmist, roheline ajalugu – paiga ajalugu. Paigarahva sõnum on päris poeesia.”

Pakri kihistus

Viidatud kirjandus:

1. Aasmäe, Hardo 2015. Mõttetute riikide aabits. Koostanud Juku-Kalle Raid. Tallinn: Ema & Isa
2. Einasto, Rein 2017. Mahe-Eestist rahvusriikluseni. Inimkesksusest ökosüsteemiseni. Mõtisklusi. Akadeemia 2017/7.
3. Einasto, Rein; Vaino, Maarja 2018. Eesti rahvusriik kui ökosüsteem. Schola Biotheoretica 44, Tartu,
4. Gandhi, Mahatma. 2015. Mõtteid ja vaateid. Avatud Eesti Raamat. Ilmamaa, Tartu.
5. Hurt, Jakob. 2005. Looja ees. (koost. Hando Runnel). Eesti Mõttelugu 66. Ilmamaa, Tartu.
6. Kaasik, Nikolai 2016. Väikeriigid ja rahvad. (koost. Hando Runnel). Eesti Mõttelugu 127. Ilmamaa, Tartu.
7. Kull, Kalevi 1998. *Semiotic ecology: Different natures in the semiosphere. Sign Systems Studies 26.*
8. Kull, Kalevi 2003 . Paigarahva sõnum: Eesti roheline ajalugu. Rohtmets, I. (Toim.). Lehed ja tähed: looduse ja teaduse aastaraamat (7-9). Tallinn: Loodusajakiri.
9. Kull, Kalevi 2004. Süvaökoloogia põhimõtted ökosemiootilisel alusel. www.zbi.ee/kalevi/deepcossem.htm.
10. Loorits, Oskar 2000. Meie, eestlased. (koost. Hando Runnel). Eesti Mõttelugu 35. Ilmamaa, Tartu.
11. Mikita, Valdur 2017. Läänemeresoomlase viimane karje: põlisrahva põhjakõrbenud riik. Raam: Omakultuurist ja oma kultuurist. Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia, 76-100.
12. Moora, Harri 2002. Meie rahvuskultuuri küsimusi. (koost. Hando Runnel; Ann Marksoo). Eesti Mõttelugu 47. Ilmamaa, Tartu.
13. Naan, Gustav 1969. Võim ja vaim. Bürokratia ja intelligents tänapäeva kodanlikus ühiskonnas. Looming 12.
14. Næss, Arne 1989. *Ecology, Community and Lifestyle.*
15. Prigogine, Ilya 1995. Ebastabiilsuse filosoofia, Akadeemia 10.
16. Radermacher, Franz Josef, 2005. Tasakaal või häving. Ökosotsiaalne turumajandus kui üleilmse jätkusuutliku arengu võti. Eesti Entsüklopeediakirjastus.
17. Rand, Valter 1994. Eestlus on looming. Loomingu Raamatukogu, Perioodika.
18. Ränk, Gustav 2000. Müüt ja ajalugu. (koost. Pille Runnel). Eesti Mõttelugu 32. Ilmamaa, Tartu.
19. Saar, Jüri 2014. XXI sajandi väljakutse: tsivilisatsioonid, kultuurid, väärtused. Hea Raamat, Tallinn.
20. Schweitzer, Albert. 1984. Kultuur ja eetika. Tallinn, Eesti Raamat.
21. Uexküll, Jacob von. 2012. Omailmad. (koost. Kalevi Kull, Riin Magnus). Eesti Mõttelugu 105. Ilmamaa, Tartu
22. Vissak, Peeter (koost., toim.) 2003, 2005. Harmoonia võimalikkus süsteemis inimene - keskkond - ühiskond, I ja II. AS Ülo Siinmaa Grupp, Tallinn

KOHALIKU OMAVALITSUSE KOHAST EESTI VABARIIGI LOOMISEL JA TAASTAMISEL

Sulev Mäeltsemees, *TTÜ emeritprofessor*

Omavalitsus on Eestile olnud ajalooliselt omane kogukondliku elu korraldamise vorm. Ilmekalt ütles professor Jüri Uluots 1. ja 2. oktoobril 1933 toimunud maaomavalitsustegelaste kongressil: “Omavalitsuse mõtet ei ole meil suutnud hävitada ei Rooma paavst, ei püha Rooma keiser, ei ka kohalikud vürstpiiskopid, ordumeistrid, ei Poola, Taani ja Rootsi kuningad, ei ka Vene isevalitseja keiser. Omavalitsused Eestis on püsinud aastasajad ja just nagu uut hoogu saanud Eesti Vabariigiga ja omavalitsuse korraga. Selles mõttes peaks ekslik olema arvamine, nagu oleksid Eesti omavalitsused uuema aja sünnitus. Vaid ümberpöördult, kui on midagi Eestis alal hoidunud, siis on just seda Eesti omavalitsused.”¹

Mõeldes prohvetite kuulsusetusele omal maal, siis usutavust sellele väitele lisab välisteadlane, Saksamaa Liitvabariigist 1990. aastate algul Eestisse tööle tulnud professor Wolfgang Drechsler. Ta kirjutas: „Eesti riik on ajalooliselt välja kasvanud kohalikest omavalitsustest ja eestlased on elanud kogukondlikus iseorganiseerimises kui ühiselu struktuuris sajandeid kauem peaaegu kõigist Euroopa rahvastest.”² Südantsoojendav lugemine kohaliku omavalitsuse austajatele!

Kuid eeltoodu on pigem emotsionaalne taust. Praktilisest seisukohast on ülioluline märkida kohaliku omavalitsuse hindamatut panust Eesti Vabariigi loomisse ja ka 1990. aastate algul taastamisse. Kahetsusväärset neid asjaolusid peaaegu ei märgita/märgata. Väheseid, kuid seejuures autoriteetseid erandeid on meie juhtivate õigus-teadlaste kirjutatud Põhiseaduse Kommenteeritud Väljaanne, kust on meeldiv lugeda³: „Eesti riikluse tekkes, selle taastamises ja arengus on kohalikul omavalitsusel olnud ja on täita väga oluline roll... Eesti rahvas saavutas omariikluse 1918. aastal suuresti tänu väljakujunenud omavalitsustraditsioonidele. Seega sai riik toimiva kohaliku omavalitsuse näol juba iseseisvuse kehtestamisest alates endale tõhusa toe ühiskonnaelu demokraatlikul korraldamisel... 1980. aastate lõpus alanud kohaliku omavalitsuse taasloomine andis olulise panuse taastatava Eesti omariikluse demokraatliku aluse kujundamisse.”

Eesti Vabariigi loomisel kujunes tähtsaks teguriks 1904. aastal valitud Tallinna Linnavolikogu, kui esmakordselt ajaloos saavutasid eestlased Tallinna juhtimises enamuse. 60-liikmelisse Tallinna Linnavolikogusse valiti 37 eestlast (teiste hulgas Jaan Poska, Konstantin Päts, Jaan Teemant, Otto Strandman), kes said siin oma esimese kogemuse poliitikutena. 1905. aasta jaanuaris valiti Jaan Poska ajaloos esimese eestlasena Tallinna Linnavolikogu esimeheks. Kuu aega hiljem valiti Konstantin Päts Tallinna abilinnapeaks. Vähemärkusena võib öelda, et üldse esimene eestlasest linnapea

¹ „Maaomavalitsus“ 1933, nr 10, lk 158.

² Wolfgang Drechsler. Eessõna. Peter Schöber. Kohalik omavalitsus. Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn 2003, lk 5.

³ <http://www.pohiseadus.ee/>

(Johannes Märtsen) valiti 1902. aastal Valgas.

1938. aastal kirjutas Tallinna kauaaegne (1919–1934) linnapea ja Eesti Linnade Liidu juhatuse esimees (1920–1940) Anton Uesson, et „kaugele ettenägeliku poliitikuna tundis Konstantin Päts ära ... et tugevad omavalitsused on riigi rajamisel esimeseks tähtsamaks eeltingimuseks. Ja nagu hiljem selgus, olid Eesti riigi loomise esimestel päevadel rahva jõudude organiseerimisel just omavalitsused määrava tähtsusega teguriks“⁴

1917. aasta Veebruarirevolutsiooni järgses Venemaa demokratiseerumisprotsessis sai meie jaoks oluliseks õigusaktiks Venemaa Ajutise Valitsuse poolt 12. aprillil (vana kalendri järgi 30. märtsil) 1917 vastu võetud otsus „Eesti kubermangu administratiivse valitsuse ja kohaliku omavalitsuse ajutise korra kohta“, millega 16. sajandist lõhestatud eestlaste asuala ühendati tänase Eesti kaardi kontuuridega lähedaseks Eestimaa kubermanguks⁵. Aga väga oluline oli selle otsuse alusel ka Eestimaa kubermangu juhtimisstruktuuri kujunemine. Eestimaa kubermang sai suhtelise autonoomia, võrreldes varasema olukorraga ja esimesena Vene riigi teistest piirkondadest. Muu hulgas anti Eestimaal elavatele naistele esmakordselt valimisõigus.

Tartu Ülikooli õigusteadlased, professorid Kalle Merusk ja Raul Narits on kirjutanud, et selle otsusega tõrjuti meie kogukondlikelt haldusterritooriumidelt peaaegu täielikult Vene riigivõim. On võimalik väita, et kogukondlik iseseisvus saavutati meil koguni varem kui riiklik iseseisvus.⁶

Esimeseks üle-eestiliseks omavalitsusorganiks sai Maanõukogu (Maapäev), mis moodustati linnade, maakondade ja valdade kohaliku omavalitsuse valitud esindajatest. 28. novembril (vana kalendri järgi 15. novembril) 1917 kuulutas Maanõukogu ennast kõrgeimaks võimuks Eestis, kuni demokraatlikult valitud Asutava Kogu kokukutsumiseni. Otsuse vastuvõtmise päeval ajasid enamlased Maanõukogu laiali. Meil on teadlasi ja poliitikuid, kes loevad just seda päeva Eesti riigi sünnikuupäevaks. Kuigi Maanõukogu tegevus katkes aastaks, siis Maanõukogu vanematekogu ja maavalitsus jätkasid tegevust põranda all.

Juba Eesti Vabariigi algusaastatel vaieldi selle üle, kas maavalitsus peaks endast kujutama riikliku juhtimise käepikendust või kohalikule omavalitsusele kaitsebarjääri kesk võimu võimaliku omavoli suhtes. Palju oli juba siis valdade, alevite ja linnade esindajaid, kes pidasid vajalikuks maavalitsused likvideerida. Eesti Maakondade Liidu esimees H. Lauri kirjutas, et „Eesti iseseisvuse algpäevadel ja Vabadussõja ajal olid maaomavalitsused ainukesed riigi kesk võimu esindajad ja teostajad kohtadel. Esinesid vääriliselt ja töötasid rasketes oludes tagajärjerrikkalt.“⁷ 1. jaanuarist 2018 maavalitsused teatavasti kaotati ja nende ülesanded anti üle riigi kesktasandi ametiasutustele või kohaliku omavalitsuse üksustele (eelkõige nende liitudele).

1980. aastate lõpul, mil riigi iseseisvuse taastamine oli veel unistus (!), valmistati ette kohaliku omavalitsuse taastamist. 8. augustil 1989 võttis Ülemnõukogu vastu

⁴ Eessõna. A. Damaschke. Kogukondliku omavalitsuse ülesanded. Tõlkinud K. Päts. Tartu, Kirjastus OÜ Loodus, 1938, lk 5.

⁵ Tõnis Liibek. Eesti rahvus poolitati kahe kubermangu vahel juba 16. sajandil. Postimees, 20. märtsil 2017.

⁶ Kalle Merusk, Raul Narits. Eesti konstitutsiooniõigusest. Juura, Õigusteabe AS, Avatud Eesti Fond, 1998, lk 149.

⁷ H. Lauri. On meie omavalitsus tugev, siis on ka riik tugev. „Maaomavalitsus“ 1926, nr 18, lk 299.

põhimõttelise tähtsusega otsuse “Haldusreformi läbiviimisest Eesti NSV-s”. Lähtudes Isemajandava Eesti (IME) õigusaktidest ning vajadusest tagada üleminek kehtivalt haldussüsteemilt omavalitsuslikule haldussüsteemile, nähti selle otsusega ette viia vabariigi aastatel 1990–1994 läbi haldusreform, mis pidi hõlmama:

1) rahvavõimu vabariigisisese detsentraliseerimise omavalitsuslikele juhtimistasanditele ning riikliku ja omavalitsusliku juhtimise kindlapiirilise eristamise;

2) territoriaalse haldusstruktuuri reorganiseerimise.

10. novembril 1989 (täpselt samal ajal langes Berliini müür!) võeti Eestis nn transformatsiooniriikidest tol perioodil esimesena vastu kohaliku omavalitsuse seadus. Lätis ja Leedus näiteks võeti samasugused seadused vastu mõni kuu hiljem. Meie Kohaliku omavalitsuse aluste seadus oli ka esimene IME põhimõtetest tulenenud seadus. Täpselt kuu Täpselt aega hiljem, 10. detsembril toimusid Eestis poole sajandi järel esimesed vabad valimised kohaliku esinduskoosseisus. Tõsi küll, teatud reservatsiooniga vabad, sest kodanikkond polnud määratletud ja piiratud said osaleda Nõukogude Armee esindajad, kes said valida ühe esindaja oma lokaliseerumise-järgsesse esindusorganisse.

Valimisi püüdsid igati takistada tollaegsed nn interrinde tegelased. Olgu selle kinnituseks kõigest üks fakt. Vähemalt tallinlased leidsid oma postkastidest lendlehti, kus keelitati valimistel mitte osalema: “*Нам не по пути с обманщиками и преступниками, ... нам не по пути с политическими жуликами, ... нам не по пути с организаторами фарса вместо выборов.*” („meil pole ühist teed petiste ja kurjategijatega, ... meil pole ühist teed poliitiliste sulidega, ... meil pole ühist teed valimiste asemel farsi organiseerijatega ...“)

2. veebruaril 1990 toimus Tallinna Linnahallis kõigi tollaegsete rahvasaadikute täiskogu⁸. Kokku osales seal 3090 kõigi tasandite rahvasaadikut, kellest üle 90 protsendi moodustasid 10. detsembril 1989. aastal valitud kohalike rahvasaadikute nõukogude liikmed.

Nende ja lisaks veel NSVL Rahvasaadikute Kongressi (umbes 30-35 inimest) ja ENSV Ülemnõukogu liikmete (ca 250 inimest) poolt kiideti heaks Deklaratsioon Eesti riiklikust iseseisvusest. Vastu oli 101 peamiselt Narva, Kohtla-Järve ja Sillamäe linnavolikogu liiget ning erapooletuid oli 16. Professor Eerik-Juhan Truuväli on seda deklaratsiooni nimetanud rahvaasemike referendumiks iseseisvuse küsimuses⁹. Deklaratsioon kuulutas muu hulgas: „Iseseisva Eesti Vabariigi taastamise eesmärgil ja lähtudes Tartu rahulepingu kehtivusest alustab Eesti oma esindajate kaudu konstruktiivseid läbirääkimisi kõigi osapooltega, kellest oleneb iseseisva Eesti Vabariigi taastamine *de facto*.“ Rahvusvaheliselt pälvis see sündmus väga suurt tähelepanu, sest väljendas rahva poolt valitud esindajate seisukohta.

Kohaliku omavalitsuse taastamiseks töötati Eestis välja spetsiaalne taktika. Eesmärk oli uuesti luua tugevad kohaliku omavalitsuse üksused. Sellel protsessil ja selle tulemustel oli hindamatu tähtsus 1990. aastate alguse poliitiliselt keerulisel perioodil, eriti 1992. aasta augustis. 20. augustil 1992 anti Kadriorus veel viimaseid päevi rahvusvahe-

⁸ On väidetud (Tiit Made. Ükskord niikuinii 1986-1991. Kirjastus Argo ja Tiit Made 2006, lk 187), et „see tekitas Eestimaa Kommunistlikus Parteis paanikat, kuna arvati, et Linnahallis tahetakse välja kuulutada Eesti Vabariik“.

⁹ Arnold Rüütel. Tuleviku taassünd. Tallinn, kirjastus Ilo, 2001, lk 100.

liselt tunnustamata riigi kesktasandi juhtide poolt maakondade ja suuremate, nn vabariiklike linnade juhtidele üle kirjalikud juhised, mida tuleb neil teha siis, kui Toompeal ja Kadriorus oleks töö blokeeritud.

Kuna poole sajandi jooksul oli kaotatud kohalikul tasandil iseotsustamise ja -tegemise võimalus, siis oli kõigepealt vaja taastada just see. Selleks otsustati, et haldusterritoriaalsetele üksustele tuleb ükshaaval omistada omavalitsuslik staatus, ja seda alles siis, kui nad on võimelised kohalikke sotsiaal- ja majanduslikke ülesandeid täitma. Eriti külanõukogudes, aga ka alevites ja väiksemates linnades täitsid neid ülesandeid sageli põllumajanduslikud majandid (kolhoosid, sovhoosid) või ka mõned tööstus-, ehitus- vm ettevõtted. Näiteks Kehrast kujunes nõukogude ajal tüüpiline ühe ettevõtte asula, kus kommunaalelamud, klubi, spordihoone, lasteaiad ja asula teenindus oli tsel-luloosi- ja paberikombinaadi omandis ning hooldamisel.¹⁰

Omavalitsusliku staatuse taotlemiseks oli vaja igal külanõukogul, alevil ja rajoonilisel linnal koostada oma põhimäärus ning välja töötada haldusüksuse arengukava. Muuseas mõlemad need dokumendid peavad ka tänapäeval olema igas vallas ja linnas. Nende kahe dokumendi analüüsiks ja iga üksuse omavalitsuslike sotsiaal- ja majanduslike ülesannete sisulise täitmise võimekuse hindamiseks moodustas Ülemnõukogu Presiidium 7. märtsil 1990 haldusreformi vabariikliku ekspertkomisjoni, kuhu kaasati märkimisväärne arv teadlasi. Ekspertkomisjoni ettepanekul omistas neile üksustele omavalitsusliku staatuse Ülemnõukogu Presiidium.

Põhimäärust võis ja võib tinglikult nimetada valla või linna „konstitutsiooniks”. Haldusreformi ekspertkomisjoni ülesanne oli muu hulgas leida põhimäärusest toimiva õigusruumiga vastuolus olevad sätted ja need kõrvaldada. Sageli sooviti kasutada 1937. aasta Vallaseaduse või 1938. aasta Linnaseaduse regulatsioone. Nende seaduste alusel võis volikogu istungil korda rikkunud volinikele määrata rahatrahvi jne, mida uues kohaliku omavalitsuse seaduses ei rakendatud.

Raske ülesanne oli kohalike poliitikute ja ametnike jaoks oma haldusüksuse arengukava koostamine. Puudus igasugune regionaalstatistika (alates rahvaarvust), majanduse arengut mõjutas kõrge (1991. aastal 1000 protsendini ulatunud) inflatsioon, olukorda raskendas plaanimajanduse allergia (arengukava peeti omaaegse viisaastaku plaani sarnaseks dogmaatiliseks dokumendiks). Mitte väheoluline polnud asjaolu, et kohapeal peaaegu puudusid sotsiaal- ja majanduslikke näitajaid analüüsida ja prognoosida oskavad spetsialistid. Seetõttu tellisid paljud haldusüksused oma arengukava väljastpoolt (regionaalmajandust tundvatelt teadlastelt). Kahtlemata aitas see kaasa arengukava kvaliteedile, kuid sellega jäi täitmata arengukava ülioluline eesmärk – kohalikud poliitikud ja ametnikud ning kogu kohalik kogukond pidanuks oma koduse haldusüksuse arengu läbi mõtlema.

Tänutundega märgime, et kohaliku omavalitsuse taastamisel saime väga suurt tuge (eelkõige koolituse näol) kolleegidelt Soomest, aga ka Taanist, Saksamaalt, Rootsist ja teistestki riikidest.

Üksikutest linnadest ja valdadest andis Eesti Vabariigi taastamisse selgelt ja mõistetavalt olulisima panuse pealinna linnavolikogu. Omaaegses olustikus julgeteks sammudeks olid Tallinna Linnavolikogu nt järgmised paar otsust. Esmalt, 14. mai

¹⁰ Raul Kuutma. Vabariigist vabariigini: Mälestused. Tallinn, Varrak, 2009, lk 219.

1990. aasta istungil asuti piirama N. Liidu sõjaväelaste ja nende perekonnaliikmete sissekirjutamist Tallinnasse. Linnavolikogu otsuse kohaselt võis neid sisse kirjutada neile seoses sõjaväeteenistusega antud elamispiirale ajutiselt teenistuse kestvuse ajaks, kuid mitte kauemaks kui viieks aastaks. Teisena märgime, kuidas linnavolikogu vastandas ennast maailma ühele suurimale armeele. 7. novembril 1990. aastal oli Nõukogude Armeed Tallinna garnison korraldanud linnavalitsuse poolt sanktsioneerimata sõjaväeparaadi Vabaduse väljakul. Järgmisel päeval, 8. novembril võttis linnavolikogu vastu otsuse, millega peatati N. Liidu relvajõudude Tallinnas viibimisega seotud jooksvate küsimuste lahendamine kuni Tallinna linnavõimude tunnustamiseni Tallinna garnisoni poolt.

Kohaliku omavalitsuse kohta Eesti Vabariigi loomisel ja taastamisel ei ole võimalik üle hinnata. Võiks hulgaliselt tuua näiteid, kuidas aastail 1920–1939 tunnustati kohaliku omavalitsuse panust Eesti Vabariigi loomisel. Seevastu iseseisvuse taastamise järgselt on kõigest veerand sajandiga toimunud lausa 180-kraadine muudatus. Kui 1990. aastate algul nimetati paljude sotsiaal- ja majanduslike probleemide põhjuseks veel nõrka kohalikku omavalitsust, siis nüüd kipub aeg-ajalt olema suisa vastupidi. Kui on probleeme teenuste osutamise või muudes valdkondades, siis olevat süüdi see, et liiga palju on kohalikku omavalitsust ja et vaja on need teenused (nt gümnaasiumiõpe) riigistada.

Tahaks väga loota, et Taasiseseisvumispäeval 20. augustil hakatakse senisest enam meenutama ja väärtustama kohaliku omavalitsuse panust meie riikliku iseseisvuse õnneks veretule taastamisele.

Meeldiv on tõdeda, et Vabariigi Valitsus kiitis 2018. aasta märtsis heaks seaduseelnõu, millega kehtestakse 1. oktoober riikliku tähtpäevana Kohaliku omavalitsuse päevaks ja eeldatavalt mais Riigikogu ka selle seadustab.

Eesti ühiskond – meenutusi, mõtteid ja võrdlusi

Jüri Raudsepp

Emajõe Ateena

Sündisin Tartus, hellitusnimega Emajõe Ateenas. Kui kaunilt see kõlab! Kaheksa vokaali helisemas viie konsonandi vahel. Ja linn ise? See oli nagu Vanemuise kandle kõla Toomemäe põlispuude ja Emajõe hõbepaela vahel. Sellesamase Emajõe ääres ma kasvasingi üles. Kui jõudis kätte kooliaeg, hakkasin käima Karlova mõisas asuvas Tartu linna IV algkoolis. See oli poeglaste kool. Kooli juhatas tuntud noorsookirjanik Jüri Parijõgi. Tema parim teos „*Teraspoiss*“ sai 1938. aastal Vabariigi Presidendi eriauhinna. Pidigi saama, sest autori juhitud koolis kasvatatigi teraspoisse. Koolis olid eranditult meesõpetajad. Mäletan ühtainust naisõpetajat, kes tõlkis prantsuse keelsest raamatust huvitavaid lugusid, milliseid kikkis kõrvadega kuulasime. Need lood olid kasvatuslikku laadi ja olime nagu valukojas, kus meile terasest soomust valmistati. Ropka Pargi ääres asuvast elukohast Karlova mõisapargis asuvasse kooli oli tükk maad, kuid ära see käidi, vaatamata ilmale. Ei mäleta, et mul oleks olnud vihmavarju. Polnud ka ranitsat ega seljakotti seljas, vaid käe otsas tuli kanda peaaegu maani ulatuvat portfelli, mis oli ehtsast nahast nii nagu saapadki jalas. Portfell on jäänud minu kaaslaseks kogu eluks siiani. Tunnid algasid igal esmaspäeval Jumala sõnaga kogu koolile saalis, kus mängiti harmooniumi ja lauldi. Meelde on jäänud looduslugu andnud õpetaja Kustas Põldmaa, kes on paljude Eesti loodust käsitlevate raamatute autor. Ta on kirjutanud ka huvitava populaarteadusliku raamatu mikroorganismidest pealkirjaga „*Mikroobide jahil*,“ mida korduvalt lugesin ja mis mind tõenäoselt innustas ülikoolis õppides astuma mikrobioloogia ringi. Kord tuli tunnustatud pedagoog ja kirjamees klassi paberilehtede puhmakuga käes ja hakkas meile ette lugema reisi kuu peale. Nii said meist esimesed „kosmonaudid“, kes enne Neil Armstrongi kuul käisid. Siis peatus järsku lugemise ja ütles: „*Poisid, käige ka kirikus, sellest tuleb palju head!*“ See sündmus seisab mu silmade ees tänase päevani. Vahel olen mõelnud, vast seepärast saigi minu teiseks elukutseks kirikuõpetaja oma. Esimeseks elukutseks sai arstiks õppimine. Kas ka eeskuju ajendil? Ilmselt küll. Ühel talvel jäi kurk valusaks, tõusis palavik. Ema, kes oli kuue klassi haridusega oli õnneks erksa vaimu ja suure lugejana palju lugenud ka tervishoiu alast kirjasõna, kahtlustas difteeriat. Ta oli minuga mitmel korral külastanud suurepärase ekspositsiooniga Arst V. Sumbergi organiseeritud Tervishoiu muuseumi. Ema kutsuski järgmisel päeval nakkushaigla arsti dr N. Kilgi koju, kes sõitis kohale oma autoga ja kandis mind süles läbi lume autosse. Nakkushaigla juhatajana poleks see olnud ta kohus. Haiglas tehti kõik selleks, et vältida trahheetoomiat. Tollest eeskujulikult puhtast haiglast, isalikust arstist koos valgete lehvivate tanudega õdedega on jäänud kustumatu mälestus. Difteeriast küll paranesin, kuid nakatusin meditsiini.

Järsku ühel suvisel päeval märgati Emajõe vastaskaldal tanke ja jões endid pesevaid

ja suplevaid sõdureid. Mu ema töötas Ropka pargis asuvas suurtükiväe polgus. Olin harjunud maast madalast sõdurite keskel liikuma. Kuid midagi ei juhtunud. Sõjaväge nagu poleks olnud. Kui seda oleks olnud, ei kirjutaks ma praegu neid ridu. Peagi sai selgeks – Eesti Vabariiki enam polnud. Polnud enam ka armast kooli Karlova pargis. Oli vaid koolimaja, sedapuhku ilma õpilasteta. Pargi vastas, Kalevi tänava ja Lina tänava (kus asus nakkushaigla!) nurgale oli 1925.a. ehitatud suurepärane koolihoone. Sinna meid, poisse, paigutatigi, tütarlaste keskele, mis oli võõrastav. Olime astunud uude ajastusse – soolise võrdsuse ajastusse, kus polnud enam prouasid, preilisid ega härrasid, vaid üksnes seltsimehed. Segakoolile vaatamata jäid poisid siiski veel pois- teks ja tüdrukud tüdrukuteks.

Siis saabus uus suvi, ärevaim kõigist oluist. Olin emaga läinud riidu ja jooksin vanaema juurde ööd veetma Võru tänavale, üsna tollase Pauluse kalmistu lähedale. Hommikul äratas mind võimas plahvatus. Hüppasin voodist ja jooksin õue. Kui vaatasin südalinna suunas, nägin taeva poole kerkimas tohutut suitsupilve. Poisilikust uudishimust aetuna tõttasin kohe linna. Emajõe ääres avanes minu silmadele pilt, mida pole suutnud kustutada hilisemad aastad tänase päevani – Tartu sümbolit, Kivisilda enam polnud. Nägin seda, mida kõik võivad näha tollest ajast pärinevatel fotodel. Kogu jõe kaldapealne, Raekoja plats kaasa arvatud ja eemal olevad tänavad olid täis kunagist arhitektuuripärliit koos hoidnud kive. Inimesi ei kohanud. Teiselpool jõge as- keldasid Vene sõjaväelased. Mairo Rääsk kirjutab oma raamatus „*Tänapäeva sillad*“ järgmist: „1941.a. 9. juuli varahommikul kella 3 paiku valasid Nõukogude hävitus- pataljoni mehed 10 tihumeetrit kuivi kasepuid petrooleumiga üle. Kella 5 paiku puud süüdati.“ Niisuguse autodafee mõte seisnes graniidist kivimürakate murendamises enne õhkulaskmist, milleks vajati ligemale tonn lõhkeainet. Sakslaste rinde lähenedes põgenesime linnast, kuna linna hakati vene taanduvate vägede poolt kahuritest tulista- ma. Eemalt vaadates linn põles. Emajõe Ateena tuhaks muutmine oli alanud.

Kulus palju aega ja vaeva linna varemetest puhastamiseks ja uue südalinna ehitam- iseks. Aga see pole enam Emajõe Ateena. Räägitakse küll Tartu vaimust, kuid seda kannavad eelkõige inimesed. Kui olin ülikoolis arstiteadust studeerimas, on jäänud kõrvu ühe Venemaa Siberi avarustelt naasnud advokaadi ütlemine: „*Ei ole enam neid inimesi!*“ Tõepoolest, kunagise vaimueliidi kujundajad olid viidud kas Siberisse või põgenesid läände. Nende hulgas ka nakkushaiguste dotsent ja hilisem lastearst Ameer- rikas, N. Kilik, kes ajalehe Vaba Eesti Sõna andmeil 17. novembril 1972. aastal pühit- ses oma 80. sünnipäeva. Hinnatud koolijuhataja Jüri Parijõgi leiti aga hävituspataljoni meeste poolt Tartu vanglas mõrvatuna koos teiste aatemeestega.

Teel arulageda ühiskonna poole

Milles seisneb minu õnn? See seisneb selles, et olen sünnilt ja selle tõttu jätkuvalt Esimese tõelise Eesti Wabariigi kodanik. Milles seisneb minu õnnetus? See seisneb selle Wabariigi kaotsiminekus, Emajõe Ateena hävingus ja oma viimaste eluaastate veetmises arulagedaks muutuvus ühiskonnas. Kui on veel arukaid inimesi, siis kas on sooneutraalsus, poiste ja tüdrukute nimetuste kaotamine, isa ja ema nimetuste kao- tamine, seksuaalse perverssuse normaalseks kuulutamise, Tõejärgse ühiskonna asu-

tamine, rahvusriike ja nende kultuuri kaotava globalistliku multikulti pealesurumine arukas tegevus? Kas on arukas õpetada poisse nukkudega mängima ja kleite selga panema, nagu see aset leidis möödunud aasta aprillis Konstantin Pätsi asutatud Vabaõhukoolis Tallinnas? See on ju hullumaja, nagu ütles Linnart Priimägi vestluses Anuga ja esimene leedi Helle Meri vestluses Pealtnägija reporteriga! See on ühiskondlik hullumaja, ütles Varro Vooglaid! Kuidas on võimalik, et meie teaduse korüfeed, eelkõige geneetikud, kes teavad meessugu määrava Y ja naissugu määrava X kromosoomi olemasolu meestel ja kahe naissugu määrava X kromosoomi olemasolu naisel koos kõikide bioloogidega, kes teavad eluslooduse prevaleerivast heteroseksuaalsusest, vaikides pealt vaatavad-kuulavad sooneutraalsuse propagandat? Kus on meie pedagoogid, kes siiski veel õpetavad poisse ja tüdrukuid, kus on meie lastevanemad, kes veel kasvatavad poeglapsi ja tütarlapsi, kas te olete kõik lasknud endid võltsideoloogia poolt dekapiteerida? Kuidas on võimalik lasta lastele lasteaeades ja koolides õpetada väärastunud seksuaalset käitumist?? Kus on meie arstiteadlased, doktorid, professorid, akadeemikud? Kus teie olete? Kus on teie erialane kompetentsus? Kas te teate, kuidas sai alguse natsism ja kommunism? Viimane aeg on selles selgusele jõuda! Kuidas on võimalik kaasaja kõrgeima teadusliku arengu tingimustes keskajast hullema vaimupimeduse vohamine? Goethel oli õigus kui ta kirjutas: kus valgus kõige suurem, seal vari kõige tugevam! See seletab kaasaja tsivilisatsiooni kõrghetkel pimestava arulageduse esiletõusu Euroopas, mida teda järgides õhinal kaasa kiidame. Miks ei lasta poistest kasvada teraspoisse ja nendest tõelisi mehi? Miks? Miks? Miks on lahti päästetud igimehelikku käitumist halvustav naiste ahistamise tulvavesi? On pinnale kerkinud omapäraste feministidest „arheoloogide“ põlvkond, kelledega kaasajooksvate naiste seltskond aina kasvab, keda kõiki olevat kunagi paljude aastate eest ahistatud! Vaadake milline inglise kaitseminister meil oli, katsus kunagi ühe naisreporteri põlve! Vuih, milline kohutav häbitegu! Ja milline keskaegseid rüütleid ületav kaitseminister – astus kohe oma kohalt tagasi! Millised koledad naisi ahistavad režissöörid meil on siin-seal olnud, ise veel kultuuritegelased! Aga kas võib vahele küsida: kuidas üldse lapsi on saadud ja saadakse? Kuidas emmed on lasknud endid meeste poolt ahistada? Kuidas nad sellistega üldse on abiellunud? Tundub, et naiste ahistamise kampaania on vallandanud vanatüdrukutest inetud feministid, kelle poole kunagi ükski mees pole vaadanud ega hakkagi kunagi vaatama. Need naised, kelledele mehed jooksevad tormi, vaevalt ahistamise üle kaebavad. Julges ju Kristiina Ojulang avalikult öelda, et teda on lausa „meeldivalt ahistatud!“ Selleks, et mehed naisi meeldivalt ahistaksid töötab kogu kosmeetikatööstus täistuuridel. Minge ainult läbi Viru keskuse või Stokmanni kaubamaja ja mida teie seal näete? Meeldiva ahistamise nimel töötavad moekunstnikud pale higis kogu maailmas, mitte ainult Pariisis. Naisõiguslased ja võrdõiguslased, kes te kõik olete, kas teie olete viibinud teaduslikel konverentsidel? Mida teie olete seal näinud? Mina olen neist osa võtnud ja olen näinud saalitäisi naisi, nii ettekandeid kuulamas kui neid tegemas. Üksikud mehed on nagu metsa ära eksinud. Kui prof. Margus. Viigimaa aastate eest korraldas paar meeste tervisele pühendatud konverentsi, siis oli kohal mõlemal korral saalitäis naisi, nende hulgas ka kümme-viisteist meest! Olen töötanud ülikooli õppejõuna. Üliõpilasteks valdavalt naisüliõpilased, mõned meesüliõpilased kaasa arvatud! Arstideks valdavalt naised, pedagoogideks valdavalt naised, kaubanduses valdavalt naised, iga-

suguste MTÜ-de juhtideks valdavalt naised, EELK pastoriteks juba 19,3% naised. Seega vaimsel rindel sõdib juba peaaegu sama hulk naisi nagu neid soovitakse omada Eesti kaitsejõududes – 20%!! Meil on juba matriarhaat, aga ei lõpe jutud naiste sotsiaalsest survestamisest, soolise võrdõiguslikkuse ehk moodsamalt – sooneutraalsuse rikkumistest. Laske meestel olla mehed ja naistel naised! Selleks aga tuleb kasvatada tütarlastest naisi ja poistest teraspoisse terasmeesteks sirgumiseks. Pariisi koolides õpetati omal ajal poisse komplimente ütleva tütarlaste kleitide kohta! Millal meil seda hakatakse tegema? Ah jaa, praegu on juba mõnel pool daamile mantli selga aitamine tema ahistamine või tema ees ukse lahti tegemine tema ahistamine, galantne käesuudlus ei tule üldse enam kõne allagi. Lilleoksa võib vist veel ulatada?

Helid

Aleksis Rannit.

*Mu emale kallid helid:
Palmse, Selja ja Kandle,
kulgevad luuteahelikud ja liivavallid,
Haljala vald, ja need
valguslembesed, talvehellad, aga
poolpimedaga leplikud lilled, millede nime
olen meelest kaotanud.
Neil olid neljatised lehed
ja nad olid kollakashallid,
allalooklevate kolmehuuleliste pungadega.*

*Toomingahangede all,
kalgendund lumekatte all, ema,
kas oled nad unustanud?
Kas ilmusid nende ilusad õied
enamasti enne lehteminekut?
Mu ema, sa ei ole see lill,
sa oled minu haige õitsev metsõunapuu.*

*On hallakuu lõpp.
Keegi hoolimatu ja vali on laotanud allatuule
selle halli põhjatüve talve üle Haljala.*

*Kus on nemad nüüd,
meie metsallika haldjad?*

1981

(USA-s elanud professor A. Ranniti liigutav pöördumine ammusurnud ema poole)

II osa Välis-Eesti

Eesti riikliku iseseisvuse järjepidevuse idee alalhoidmisest paguluses

Lauri Suurmaa, *Välis-Eesti Ühing*

Eesti Vabariik tähistab käesoleval aastal oma 100. sünnipäeva. Sel puhul 27. jaanuaril 2018 koos olnud Välis-Eesti Ühingu üldkogu jõudis järeldusele, et niisugune juubel võimaldab taaskord väärtustada kõigi rahvuskaaslaste ning ka estofiilide pingutusi nii kodu- kui ka välismaal.

De facto on Eesti sellest sajast aastast olnud riiklikult iseseisev vaid umbes viiskümmend. Kuidas aga suhtuda ajasse, mil riik polnud reaalselt iseseisev, vaid erinevate võõrvõimude, peamiselt Nõukogude Liidu poolt okupeeritud? Juriidiliselt eksisteeris Eesti Vabariik siiski edasi. Ent reaalsuses oli päris suur osa eestlastest kaotanud peaaegu igasuguse lootuse, et Eesti võiks kunagi taas olla riiklikult iseseisev. Samas salajane unelm iseseisvuse taastamisest neil tõenäoliselt siiski ei kadunud, kuigi sellest ei juletud kodumaal enam avalikult rääkida.

Kui alates 1987. aastast puhusid Eestis poliitilises mõttes juba vabamad tuuled, toodi avalikkuse ette rahvuslipp ning loodeti suuremale suveräänsusele. Ent läbi kogu Nõukogude aja jätkus eestlasi, kes aktiivselt jätkasid kodumaal võitlust okupatsiooni vastu ja iseseisvuse nimel, kas siis metsavendadena, koolinoorte vastupanuliikumises, nn dissidentidena. Ka Eesti üldlaulupidude korraldajad andsid omapoolse panuse rahvastunde ja lootuste säilimisse.

Suhtumist Eesti iseseisvuse taastamise ideesse hoidsid Eesti Vabariigi õigusliku järjepidevuse taotlejatena üleval ka pagulased Euroopa riikides ja USA-s. Neil võimaldus paremini teadvustada välismaailmale, mis Balti riikide ja nende elanikega oli juhtunud. Säilitati otsene järjepidevus isamaalise kultuuri ning ajalookäsitlusega, mida okupeeritud Eestis lämmatati. Samuti oli pagulastel võimalik hoida rahvuslikku loovkultuuri kirjanduse, kunsti ja muusika kaudu. Tegevust jätkasid isamaalised organisatsioonid ja poliitilised erakonnad. Eesti pagulaskonna kultuuriline ja poliitiline sõnum saavutas mõjukaima organisatsioonilise vormi 1972. a. alustatud ülemaailmsete Eesti päevade (ESTO-de) näol. See lisas kodueestlastele julgustust ja suurendas neis lootusetunnet.

Kandvat rolli Eesti iseseisvuse *de jure* säilitamisel kandis Eesti Vabariigi Valitsus eksiilis. Eesti Vabariigi järjepidevuse ja omariikluse kontinuiteedi edasikandmine oli eksiilvalitsuse peamiseks funktsiooniks ja õigustuseks. Selle taasloomine Eesti pinnal ja edasikandmine oli põhiseaduses ette nähtud ning riigitegelased täitsid sellega kodanike põhiseaduslikku kohustust (Enn Nõu, Akadeemia 2007, 5, 1105). Eesti eksiilvalitsuse olemasolu Läänes andis kodueestlastele jõudu ja lootust ka võõra võimu all vastu pidada ning rahvuslikku meelsust säilitada (Hellar Grabbi, Akadeemia 2011, 2 219).

Teise maailmasõja lõppedes oli pagulusse pääsenud arvukalt Eesti poliitikuid ja diplomaate, nende seas mitmed Otto Tiefs valitsuse ministrid. Näiteks endine riigivanem August Rei, saadik ja Riigikogu liige Heinrich Laretei, saadik Aleksander Warma, saadik ja Riigikogu liige Jaan Lattik. Kriitiline hulk neist koondus Rootsi ja Põhja-Ameerikasse. Eesti eksiilvalitsus pidas end Jüri Uluotsa poolt 18. septembril 1944 moodustatud Otto Tiefs valitsuse kontinuiteedi jätkajaks. Pärast Uluotsa surma 9. jaanuaril 1945 oli Reist kui valitsuse vanimast liikmest saanud eksiilvalitsuse peaminister presidendi ülesannetes. August Rei, sisuliselt kõige tähtsam Eesti poliitik paguluses, nimetas 12. jaanuaril 1953 Oslos ametisse Otto Tiefs valitsuse asemele uue Eesti Vabariigi valitsuse eksiilis.

Hellar Grabbi hinnangul osutus tulemuslikuks eksiilvalitsuse ministri Arvo Hormi tegevus. Tema oli osalenud 1944. aasta sügisel Eesti Komitee operatsioonis, mille raames toodi paatidega Rootsi tuhandeid Eesti põgenikke.

Horm oli eestvedaja mitmete ligi pool sajandit püsinud kesksete organisatsioonide asutamisel ja käigushoidmisel, nagu Eesti Rahvusfond, Eesti Komitee, Eesti Rahvusnõukogu. Laias kaares võttis Horm osa rahvusvahelisest kommunismivastasest liikumisest.

Teine eksiilvalitsuse minister, keda Grabbi esile tõstab, on Ivar Grünthal – kultuuriajakirja Mana peatoimetaja ja väljaandja, elukutselt arst ja kutsumuselt luuletaja (Hellar Grabbi, Akadeemia 2011, 2, 199–201).

Pärast August Rei surma 1963. aastal võttis valitsuse juhtimise üle Aleksander Warma. Eksiilvalitsus ja sellega seotud Eesti Rahvusnõukogu soovisid laiendada oma kandepinda Ameerika Ühendriikides, seejuures just nooremat põlvkonda kaasates.

Oktoobris 1968 istus Eesti Vabariigi eksiilvalitsus Stockholmi Eesti Majas ühise laua ümber. Arutati Eesti olukorda. Selleks ajaks oli Hellar Grabbi teinud ka oma esimese Eesti-visitidi pärast 1944. aastal lahkumist. Kui tal paluti edastada omi muljeid, tegi ta seda Henrik Visnapuud tsiteerides: “Eesti süda pole läbi lastud, pole pestud veel Toonela jões.” See näis murelike nägudega eksiilpoliitikuid rõõmustavat.

Kui USA ja Kanada pagulastegelased pidasid kodumaa küllastamist kurjaks patuks, siis vestluses eksiilvalitsusega ei tehtud Grabbile ühtegi etteheidet (Hellar Grabbi, Akadeemia 2011, 2, 204).

Kogu oma eksistentsi vältel oli A. Reist lähtunud eksiilvalitsuse tegevus võrdlemisi piiratud. Kuna ei asukohamaa Rootsi ega ühegi teise välisriigi valitsus ei tunnustanud Eesti Vabariigi eksiilvalitsust, jäi selle osaks Nõukogude okupatsiooni aastatel üksnes passiivse ja sümboolse rolli etendamine. Eesti seisukohalt on olnud oluline USA mittetunnustamispoliitika, millega liitusid kõik Lääne demokraatiad, välja arvatud Rootsi.

Mittetunnustamispoliitika põhimõtteid mõjutasid Eesti poliitikud eksiilis ja eksiilvalitsused etendasid Eesti Vabariigi järjepidevuse kandjatena väga olulist rolli.

Mitmesuguste organisatsioonide esindajatena on eksiilvalitsuse liikmed ja presidendi ülesannete täitjad osalenud paljudel rahvusvahelistel kongressidel, konverentsidel ja kokkutulekutel kogu pagulusperioodi jooksul.

Vabariigi valitsus eksiilis oli alati seisukohal, et neil pole kavatsustki minna Eestit valitsema, vaid nende kohustus on olnud alles hoida Eesti Vabariigi juriidilist järjepi-

Vabariigi Valitsuse eksiilis liikmed 13. või 14. jaanuaril 1953 Oslos hotellis Ansgar. Ees vasakult: Johannes Sikkar, August Rei, Aleksander Warma.

Taga: Mihkel Truusööt, Tõnis Kint, Heinrich Mark.

Eesti Riigiarhiiv (ERA).4962.1.48.80

devust andmaks see üle eesti rahvale, kui meie rahvas saab taas oma asjade üle vabalt otsustada.

Siiski tunnustasid Riigikogu ja ametisse valitud vabariigi president vääriliselt seda tööd, mida oli teinud eksiilvalitsuse peaminister presidendi ülesannetes Heinrich Mark.

16. juulil 1992 arutas Vabariigi Valitsus eksiilis Eesti Komitee juhatuse toas Stochholmis oma tegevuse lõpetamist. 7. oktoobril 1992 pidas H. Mark kõne Riigikogu esimesel, pidulikul istungil. Seepeale võttis Riigikogu vastu deklaratsiooni põhiseadusliku riigivõimu taastamisest. Pärast deklaratsiooni vastuvõtmist teatas Heinrich Mark pressikonverentsil pagulasvalitsuse tegevuse lõpetamisest. Järgmisel päeval, 8. oktoobril 1992, lühikesel tseremoonial Kadriorus vastvalitud presidendi Lennart Meri juures loobus Heinrich Mark edasisest Vabariigi Presidendi ülesannete täitmisest. Kadrioru lossis esitatud auaadressis tunnustas president L. Meri H. Marki nii: “Lubage, härra President, et ma avaldan Teile ja Teile isikus nii viimastele kui ka kõigile eelnevatele Eesti Vabariigi valitsusliikmetele eksiilis sügavat tänu Eesti Vabariigi õigusliku järjepidevuse hoidmise eest.” (Lauri Mälksoo 2000: 386–387; Hellar Grabbi, Akadeemia 2011, 2, 216)

Kontinuiteedi tagamisel on omanud suurt tähtsust Eesti Vabariigi peakonsulaat New Yorgis ning saatkond Londonis. Neid välisesindusi tunnustati jätkuvalt asukohamaade poolt, need jätkasid Eesti Vabariigi kodanikele isikutunnistuste väljastamist ning sümboliseerisid Eesti Vabariigi edasikestmist anneksioonile vaatamata. Peakonsulaat New Yorgis, mida okupatsiooniperioodi algul juhtis Johannes Kaiv ning Kaivi surma

Eesti Rahvusnõukogu pidulik koosolek Stockholmis 1950-ndatel. jpg

Eesti Rahvusnõukogu pidulik koosolek Stockholmis. Vasakult: Erik Laid, tundmatu, Heinrich Laretei, Jaan Lattik, Hans Rebane, August Rei, Aleksander Warma. Foto: Haralt Perten, Riigiarhiiv (ERA). 4962.1.46.25

järel Ernst Jaakson, jätkas oma tegevust kogu Nõukogude okupatsiooniperioodi vältel. (Lauri Mälksoo 2000: 392–393)

Õigusteadlase Lauri Mälksoo hinnangul täiendasid eksiilvalitsus ja välisesindused Eesti Vabariigi järjepidevuse seisukohalt üksteist. Ent välisesindused poleks saanud vajaduse tekkides Eesti riigivõimu kodumaale tagastada.

Saatkonnad ja eksiilvalitsus eksisteerisid paralleelselt, üksteisest teadlikuna. Et teised riigid ei tunnustanud valitsust eksiilis, siis hoiti tegevused lahus. Näiteks oli Aleksander Warma peaminister presidendi ülesannetes ja samal ajal Eesti esindaja Pariisis ning ta teatas, et suudab need kaks funktsiooni täiesti lahus hoida. (Enn Nõu, Akadeemia 2007, 5, 1106)

Eesti Vabariigi Rahvuskomitee liige aastatel 1941–1944 ja vabadusvõitleja Enn Sarv (1921–2008) on Eesti Vabariigi kontinuiteedi temaatikat käsitledes jõudnud järeldusele, et Eesti riigi ja tema valitsuse järjepidevuse edasikandmine on paguluses tehtust vaid väike osa.

Eesti riikluse kontinuiteedi kandjad tegelesid samal ajal palju muuga: Eestile teh-

Foto: 1973 Esto (2).jpg

Esimesel ESTO-l Torontos 1972. a. Ajalooarhiiv (EAA).5382.1.9.71

tud ülekohtu ja eesti rahva vastu toime pandud kuritegude selgitamisega maailmale; koos muude ikestatud rahvaste esindajatega peetud iseseisvusvõitlusega ning vastu-panuvõitlejatega kodumaal. Seda tehti Eesti Rahvusnõukogus, Vaba Eesti Komitees ja Eesti Rahvusfondis.

Sedasama vabadusvõitlust pidas kontinuiteedi edasikandjate kõrval veel suur hulk eesti pagulasorganisatsioone kogu maailmas.

Kolmveerand sajandit eesti teadlaste koostööd Rootsis

Evelin Tamm, Ivar Paljak

Pagulased Suits, Tuulse, Ränk ja Kõpp

1945.aastal novembris kirjutas tuntud Rootsi lastekirjanik Astrid Lindgren oma päevikusse: *"Praegusel juhul tekitab vaidlusi, arutelu ja segadust Rootsi järeleandmine Venemaa nõudmistele, mille kohaselt tuleb Rootsil välja anda suur hulk Balti põgenikke. Venelased aga tahavad põgenikke tagasi ainult selleks, et nad otsekohe surma saata. Olukord tundub sama häbiväärne nagu siis, kui me Saksamaale alla vandusime."*¹ Suveks oli Rootsis end põgenikuna arvele võtnud 28 369 Eesti põgenikku, enamik nendes viibis esimesed kuud laagriteival². Selles pikas nimekirjas oli ka 7 saksa sõjaväest põgenenud eesti sõdurit, kes 146 baltisõjaväelase hulgas jaanuaris 1946. aastal Nõukogude Liidule välja anti³ ja umbes poolsada Tartu Ülikooli tipp-teadlast-professorit⁴, lisaks teadlased Tallinna Tehnikaülikoolist. Rootsi avalikkuses käisid paadipõgenike vastuvõtmise suhtes väga tulised vaidlused. Eriliselt pingeliseks kujunes poliitiline olukord sõjaväelaste väljaandmise eelsel perioodil. Välistest asjaoludest hoolimata asusid sügisel 1944.a. Rootsi saabunud teadlased juba mõne kuu jooksul asutama oma keskust, milleks sai Eesti Teaduslik Selts Rootsis (Estniska Lärdomssällskapet i Sverige). Eesmärgiks oli koondada meie kõikide uurimisalade teadlased ühisesse teadusorganisatsiooni. Kogemus vaid mõned aastad varem, 1938. aastal Eestis asutatud Teaduste Akadeemiast, kui teadlaste katusorganisatsioonist, oli silme ees. Vajalike eeltööde tegemiseks valiti komisjon koosseisus professor Gustav Suits, professor Armin Tuulse, dr. Arnold Soom, riigikohtunik Timoteus Grünthal, professor Villem Koern, magister Endel Krepp, professor Johannes Riives, professor Gustav Ränk, magister Eerik Laid ja arhivaar Jaan Olvet.

¹ Astrid Lindgren "Sõjapäevikud 139-145" 2015:307

² Raimo Raag "Eestlaste põgenemine Rootsi teise maailmasõja ajal" kogumikus "Eestlaste põgenemine Läände Teise maailmasõja ajal" 2009: 55-56

³ Valentin Silamikelis "Baltutlänningen" 1996

⁴ Olavi Arens "Ajalookitjutus eksiiis: Eesti Teaduslik Selts Rootsis" Acta Historica Tallinnensia, 2010, 15, 191-199

1945. asutatakse Eesti Teaduslik Selts Rootsis⁵

Seltsi asutamise koosolek peeti 15. veebruaril 1945.a. Riikliku Ajaloomuuseumi ruumides Stockholmis. Esimeseks esimeheks valiti kauaaegne Tartu Ülikooli rektor, piiskop, professor Johan Kõpp. Põhikirja järgi oli eesmärgiks jätkata Eesti akadeemilisi traditsioone paguluses, edendada teadmisi eeskätt Eesti maa ja rahva kohta, olla teadlastele omavahelise sidepidamise organiks.

Paar aastat hiljem, 1947.a. asutati Lundis ETSRi Lõuna-Rootsi osakond sinna koondunud Eesti teadlaste poolt, nende hulgas Edgar Kant, Julius Mägiste ja Hans Kauri. 1949.a. oli Seltsil Stockholmis 87 tegevliiget ja Lundis 30 liiget. Kui esimestel aastatel oli seltsil kokku ligi 90 liiget, siis hiljem see kasvas kõikides 1980-ndail aastail isegi üle 200 piiri.

Milleks teadlaskonnas eelistati Johan Kõppu esimehe kohale, seda võib aimata ühest kirjutises Eesti Vabariigi 30. juubeliks, kus Kõpp esitab oma nõuded koostööks:

1. *Nähtagu üksteises ausat inimest ja head eestlast, seni kui vastupidist ei ole kindlasti tõestatud*
2. *Tunnustatagu ühise asja huvides tehtavat tööd ja taotlusi siiralt ning häätahtlikult, hoidudes üldsõnalisest halvustamisest ja kahtluse tekitamisest kirjas ja sõnas*
3. *Oldagu kannatlik üksteise eri ilme ja ka puuduste suhtes. Nüüd on küsimus selles, kas olla või mitte olla!*⁶

Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 30 paguluses

Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli 30. juubelil 1. detsembril 1949. aastal korraldas Eesti Teaduslik Selts Rootsis Kaubanduskõrgkooli aulas suurejoonelise aktuse. Anti välja pagulasteadlaste mahukas artiklite kogumik "Apophoreta Tartuensia". Kogumik koondas eesti teadlaste viimaste aastate töid humanitaariast ja teoloogiast, juurast, majandusteadustest ja sotsioloogiast, põllumajandusest ja metsandusest, meditsiinist ja loodusteadustest. 51 artiklit 52 autorilt, muuhulgas professor Pärtel Haliste postuumselt avaldatud uurimus. Haliste hukkus põgenedes üle Läänemere, kuid tema seni veel avaldamata käsikiri jõudis Rootsi. uubelikogumiku sissejuhatuses esitas professor Evald Blumfeldt ülevaate Tartu Ülikooli ajaloost ja teadlaste saatustest arvudes. Blumfeldti andmetel oli 90 professorit ja dotsenti okupatsiooni eest põgenenud, 37 oli surnud, kas tapetud või küüditatud, 42 oli endiselt Eestis ja 22 teadlase saatus oli talle teadmata.⁷ Rootsi põgenenud teadlaste nimekiri oli aukartustäratav. Siinkohad vaid mõned nimed: Peeter Arumaa ja Julius Mägiste (keeleteadlased), Ed-

⁵ Samal ajal asutatakse ka Eesti Akadeemiliste Naiste Ühing Rootsis, mis koondab akadeemilisi naisi. Ühingu esimeseks juhatajaks valitakse Aino Suits. Tegevus jääb ETSR varju ja on vähem mõjukas. Üks põhjusest ilmselt, et naistel puudus oma teadusväljaanne. Teiseks ei olnud akadeemilised naised meestega võrreldes sama mobiilsed. Erinevus tuleb II põlvkonna naiste puhul, kel siiski õnnestus Rootsis juba akadeemilist karjääri teha vt prof Urve Miller ja prof Aino Käärrik. Aino Käärrikust saab lühikeseks perioodiks ETSR esimene naisjuht (1976-1977).

⁶Johan Kõpp kogumikus "Vabaduspäev. Eesti ajakirjanike album III" Eesti Vabariigi 30. aastapäeval 1948. aastal.

⁷ Blumfeldt. Introduction: The University of Tartu, an historical survey. Kogumikus Apophoreta Tartuensia 1949.

gar Kant (majandusgeograaf), Gustav Ränk (etnoloog), Evald Blumfeldt ja Arnold Soom (ajaloolased), Richard Indreko (ajaloolane), Hans Kauri ja Johannes Lepiksaar (zooloogid), Theodor Künnapas (psühholoog), Karl Schlossmann (arstiteadlane ja esimene TA president 1938.a.), Armin Tuulse (kunstiajaloolane), Johan Kõpp (usu-teadlane), Johannes Aavik (keeleteadlane).

Varasemalt Tartu Ülikoolis töötanud professorid Birger Nerman ja Sten Karling olid ühed aktiivsematest Eesti põgenike abistajatest Rootsis, samuti riigiarhivaar Sigurd Curman. Birger Nerman avaldas juba 1943. aastal olulise artiklitekogu pealkirjaga "Kas neil on õigus elada?" (Har de rätt att leva?) Baltikumi vabaduse kaitseks ja toetuseks. Teiste hulgas kirjutas selles mahukas kogumikus August Rei Eesti, Läti ja Leedu rahvaste enesemääramisõigusest ja Nõukogude Liidu esimesest okupatsioonist.⁸ Professor Nerman avaldas ka "Apophoreta Tartuensias" oma artikli, milles kirjutas: "Käesolev juubeliväljanne, kuigi avaldatud väliselt ebasoodsates oludes, on tõenduseks, kui tugevalt elab teaduslik vaim eesti teadlastes eksiilis. Aga veelgi enam. Koguteose ilmumine näitab, et eestlastel on õigus iseseisvale teaduslikule uurimisele, on õigus ise oma vaimukultuuri üles ehitada. See on ka panus rahvuslikku vabadusse."⁹

Lühikese aja olid Eesti teadlased suutnud mobiliseerida oma kontaktvõrgustiku ja ühtlasi jätkata teadustööde avaldamist hoolimata välistest raskustest ja takistustest. Tuleb ka lisada, et suurel osal teadlaskonnas ei õnnestunud jätkata oma teadlaskarjääri otsekohe, vaid esmalt tuli astuda akadeemilisel redelil head sammud tagasi. Riiklikult loodi töökohad arhiividesse, kus alustuseks õnnestus omale leiba teenida nii suurel osal akadeemilisest pagulaskonnast kui teistel intellektuaalidel (nt Adson ja Under). Mitmetel nimekatel Eesti teadlastel Rootsis oma teadustööd jätkata ei õnnestunud ja seda olulisem oli seltsi poolt loodud võimalus jätkata avaldamist eesti keeles ja nõ oma publikule.

Kuidas edasi?

Eesti Vabariigi 30. aastapäeval kirjutas Tartu Ülikooli esimene etnograafiaprofessor Gustav Ränk Eesti teadlaste uutest väljakutsetest ja suundadest, kuhu teadlaskond paguluses võiks liikuda: "Tänapäeval, mil eesti teadust ähvardab jällegi provintsiialismi langemine (juba välissidemete katkemise tõttu) ja doktrinäärne ühekiilgusesse kaldumine meetoodiliselt, lasub kahekordne kohustus neil teadlastel, kel on õnnestunud jätkata oma tööd maapaguluses välismaal. Esiteks mitte lasta vaibuda huvi oma kodumaad puudutavate teaduste vastu ja teiseks kasutada maapaguluse aega selleks, et oma teaduslikku taset väljast saadud kogemuste põhjal veelgi tõsta."¹⁰ Veel sama 1948 aasta oktoobris ilmus temalt tervikkäsitlus "Vana Eesti. Rahvas ja kultuur" kirjastuselt Eesti Raamat Stockholmis, mis võttis kokku mõningad tema senised uurimused ja tegi need laiemale huviliste ringile kättesaadavaks.

⁸ 1956 aastal järgnes sellele Birger Nermani Baltikumi teemaliste artiklite kogu pealkirjaga "Elagu Baltikum!" (Baltikum skall leva!) pühendusega "Eesti, Läti ja Leedu vaprale rahvale kindlas usus nende saabuvas vabaduses". Sinna on koondatud Nermani kõned ja artiklid, mis Baltikumi rahvaste olukorra tutvustamiseks ja kaitseks avaldatud.

⁹ "Balticum skall leva!" Nerman 1956:172-174

¹⁰ Kogumikus "Vabaduspäev. Eesti ajakirjanike album III" Eesti Vabariigi 30. aastapäeval 1948. aastal.

Seltsi jaoks olid eriti olulised just need teadused, mida kodumaal enam tõese teadusuuringu vaimus viljelda ei saanud nagu näiteks ajalugu, aga kõige rohkem sõltus see siiski meie teadlaskonna enda võimekusest ja võimalustest uutest oludes tööd jätkata. Kui esimestel pagulusaastatel mõeldi peatselt tagasipöördumisele, siis viiekümnendatel tuli paratamatult olukorraga leppima hakata ja endale selgeid uusi sihte seada. Juba 1947. aastast otsustas selts parimate üliõpilaste teadustöid auhinnata, eelistatud olid rahvusteadused ja ajalugu. Aastas anti välja isegi kuni 10 auhinnalist tööd. 1952. aastal avaldati seltsi esimene aastaraamat *Annales Societatis Litterarum Estonicae in Svecia*.¹¹ Aastate jooksul ilmus aastaraamatutes arvukalt teadusartikleid, aga ka regulaarseid ülevaateid seltsi tegemistest, järelhüüdeid lahkunud liikmetele. Suur osa nendest eesti keeles.

Keskraamatukogu ja arhiivi asutamine 1955

Puudus oli kirjavarast, raamatud ja väitekirjad olid kõikjale laiali pillatud, samuti ilmus paguluses järjest uusi teoseid. Nii otsustatigi 1955.a. seltsi juurde Keskraamatukogu ja arhiivi (EKRA) asutada. EKRA sihiks oli koguda, säilitada ja teaduslikule uurimusele kättesaadavaks teha eestikeelseid ja eesti autorite töid, mis käsitlevad Eesti maad, rahvast ja kultuuri. Seltsi väljaannetena olid lisaks aastaraamatule ilmunud veel 1958. a. avaldati A. Saareste "Eesti keele mõisteline sõnaraamat" vihud 1-7 (hiljem veel vihud 8-19), 1946.a. ilmus M. Ojamaa, A. T. Varmas "Eesti ajalugu." 1947.a. E. Muuk "Väike õigekeelsus-sõnaraamat". 1960-ndate teisel poolel ilmus veel jätk A. Saareste "Eesti keele mõisteline sõnaraamat" vihud 21-22 ja V. Tauli "Keelekorralduse alused".

1980. aastaks oli Seltsi raamatukogus 10 000 trükist ja 20 riulmeetrit käsikirju. Raamatukogu ja arhiivi ülevõltpidamine oli seltsi eelarves kõige olulisem kuluartikkel, loodud oli palgaline töökoht. 1990-ndate teises pooles antakse kahaneva liikmeskonnaga seltsile nüüd juba ülejõukäiv mahukas, kuid väärtuslik raamatukogu ja arhiiv Tartu Ülikoolile üle.

Eesti on taas vaba!

Eesti taasiseisvumisega 1991. aasta suvel kaotasid mitmed pagulasorganisatsioonid mõneks ajaks oma sihiseade. Eesti Teaduslikule Seltsile Rootsisis tähendas see samuti ümberorienteerumist. 1999. aasta 19. märtsil kirjutasid Eesti Teaduste Akadeemia president, prof Jüri Engelbrecht ja ETSR esimees, tekn dr Ivar Paljak 19. märtsil 1999 alla assotsiatsioonilepingu. Lepingu kohaselt ETA tunnustab ETSR eesmärke ja aitab kaasa nende elluviimisel, arendab seltsiga koostööd, aidates sellega kaasa Rootsisis tegutsevate Välis-Eesti teadlaste sidemete tugevdamisele Eesti teadlastega. Selts omalt poolt toetab akadeemia huvisid Rootsisis ja arendab akadeemiaga koostööd.

Milleniumivahetuseks oli liikmete arv 130 ringis ja jätkuvalt vähenemas. Auliikmeteks olid: prof Jüri Engelbrecht, prof Els Oksaar, prof Ilse Lehiste, prof Felix Oinas, hiljem lisandusid prof Raimo Raag ja TA president Tarmo Soomere. Seltsi esimeheks

¹¹ Täna on ilmunud 15 aastaraamatut ja 16. on ilmumisel. Rahvusraamatu kodulehelt Digari andmebaasi vahendusel on kõik teadusliku seltsi egiidi alt avaldatud teadustööd täna vabalt kättesaadavad.

oli Ivar Paljak, hiljem Ants Andresson ja alates 2016. aastast Evelin Tamm. 2017. aasta märgib pööret seltsi liikmeskonna kahanemiselt taas kasvamisele, kuid seekord noorte Eesti teadlaste arvelt, kes tulevad Rootsi kas õppima või teadustööd tegema. 2017. aasta suvel külastas Eesti Teaduslik Selts Rootsis esmaskordselt Tartu Ülikooli. Tegemist oli omamoodi ajaloolise väljasõiduga arvestades, et seltsi asutajaliikmed olid kõik Eesti Vabariigiaegse Tartu Ülikooli esimesed teadlased ja eestikeelse teaduse eestvedajateks sõdadevahelisel iseseisvusperioodil. Täna tallab selts rada läbi rahvusvahelistunud ingliskeelse teadusmaailma ja digitaalse killustatuse. Sihiks on ikka seesama eesti teadlastele Rootsis oma tugivõrgustiku, infokanali ja emakeelse teadusfoorumi loomine.

Toimetuselt: Artikkel on avaldatud autori Evelin Tamme poolt esitatud kujul.

Naabritel lätlastel ja eestlastel on palju ühist

Alida Zigmunde, Riia Tehnikaülikooli professor

Eestlased ja lätlased on naaberrahvastena sajandeid elanud sõbralikult kõrvuti ning neil on palju ühisjooni. Kuigi nende keeled on üpris erinevad, on enamik neist luterlased. Eriti sõbralikud naabrisuhted arenesid välja sajandeid tagasi Vidzemes, mille lõunapoolne osa oli asustatud lätlastega ja põhjapoolne eestlastega.

1917. a. ühendati Vidzeme põhjaosa Eestimaa kubermanguga, kus elasid eestlased. 1918. aasta veebruaris asutati seal eestlaste rahvusriik, ja põhjapoolsest Vidzemest sai osa iseseisvast Eesti Vabariigist.

Kuid Vidzeme pole ainult geograafiline mõiste, vaid seal on olnud ajalooliselt üks harituimaid Vene impeeriumi kubermange – Liivimaa kubermang. Tagasivaates sealse rahvastiku ajaloole näeme, et 18. sajandi kahekümnendail ja kolmekümnendail aastail ilmusid Euroopast Vidzemesse hernhuutluse vilunud jutlustajad, kes saavutasid rahva poolehoiu ja panid siin aluse uuele usulisele äratusliikumisele – vennastekogudustele. Nii saabus 1729. aastal Vidzeme pinnale vennastekoguduste kaasasutaja Christian David (1690–1751) ning 1736. aastal hernhuutluse piiskop Nikolaus Ludwig von Zinzendorf (1700–1760), kes pidasid jutlusi Riias, Valmieras ja Tallinnas. Kuigi vennastekoguduste liikumise edenemine ei sujunud Vidzemes raskusteta, sest Vene impeeriumi valitsejad keelustasid hernhuutlaste tegevuse, jättis uus äratusliikumine Vidzeme inimeste ellu kustumatu jälje, mille mõju on rohkem või vähem tunda tänapäevani.

Vennastekogudustest sai 19. sajandil alguse läti ja eesti maarahva hulgast pärineva haritlaskonna kujunemine. Hernhuutluse toetus Cimze õpetajate seminari asutamisele mõjutas oluliselt selle õppeasutuse tegevust ja haaret. Seal õppisid oma emakeeles ja saksa keeles tulevased läti ja eesti koolmeistrid. Vennastekogudused toetasid ka karskusliikumist.

19. sajandi lõpul ja 20. sajandi algul said ka eestlased haridust mitte ainult praegusel Läti territooriumil olnud algkoolides, gümnaasiumides ja reaalkoolides. vaid ka

Baltimaade esimeses tehnilises kõrgkoolis – 1862. a. asutatud Riia Polütehnikumis, hilisem nimetus – Riia Polütehniline Instituut (RPI). Nende õppeasutuste traditsiooni jätkab tänapäeval Riia Tehnikaülikool.

Riias õppis palju eestlasi. Nende nimistusse kuuluvad 1911. a. kaubandusosakonna lõpetanud insenerid, sh Juhan Kuk (1885–1942), kellest sai Eesti riigivanem (1922–1923), ja Eesti parlamendi liige Johann Sihver (1882–1942). Hiljem, 1915. aastal lõpetas arhitektuuriosakonna Karl Tarvas (1885–1975). Arhiivianmed kinnitavas, et Riias said tehnilise kõrghariduse Tallinna Polütehnilisse Instituuti õppejõuna tööle asunud Adolf Ferdinand (1890–1938), Alexander Bürger (1887–1940), Paul Butte (1889–1973), Ernst Ederberg (1891–1973), Hans Einberg (1892–1973), Konstantin Grimm (1891–1953), Karl Ipsberg (1870–1943), Herbert Johanson (1884–1964), Juhan Kalm (1884–1953), Herman Kopvillem (1880–1942), Jaan Kopvillem (1885–1956), Egon Leppik (1883–1960), Artur Leetberg (1886–?), Nikolai Link (1880–1943), Hans Margens (1874–1946), Peter Orle (1887–1985), Artur Perna (1881–1940), Hermann Perna (1883–1969), Anton Uesson (1879–1942) ja paljud teised.

Riia Polütehnikumi 1890. a. lõpetanud keemik ja tehnoloog Michael Wittlich (1866–1933) töötas pärast ülikoolidiplomi saamist mõnda aega Eestis, kuid 1905. a. naases Riiga ja asus õppejõuna tööle oma *alma materis*. 1913. a. professor M. Wittlich valiti Riia Polütehnilise Instituudi asedirektoriks ja 1917. a. keemiateaduskonna dekaaniks. Pärast Riia Polütehnilise Instituudi sulgemist 1919. a. otsustas professor Wittlich kolida sünnimaale Eestisse ja töötas Tartu Ülikoolis matemaatika-loodusteaduskonna dekaanina (1920–1925).

Huvipakkuv on, et Riias õppivad eesti tudengid asutasid 1900. a. korporatsiooni “Vironia”. Hiljem, 1907. aastal, registreeris oma põhikirja Riia Eesti Üliõpilaste Karskusselts, mida juhtis Märt Raud (1878–1952), hilisem tööstur ja Eesti põlevkiviettevõtte juht. Selle seltsiga liitusid juba mainitud J. Kuk ja A. Uesson, kuid ühingu auliikmeks valiti insener Karl Jürgenson (1881–1941), kes 1912–1913 oli Riia Eesti Hariduse ja Abiandmise Seltsi hoone teatritiiva ehituse juhataja.

Lisaks siinmainitud eesti tudengite ühingutele, registreeris end 1908. aastal Riia Polütehnilise Instituudi eesti üliõpilaste rühmitus „Laene”.

Vähestel on teavet 1892. aastal Võrus sündinud eesti inseneri Otto Hotte kohta, kes asus pärast Tartus reaalkooli lõpetamist õppima Riia Polütehnilise Instituudi mehhaanikateaduskonnas ja sai 1916. a. tehnoloogiainseneri diplomi. Tema isa Otto Eduard Hotte oli linakaupmees, kes abiellus lätlanaga. Nende laste Otto ja Tusnelda sünnidokumentides on nad kirja pandud eestlastena. 1918. aastast alates tegeles insener Otto Hotte elektriliinide paigaldamisega Pihkvas ja Tartus. Hiljem oli ta tegev Läti sõjaväeinsenerina, seejärel tegutses kutsehariduses õpetajana. Otto Hotte nime leiab aktsiaseltsi “Meretagune eksport” (*Aizjuras eksports*) asutajate nimekirjast, samuti aktsiaseltsi “*Automobilists*” juhatuse liikmete nimistust ja ka priitahtlike tuletõrjajate ühingu “*Alexander*” liikmete hulgast. 1932. aastal pälvis ta aumärgi “Silmapaistvate teenete eest tuletõrjes” III klassi. Lisaks sellele oli ta kirjastuse “*Motortehnika*” omanik ja andis välja igakuist ajakirja “*Motors*” (1930–1940) ning on tegelnud motosportiga.

Läti raamatukogudes on säilinud mitu Otto Hotte koostatud lätikeelset õpikut ja ka käsiraamatuid nagu “Auto ja selle disain” (1927), “Autojuhi käsiraamat” (1936),

“Mootorratturi raamat” (1938). Otto Hotte oli filantroop – ta annetas raamatuid tehnilistele kutsekoolidele ja raha Läti Punasele Ristile.

Igavese üliõpilasena on Läti kõrghariduse ajalukku endast jälje jätnud 1881. a. Eestis sündinud Johann Koritz (Koorits), kes 1918. a. asus õppima keemiat Balti Tehnikumis, kuid aasta möödudes, 1919. a. sügisel hakkas vastloodud Läti Ülikooli tudengiks, misjärel 1920. a. astus Tartu Ülikooli füüsika-matemaatikateaduskonda, kuid peagi pöördus tagasi Riiga. Seal sai Johann Koritz 1922. a. insener-tehnoloogi diplomi, kuid tahtis taas õppida ülikoolis mehaanikat. Kahjuks tema soov pidevalt õppida ei andnud talle piisavalt elatist ega raha õppemaksu tasumiseks. On andmeid, et 1934. a. töötas ta praktikandina Jelgava linavabrikus ja ilmselt ei teeninud küllalt hästi, et maksta õpingute eest Tartu Ülikoolis. Kuid vaatamata rahutule eluviisile õnnestus tal 1936. a. Tartus välja anda endakoostatud “Läti-saksa-eesti sõnaraamat”. Seejärel elas ta mõnda aega Valgas, kus töötas õpetajana. 1946. a. otsustas insener Johann Koritz uuesti õppima asuda Läti Riikliku Ülikooli filoloogiateaduskonna slaavi osakonda, kuid kahjuks see polnud võimalik tema vanuse tõttu, sest Johann Koritz oli siis juba 64-aastane.

Endise Riia Polütehnilise Instituudi programmi kohaselt on 20. sajandi I poolel Läti Ülikoolis õpinguid edukalt lõpetanud eestlaste arv märkimisväärne. Nii näiteks lõpetas kaubandusteaduskonna Harald Normak (1923), insenerteaduste teaduskonna Jonas Kinnunen (1922), põllumajandusteaduskonna Jaak Järv (1922). Vadim Linde õppis Läti Ülikooli ehitusteaduskonnas aastail 1923–1927 ja sai ehitusinseneri diplomi.

Eesti geograaf Edgar Kant (1902–1978) edendas Läti ja Eesti geograafide koostööd, teostades uurimistöid Läti territooriumil. Ta koostas Tartus välja antud raamatu “Valga: geograafiline ja majanduslik ülevaade” (1932), mille eksemplare on säilinud Läti Ülikooli raamatukogus.

1958. aastal uuendatud Riia Polütehnilises Instituudis õppis ka pärast sõda eestlasi. Nii oli neid 1959/60 õppeaastal 12, 1965/66 õppeaastal 31 ja 1980/81 õppeaastal 10. Riia Polütehnilise Instituudi ehitusinseneride teaduskonna lõpetas 1983. aastal eestlane Vello Remmert (1960–2001), kellest hiljem sai Riia Restaureerimisbüroo direktor.

Läti Põllumajanduse Akadeemia mehaanikateaduskonnas õppis Tartus sündinud Viljar Toom (1937–2013), isa poolt eestlane. Ta elas ja töötas Cesises, hiljem Liepajas ning on kirjutanud mitmeid raamatuid tööjõu ja tuleohutuse kohta põllumajanduses, avaldanud ajakirjades artikleid läti kultuurist ja koostanud mahuka raamatu “Keskvidzemlase biograafiline sõnastik” (2003), samuti koostöös koostanud “Liepāja biograafilise sõnastiku” (2012). Viljar Tooma ema, lätlanna Lucia Upīte kirjutas luuletusi ja on koostanud 1937. a. Läti keele õpiku.

Eesti Kirjandusmuuseumis olevad tõlked pole selle artikli eesmärk, kuid tahaksin ära mainida esimest eesti kirjanduse läti keelde tõlkijat – see on Alfred Kempe (1890–1967). Tema poolt 1935. a. läti keelde tõlgitud “Eesti rahvatantsud” pakkusid lätlastele võimalust naabrite tantse õppida.

Mainimata ei tohi jääda ka Eesti diplomaadi ja folkloristi Oskar Philipp Kallase (1868–1946) poolt kirja pandud Lutsi (Ludza) eestlaste muinasjutud, mis on välja antud Lätis 2003. ja 2015. aastal.

Hea koostöö eestlastega on toimunud Riia Rotary-klubis. Selle rahvusvahelise klubi asutamisest 1932. aastal võttis osa Eesti poliitik, välisminister professor Ants Piip

(1884–1942), kes oli nooruses õppinud Balti Õpetajate Seminaris Kuldīgas ja töötanud Lätis õpetajana. Sõbralikud sidemed on Eesti ja Läti Rotary-klubidel endiselt olemas. Selle klubi liikmeteks on olnud Eesti Vabariigi suursaadikuna Lätis aastail 1992-1993 töötanud Dr Leili Utno ja siitilmast vara lahkunud Riia eestlane Vello Remmerts.

Tugevdamaks Läti ja Eesti rahvaste sõprust ning edendamaks vastastikust lähene- mist, eriti kultuuri- ja majanduselus, asutati 1928. aastal Läti–Eesti Selts, mis 1938. a. ühendas 40 liiget. Läti–Eesti Seltsi juhtis Arthur Alberings, kelle abikaasa Magda oli sündinud Tallinnas ja valiti 1934. a. seltsi auliikmeks. Samasuguse au pälvisid ka Eesti sõjavägede ülemjuhataja kindral Johan Laidoner (1884–1953) ja kindral Niko- lai Reek (1890–1942), kes olid aidanud 1919. a. lätlastel oma kodumaad vaenlastest vabastada. 1940. a. lõpetas Nõukogude võim selle naaberrahvaste ühenduse tegevuse.

Kahe naaberriigi sportlastel, nii professionaalidel kui ka amatööridel, on olnud palju omavahelisi võistlusi. Kui asetada rõhk olümpialastele, siis peab mainima eestlasest kergejõustiklast Johann Rudolf Oja, kes 1924. a. suvel osales VIII olümpiamängudel Pariisis, esindades Läti spordiühingut “Union”. Ta oli kaheksakordne Läti meister: 1924. aastal 100, 200, 400 ja 800 meetri jooksus, kuid aastail 1923, 1924 ja 1930 – 4 x 100 meetri teatejooksus.

Eestis on sündinud ka teised Läti olümpialased nagu Walter Bodnieks (1885), Adal- berts Bubenko (1910), Egils Hermanovskis (1918) ja Otto Jurgis (1904).

Lätlased koos eestlastega saavutasid bolševike vastu sõdades 100.aastat tagasi oma loodud vabariigi. 1940. aastal kogesid mõlemad riigid üheaegset annekteerimist ning ka sellest põhjustatud kannatused on neil sarnased või isegi identsed. Selles kirjutises mainitud A. Uesson, K. Jürgenson, J. Kukkk, J. Sihver jpt küüditati 1941. a. ja surid vangilaagrites. Sama saatuse osaliseks said nende kolleegid Lätist.

Pärast aastakümneid kestnud okupatsiooni alustasid mõlemas riigis nende maade patrioodid taas vabadusvõitlust kodumaa iseseisvuse taastamise nimel.

23. augustil 1989 Balti ketis ühendunud eestlaste, lätlaste ja leedulaste käed andsid selget tunnistust, et ollakse taas koos oma naabritega vabadust nõudlemas. Eestlastel ja lätlastel on olnud ja on tulemas veel palju ühiseid teid.

*Läti keelest tõlkinud **Leili Utno***

Estofile Riias

Leili Utno, *Välis-Eesti Ühing*

Enne veel, kui hakati kasutama mõistet *estofilid*, tulid 1868. aastal suurejoonelise algatusega välja Riia ühiskonnategelased Jānis Roze, Pēteris Tīdemanis ja Ivans Hi-millers. Need mehed otsustasid toetada näljahäda kannatavat Eesti maarahvast ja asu-tasid 1868. a. abiandmisseltsi puudustkannatavate eestlaste toetuseks. Selts tegeles sel aastal näljahätta sattunud paljude eesti perede abistamisega Eesti maapiirkondades. Loodud selts polnud arvukas, kõigest 35–40 liiget, kuid 10 kuud tegutseti kannatanute abistamisega tõhusalt, kuni näljahäda sai võidetud.

See oli tähtis humaanne panus ühiskonna arengusse ja naabritele sellise abi osutamist tuleks hinnata kui esimest katset ühendada Riia lätlasi heategevuslikuks ühiskondlikuks algatuseks. Käesoleval, Eesti ja Läti vabariigi juubeliaastal möödub 150 aastat meile teada olevast suurest lätlaste aktsioonist Eesti maainimeste abistamiseks. Nimetatud abiandmisseltsi tegevusest saigi alguse juba suurem ja tänapäevani tegutsev Riia Lätlaste Selts, kes samal aastal, 4. juunil 1868 esitas ametlikuks registreerimiseks oma põhikirja.

Selle seltsi tegevuse, mis oli pühendatud lätikeelse hariduse ja läti traditsioonide kinnistamisele, katkestas nõukogude võim 50 aastaks. Selts taasasutati 14.01.1989.a. – kaks kuud hiljem, kui Läti eestlased olid taastanud 11.11.1988.a. Riia Eestlaste Hariduse ja Abiandmise Seltsi uue nimega – Läti Eesti Selts.

Riia Lätlaste Selts tähistab käesoleval aastal oma tegevuse 150. sünnipäeva. See selts on populaarne ühendus, kes korraldab silmapaistvalt hea ja mitmekesise prog-

Riia Lätlaste Seltsi maja Riias

rammiga hariduslikke üritusi, sageli ka eestlaste kultuuripärandit tutvustavaid tasuta koosviibimisi. Alates 1992. aastast on Riia Lätlaste Seltsi majas Merkeli tänavas meeldivas koostöös selle juhtkonnaga korraldatud mitmeid Eesti Vabariigi riiklike tähtpäevadega ja diplomaatiliste kohtumistega seotud üritusi.

Käesoleval juubeliaastal, 21. veebruaril korraldas Riia Lätlaste Seltsi juhtkond Eesti Vabariigi 100. sünnipäevale pühendatud kontsertaktuse, kus seltsi naisansambel esitas eestikeelseid laule ja Riia Eesti Kooli õpilased esitasid eesti rahvatantse.

Läti eestlased on oma igapäevategevusega saavutanud eestlaste suhtes heatahtliku ja austava suhtumise, sest enamik neist on õppinud kõnelema läti keeles ja üles näidanud siirast lugupidamist läti tavade, kultuuri ning rahvakunsti vastu. Need eestlased on äratanud oma kolleegides ka huvi eestiliku omapära ja meelelaadi suhtes. Tihtipeale see on leidnud ka tunnustust ja soovi eesti kultuuriga lähemalt tutvuda.

Eesti ja Läti vabariikide sünniloos on palju ühendavaid sündmusi ja tähtsaid solidaarsust väljendavaid otsuseid, mis jäävad eesti ja läti rahva ajaloolisse mällu kui sõjaline toetus ja relvavendlus. Arvatavasti olid 1919. a. juunis ja ka hiljem, Läti vabastamiseks peetud lahingute ajal, väga paljud Läti inimesed estofiilid, kui seda sõna oleks kasutatud.

Tänapäeva estofiilide taimelavaks Riias võib pidada Läti Ülikooli juures tegutsenud soome-ugri keelte kateedrit, kus aastakümneid on õpetatud soome-ugri keeli ja kirjan-dust. Läti Ülikoolis eesti ja soome keelt õppinud filolooge töötab nii riiklikul tasandil diplomaatilisel tööil kui ka äritegevuses. Tänapäeva Läti estofiile on võimalik kohata Läti kultuuri- ja teadusasutustes, koolides ja ülikoolides.

Riia Lätlaste Seltsi juhatuse esimees **Guntis Gailitis** on silmapaistev Läti estofiil juba alates 1989. aastast, mil ta oli Läti Rahvusooperi pealavastaja.

J. Vitolsi nim. Läti Muusikaakadeemia (end. Läti Riiklik Konservatoorium) 1975. aastal muusika- ja draamalavastajana lõpetanud Guntis Gailitis on enam kui 50 ooperi lavaletooja, olles lavastanud ka Eesti algupäraseid muusikateoseid. Kuulsust on talle toonud G. Verdi „Nabucco“ ja G. Puccini „Turandoti“ lavastus.

2004. a. tõi Guntis Gailitis Tartu „Vanemuises“ lavale inimlikke tundeid ja kannatusi väljendava Puccini ooperi „*Madama Butterfly*“. Imetusväärne mažoorsses stiilis etendus oli kooskõlas elurõõmsa ja heatahtliku Guntis Gailitise iseloomuga. Loodus on teda õnnistanud meeldiva välimusega ja tundliku iseloomuga. Tunnustust väärib ka tema töö Läti arhitektuuri ja mälestusmärkide agentuuri peadirektorina. Silmapaistvaks Läti ühiskonnategelaseks on Guntis Gailitis saanud tänu oma töökuusele ja andekusele. Olen palju aastaid kuulunud Guntis Gailitiseiga samasse Riia Rotary-klubi liikmeskonda. Guntise kohalolek klubi koosolekutel tekitab nagu iseenesest elava diskussiooni ja vaimsuse õhkkonna.

Paljud Eesti filmides osalenud Läti näitlejad on leidnud tee Eesti kultuurilätete juurde, ja neidki võib pidada estofiilideks.

Tuntuim neist on **Ingrida Andrina**, *Vaba Laps* Eesti kultusfilmist „Viimne reliikvia“ (1969). Meie Moskvast õpingute aastail alanud sõprus viiski Ingrida selle filmi kangelanna Agnese rollini. Ingridast sai tulihingeline estofiil. Algas see 1967. a. juulis, mil koos Ingridaga veetsime ühe nädala minu vanemate kodus Rae vallas ja olime Tallinnas koos minu abikaasa Ivar Auliku ja tema sõbra Agris Lakisega. Mitu päeva sellest unustamatust nädalast kulus Tallinna vanalinna keskaegses miljöö ja Pirital kloostrivaremetes. Mainisin seal jalutades, et stuudio „Tallinnfilm“ üritab Eduard

Ingrida Andrīna parunessi rollis filmis „Rudolfi pärandus“ ja filmis „Džimlai-rudi-rallala“

Bornhöhe romaani „Vürst Gabriel ehk Pirita kloostri viimsed päevad“ alusel uut põnevat filmi teha ning otsib lähedalt ja kaugelt näitlejaid peategelaste rollidesse.

Jutustasin neile vaimustunult seda romantilist lugu, et Ingrida huvi äratada. See õnnestus suurepäraselt – tema küsimustel polnud lõppu.

Näiteks huvitas teda: „*Kas Gabriel oli seiklejast vürst või vabadusvõitleja?*“ Ja veel tahtis ta teada: „*Kas filmi sündmustik on romantiline seiklus või tuha all hõõgav tuli?*“

Ennustamise asemel arvasin, et Ingrida ilus aristokraatlik välimus võiks igast lihtsast süžeeest suurfilmi teha, ja soovitasin tal kandideerida Agnese rolli osatäitjaks. Nii juhtuski.

Agnese von Mönnikhuseni ossa soovijaid oli palju. Režissöör Grigori Kromanov valis näitlejaid väga suure hoolega. Gabrieli ossa leidis ta Aleksandr Goloborodko Ukrainast. Enamik teisi osatäitjad oli leitud, kuid Agnese otsingud jätkusid kuni filmivõtete alguseni. Igal läbikukkunud oli jutustada oma lugu, miks ta seda osa ei saanud. Suurte filmide juurde tekitatakse ju ikka põnevaid legende. Oma versioone on esitanud ka mõned ajakirjanikud.

Tegelikult oli selle rolli ümber toimuv palju loogilisem, nagu elus ikka. Ingrida sai eelnevalt üpris põhjalikult tutvuda Arvo Valtoni kirjutatud stsenaariumi tõlkega ning Uno ja Tõnu Naissoo laulude tekstidega, mille autoriks Paul-Eerik Rummo. Need laulutekstid viisidki näitlejanna veendumuseni, et filmi peateemaks on vabadus. Seda ka vatses ta ka Kromanovile öelda, kui nad kohtuvad.

Heaks soovitajaks osutus ka foto, mille minu abikaasa Ivar Aulik oli Ingridast teinud paar nädalat varem juunis, Ingrida sünnipäeval. See väikeses formaadis foto jõudis pikkamööda, kuid sihikindalt lõpuks filmi režissööri kätte, kes otsekohe Ingridat näha soovis. Kui nad esmakordselt Riias kohtusid, tundis eksimatu vaistuga filmimees kohe ära, et õige näitleja on leitud, ja Ingrida saigi Agnese rolli. Veelgi enam, Ingrida osatäitmise peenekoeline loomulikkus tegi sellest linatööst suurfilmi.

Ingrida töökoht Riias oli Läti Rahvusteater, kuid ta on mänginud ka paljudes Läti filmides. Tema rollide diapason on erakordselt lai. Siinjuures mainime „Saatanat

teenreid“ (1970) ja viimaseid, näiteks filmi “Rudolfi pärandus“ (2010), kus Ingrida kehasat parunessi, ja komöödiat “Džimlai-rudi-rallala“ (2014), kus vaatajaid pan- nakse naerma läbi pisarate.

Eesti kultusfilmi osatäitja Ingrida Andrina lahkus siitilmast 17. septembril 2015 Riias. Eesti ajalehed kirjutasid sel puhul: “Puhka rahu, Vaba Laps!”

Ingrida Andrina põrm maeti Läti Metsakalmistule. Matusetalituse pidas katoliiklik preester. Ingrida saatsid viimsele teekonnale poeg Janis, sugulased, sõbrad, austajad ja Läti teatrite esindajad.

Jagan Riia eestlaste arvamust, et nüüdisaja populaarseim läti muusik **maestro Raimonds Pauls** on estofiil. Tema enda seisukohta selles asjas pole küsinud, küll aga on maestro oma suhtumise ja tegutsemisega üles näidanud erakordselt heatahtlikku suhtumist eestlastesse, eesti muusikatähtedesse ja Eesti riigi asjadesse.

Meeles on 1988. aasta 15. novembri hommik, mil Raimonds Pauls astus Läti kultuuriministri auvärsesse ametisse. Ühe esimestest allkirjadest ministrina andis ta minu kui Läti Eesti Seltsi tolaeagse juhataja palvel resolutsioonile, mis tagastas Riia Eestlaste Abiandmise Seltsi liikmete poolt 1912. a. ehitatud maja toonastele Läti eestlastele.

Tutvusin Raimonds Paulsiga tema muusika kaudu 1970-ndate Riias, mil tema kontserdid Suure Gildi kontserdisaalis või mõnes teatris olid ühed Läti pealinna oodatuimad muusikasündmused. Sel ajal kõlasid raadiost tihti tema imelised laulud Läti loodusest – „Metsroosike“, „Kurzeme“, „Merevaik“.

Maestro Raimond Pauls oli ja on Läti looduse ilu apologet nüüdisaegses muusika- kultuuris. Ta oli 1970-ndatel valguseallikaks raskel lätliku kultuuri tõrjumise ajajärgul. Raimonds Paulsi muusika on pannud helisema paljusid hingekeeli. Need inimesed, nii noored kui ka vanemaealised, hakkasid siis taas Lätile vaatama kui oma ainulaadsele kodumaale – imetlema põhjast ja läänest männitukkade ja kuld kollaste liivarandadega palistatud Kurzemet ning lõunas järvesilmadest sädelevat sinirohelist Latgalet.

Raimonds Pauls on sündinud 12. jaanuaril 1936 Riias Pardaugava eeslinnas. Ta alustas kooliteed 1943. a. ja vahetpidamata õppides lõpetas 1958. a. klaveriklassi Läti Riiklikus Konservatooriumis. Juba 1960-ndate algul pani ta aluse oma *jazztrio*’le. 1964. a. asutas Riia kergemuusikaorkestri ja temast sai selle juht. Samasse aega jäävad tema esimesed laulud ja Läti Raadio muusikasaated.

Kuue- ja seitsmekümnendatel lauldi Lätis kõikjal Raimonds Paulsi laule. Aeg avas nende autorile palju võimalusi. Ta asutas muusikaansambli *MODO* ja alustas sellega üleliidulisi ringreise. 1970-ndate lõpuks said Raimonds Paulsi laulud laialt tuntuks üle Nõukogude Liidu. Eriti populaarne oli „Miljon roosi“. Korduvalt valiti just Raimonds Paulsi laulud Moskvas Kesktelevisioonis „aasta lauludeks“. Tema algatatud on noorte muusikute konkursid „Jurmala“ ja „Uus laine“ („*Jaunais vilnis*“).

1988. a. novembrist kuni 1993. a. lõpuni oli Raimonds Pauls Läti Vabariigi kultuuriminister. Tema äärmiselt lugupidav ja väärtustav suhtumine läti kultuuri kõikidesse valdkondadesse tõi talle 1993. a. Läti Seimi valimistel palju hääli ja ta valiti rahva- saadikuks. Läti Teaduste Akadeemia akadeemikud valisid 1999. a. Raimonds Paulsi oma auliikmeks.

Raimonds Paulsi muusikat on salvestatud enam kui kaheksakümnele heliplaadile.

Vestlesin viimati Raimonds Paulsiga 12. septembril 2012 Riia Raadiomajas. Meie vestluse alguses meenutasime aega, mil Raimonds Pauls oli Läti kultuuriminister ja

Paul Mägi, Guntis Gailitis, Raimonds Pauls ja Leili Utņo 1992. a. Lāti Vabariigi aastapāeva vastuvōtul Riias.

mina Eesti Vabariigi suursaadik Lātis. Meenutasime, et suverāanse rahvusriigi taastamise strateegia oli see, mis aastail 1992–1993 ūhendas Lāti ja Eesti riigitegelasi, haritlaskonda ja meie maade pōlisrahvaid. Tol ajal kohtusime ametlikel diplomaatilistel visiitidel ja vastuvōttudel ūpris tihti.

Vahetasime arvamusi sellest, mis viimase kahekūmne aasta jooksul meie iseseisvates riikides on toimunud, ja kuidas nūūd hindame noid pūūdlusti, mis meid kunagi innustasid koostōōd tegema. Jōudsime arvamusele, et kui 1990-ndatel hakati Lāāne-Euroopa riikides taas rahvusriikide ideede vāārtusi hinnates looma humaanset ūhiskonda, siis Ida-Euroopas, sh ka meie kodumaal ja sealsete inimeste teadvuses oli tāhtsal kohal ajaloolise ebaōigluse ja Nōukogude okupatsiooni poolt tekitatud kahjude korvamise nōue, mida tundis vaid pōlisrahvas, kuid mida on Eestis ja Lātis pūūdunud eitada vōi maha vaikida suur osa vōōra pāritoluga rahvastikust. Selline erinevus arusaamades on tekitanud dissonantsi hariduse, keele ja kultuuri valdkondades ning see omakorda on takistanud meie riigi valitsustel ametlikult aktsepteerimast rahvusriigi taastamise ideed. Kōnelesime ka sellest, et kultuuri edendamist mistahes Euroopa riigis on teoreetiliselt hinnatud kui ūht julgeolekufaktorit, kuid Lāti praktikas on tulnud seda teha ettevaatlikult, kaitsepositsioonil olles.

Raimonds Paulsi sōnul teab ta sōjaajal ūles kasvanud ja kūlma sōja raudses haardes Lātis haridust saanud ūhiskonnaliikmena hāsti, et sōda ja sōdimine hāvitavad kultuuri ka nāilise rahu tingimustes. Seepārast on ta oma muusika esitajate valikul alati hoidunud vastuoludest. Pigem on ta igati toetanud professionaalsust ja neid kultuuriharrastusi, mis vāhendavad pingeid rahvaste vahel. Suurepāraseks pidas ta Eesti laulutāhte Anne Veskit, kelle muusikaline professionaalsus ja esinemiste elegants toovad eestlastele vāga palju sōpru ja poolehoidjaid Moskvas ja Peterburis ning kōikjal mujal, kus lauljatarid kontserdid toimuvad.

Sel kohtumisel oli mul meeldiv vōimalus kinkida maestrole kakskeelne koguteos

„Kakskümmend aastat taasiseseisvust Eestis, 1991–2011. *Twenty years of restored statehood in Estonia, 1991–2011*“, mille koostaja ja peatoimetajana olin olnud tegev aastail 2010–2011.

Kirjastustegevus viis mind kokku professor **Alida Zigmundega**, kes on Balti riikides pedagoogika ajaloo teadusliku uurimise üks juhte ja samas ka aktiivne estofiil.

Tema huvi eestlaste vastu algas juba koolipõlves. Teatavasti tuli ka Läti koolides nõukogude ajal õppida nii emakeelt kui ka vene keelt. Viimase vastu Alidal erilist huvi polnud, kuni tekkis vajadus suhelda kirjasõbraga Eestist.

Alida kirjasõbraks sai Anne Sihv Võhmast, kelle perekond tundis siirast huvi nii kirjasaatjate endi kui ka nende perekondlike sündmuste vastu. Käidi vastastikku pulmapidudel ja tutvuti teiste perekonnaliikmetega. Suheldi vene keeles. Annel oli venekeelsete kirjade kirjutamisel abiks olnud tema ema. Kirjavahetus jäi aga soiku, kui Anne abiellus, sai lapse ja kolis oma abikaasaga eraldi elama.

Alida elu kujunes teistsuguseks. Pärast keskkooli asus ta Läti Ülikoolis õppima saksa filoloogiat, kuid huvitus ajaloo eest. Kirjasõbraga Eestist vahetati veel vaid uusaasta- ja jõuluterivitusi, ent huvi Eesti vastu oli alles.

1989. a. asus Alida tööle Riia Polütehnilise Instituudi (hilisema nimega – Läti Tehnikaülikool) muuseumisse. See õppeasutus on Balti riikide vanim tehnikateaduste kõrgkool, kus on õppinud paljud eri rahvustest üliõpilased. Riias on käinud õppimas ka suur hulk eestlasi, kellest mõned on jäänud oma Alma Materi kateedritesse tööle pikemaks ajaks. Need ja muudki huvitavad andmed said teatavaks siis, kui 1991. a. Läti taas sai iseseisvaks riigiks ja avanes võimalus kitsendusteta uurida Läti Tehnikaülikooli ajalugu.

2007. a. kaitses Alida Zigmunde edukalt oma doktoritööd. Ta on avaldanud teadusajaloolisi artikleid; näiteks kogumikus „Euroopa suured pedagoogid“ ilmus artikkel „*Wilhelm Ostwald und die erste Hochschule in Riga*“. Teatavasti on W. Ostwald nii Tartu Ülikoolis kui ka Riia Tehnikaülikoolis töötanud Nobeli preemia laureaat.

Praegu töötab professor Alida Zigmunde Läti Tehnikaülikoolis teadusajaloo uurimise ja teaduspublikatsioonide osakonna juhatajana. Ta on Balti Teadusajaloo Assotsiatsiooni juhatuse liige, osaleb selle rahvusvahelistel konverentsidel. Tal on tised kontaktid Tartu Ülikooli teadlastega ja Välis-Eesti Ühinguga. Meie koostöö algas 2007. a. seoses koguteose „Eestlased Lätis“ 1. ja 2. raamatu koostamiseks vajalike materjalide otsimisega Riia arhiividest. Alida Zigmunde orienteerub suurepäraselt Läti teadusajaloo arhiivides ning tal on andeka filoloogi ja ajaloolase vaist üles leida erinevatel teemadel arhiivimaterjale. Tänu temale ongi neis raamatutes laialdast huvi pakkunud artiklid „Eestlased Läti vabastuslahingutes 1918–1920“ koos nimekirjadega nendest Lätis võidelnud 147 eesti sõjaväelasest, kes on pälvimud Läti riikliku sõjaväelise autasu – Karutapja (Lačplesise) ordeni. Mainima peaks ka pedagoogikadoktor Zigmunde artiklit “Eestlased Balti õpetajate seminaris“, mis on avaldatud koguteose “Eestlased Lätis“ 2. raamatus (2008, lk 35–42).

Loodan, et koostöö Alida Zigmundega jätkub ka siis, kui meie vabariigid on alustanud uut aastasada ning huvi Läti ja Eesti teadusajaloo uurimisel koostöö tegemise vastu muutub veel aktiivsemaks.

III osa

Välis-Eesti Ühingus

Välis-Eesti Päev 25.11.2017: Konverents „Sada aastat Eesti riiki“ Rahvusraamatukogus.

Välis-Eesti Päeva korraldamine Tallinnas on Välis-Eesti Ühingu põhikirjaline ülesanne.

Seda päeva tähistati konverentsiga “Sada aastat Eesti riiki” Tallinnas Rahvusraamatukogus. Konverents oli pühendatud Eesti Vabariigi 100. aastapäevale ja 89. Välis-Eesti Ühingu sünnipäevale. Konverentsi avaettekande “15.november 1917 - kas iseseisvuspäev?” esitas Tartu Ülikooli dotsent Agu Pajur.

Autor kõneles ajaloolistest sündmustest, mis kulmineerusid Maapäeva 28.(15.) novembri 1917 otsusega kuulutada Maapäev kõrgeimaks võimuks Eestis kuni demokraatlikult valitud Eesti Asutava kogu kokkukutsumiseni. See otsus oli suur samm Eesti omariikluse suunas. Just Maapäeva vanematekogu otsustas välja kuulutada Eesti iseseisvuse, moodustades hiljem, 19. veebruaril 1918 Eesti erakondade esindajatest erivolitustega Päästekomitee. Viis päeva hiljem avaldati Iseseisvuse manifest, sellega oli Eesti Vabariik sündinud. Kahjuks langes Maapäeval käsitletav otsus järgnenud dramaatiliste sündmuste käigus unustuse hõlma. Käesoleval ajal, arvas autor, “väärib Eesti Maapäeva 28. novembri otsus, millest on nüüd möödunud 100 aastat, tänulikku meenutamist ja sinimustvalge lipu heiskamist igal aastal”. Ettekande tekst on avaldatud selle ajakirja I osas.

Poliitikateaduste doktori Toomas Varraku ettekanne “Demokraatia teooria ja praktika” käsitles külma sõja lõpetamise asjaolusid, mis muutis demokraatia ehk rahva-

Esineb Jarmo Kauge, konverentsi juhivad Leili Utno ja Toomas Varrak

võimu paljude riikide poliitiliseks normiks. Tänapäeval peetakse seda ühiskonna poliitilise kultuuri arengutaseme näitajaks. See arvamus kehtib hoolimata tõsiasiast, et viimased aastakümned on ühiskondlik areng õnnestanud selle normi üldkehtivust ja tekitanud riske. Ka selle ettekande tekst on avaldatud selle ajakirja I osas.

Paeluv oli Eesti Kunstimuseumi peadirektori Dr Sirje Helme ettekande “Eesti moodsa kunsti lugu”, mille ajalugu langeb kokku 20. sajandi algusega. Huvitav slaididekogu ilmestas meie moodsa kunsti viljelejate loomingu, millest osa on KUMU püsiekspositsioonis.

Eesti Looduskaitse Seltsi juhatuse liikme Juhan Telgmaa ettekande “Eesti looduse väärtused ja selle kaitse” oli pühendatud Eesti loodusrikkusele. Ettekandes märgiti, et meie liigirikkuse moodustab 379 linnuliiki, 75 kalaliiki, 5 roomajaliiki, 11 liiki kahepaikseid, 1500 liiki sootaimi, 525 liiki samblaid ja 4869 liiki seeni, millest 570 liiki on Eesti riikliku kaitse all. Kaitsealadega on kaetud 18 % Eesti maismaast. Kogu selle loodusrikkuse poolest on Eesti Euroopas viie esimese riigi seas.

Rahvastikuteadlase Dr Luule Sakkeuse ettekande “Peamised muudatused Eesti rahvastiku arengus 20.-21. sajandil” andis ülevaate Eesti rahvaarvu dünaamikast möödunud sajandi jooksul, mil on toimunud 3 suuremahulist väljarannet ja tekkinud nn põlvkondlikud augud. Euroopa riikide seas on Eestis suurim võõrpäritolu rahvastiku osakaalu näitaja. Aktiivne linnastumise protsess on põhjustanud märkimisväärset majanduslikku ebavõrdsust maa ja linna elanike vahel.

Tagasisivaatava sisuga oli ka Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis juhataja Evelin Tamme ettekande “Kolmveerand sajandit Eesti teadlaste tegevust Rootsis”, mis on avaldatud selle ajakirja II osas.

Konverentsist 25.11.2017 osavõtjad

*Eesti Peetri kirik Torontos (arhitekt Mihkel Bach, valmis 1955.
Fotod: Kaido Haagen / Eesti Arhitektuurimuuseum*

*Uue Eesti Maja projekt Madison Avele Torontos (arhitekt Alar Kongats, projekt 2017).
Fotod: Kongats Architects*

Paljudele konverentsist osavõtjatele oli Eesti Arhitektuurimuuseumi teaduri Jarmo Kauge ettekanne “Eesti päritolu arhitektide tegutsemisest sõjajärgses Torontos” tõeline avastusretk. Toronto linnapilti ilmestanud Eesti arhitektide loomingut ja elutöid tutvustav ettekanne oli hästi illustreeritud sõnum väliseestlaste andekusest ja ettvõtlikkusest.

Konverents on kingitus Eesti Vabariigi 100.aastapäevaks.

Välis-Eesti Ühingu üldkogu 27.01.2018 Tallinnas

Korraline Välis-Eesti Ühingu (VEÜ) üldkogu k.a. jaanuaris ühe päevakorrapunkti kohaselt arutas eelmisel üldkogul 28. 01.2017. uuendatud ja Tallinna Linnakohtu poolt kinnitatud Välis-Eesti põhikirja rakendamist. Vastavalt MTÜ-de seadusandlusega kooskõlla viidud VEÜ põhikirja 12. punkt sätestab kongresside korraldamise kohta, et esialgses põhikirjas sätestatud Välis-Eesti Kongresside asemel kutsub Välis-Eesti Ühingu juhatus edaspidi kokku Välis-Eesti Ühingu Kongresse. Neil üritustel pole ette nähtud sisulist vahet, küll aga on juriidiline erinevus kongresside korraldamise asjus.

Välis-Eesti Ühingu aktiivsed liikmed: Greete Lisette Maasik, Lea Vaher Lundin, akadeemik Anto Raukas, genealoog Kalju Sipp, VEÜ juhataja Leili Utno, Dr Lembit Kommel, keeleteimetaja Tiit Maksim, tõlkija Irina Petrova

Välis-Eesti Ühingu liikmete uusi teoseid:

Mats Traat „Valge Maja“, kirjastus EKSA, 2017.

Mats Traadi 2017. a. romaan „Valge Maja“ on kõitev jutustus noorest arstist Martin Lundelinist, kes saabus ühte Kagu-Eesti jaoskonnahaiglasse oma esimesse töökohta. Asjaosaliste arvates on juttu Värska Sanatooriumi ehitamisest ja doktor Martin Lundelini prototüüp Dr Ragnar Viir.

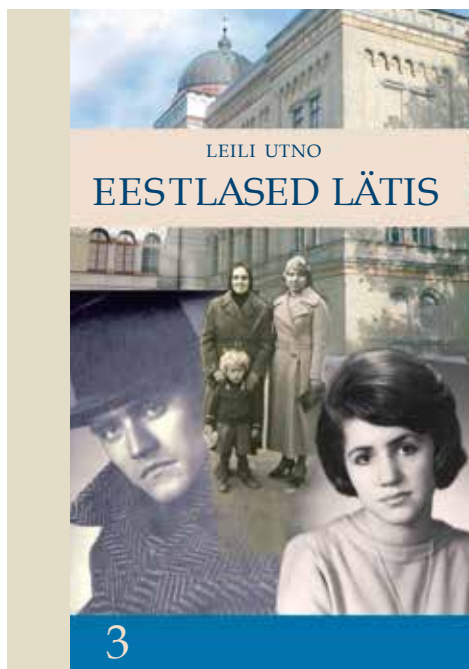
Autobiograafiline tutvustus

Sündisin 12.08.1943 Tartus. Õppisin Väimela 7-a koolis, lõpetasin Tartu II Keskkooli 1961 ja Tartu Ülikooli 1968. Koolidesse ja koolidest koju kõndisin, tundide vaheajal ja arstiteaduskonna õppehoonete, Toome ja Maarjamõisa vahet liikudes kõndisin. Algatasin 1969. aastal Värska sanatooriumi.

Olen töötanud arstina merel, mitmetes haiglates Eestis ja Soomes, ning eraarstina. Väitekirja erinevate asendite ja veesoleku mõjust lihastele kaitsesin aastal 2010. Värskas alguse saanud kümbluse mõju selgitamisega jätkan nüüd Rahvusvahelise Astronoomia Akadeemia vastavas, immersiooni uurimisrühmas. Harrastusteks on endiselt kõndimine ja ujumine. Meeleldi külastan Estonia teatrit ja tunnen rõõmu, et vaheajal on tervislikuks kombeks kõndida!

Ragnar Viir, 10.04.2018

Leili Utno „Eestlased Lätis“ 3. raamat, kirjastus „Välis-Eesti“ , 2017.

Triloogia „Eestlased Lätis“ 3. raamat on Leili Utno meenus Lāti sündmustest ja eestlastest, kultuuritegelastest ja diplomaatidest, kellega autoril oli isiklik kokkupuude aastail 1965 kuni 1993. See ajavahemik jaguneb kolme ossa.

Esimeses osas kirjeldab autor sündmusi ja inimesi, kellega seotus viis teda suure liitriigi metropolist Riiga, kus temast sai Saaremaalt Lätti elama tulnud Aulikute pere liige.

Raamatu teises osas kirjeldab autor Riia linnamiljööd ja teadusliku töö keskkonda, mis oli toleaegete arstide ja teadlaste tegevuses oluline. Autor meenutab neid eestlasi, kellega koos 1988. a. taasasutati eestlaste selts Riias.

Kolmas osa on pühendatud Lāti ja Eesti riiklike diplomaatiliste suhete taastamisele alates aastast 1992 ja autori tööst Eesti Vabariigi Suursaadikuna Lätis. Kirjeldatud on Riia diplomaatilise korpuse toetus ja abi Baltikumi julgeoleku probleemide diplomaatiliste lahenduste leidmisel.

Meile kirjutatakse:

RISTIUSU VAIMSETE VÄÄRTUSTE ELLURAKENDUS

Vaimne ärkamine

Kui sajandeid tagasi Piibel rahva keelde tõlgiti ja usupuhastuse päevil trükkimine avastati, mis selle inimestele kättesaadavaks tegi, siis uuriti seda hoolega ja leiti, et Rooma Katoliku Kiriku õpetus on ekslik. Tollal oli see üldine ainu-usk. Kui võrreldi seda Piiblis kirjeldatud Jeesuse ristikoguduse õpetusega, siis see ei ühtinud, vaid oli segunenud paganlike kommetega ja muutunud rituaalseks, vaid kristlike nimedega usundiks. Sellisel taustal arenes protestantism mis tõi enesega kaasa vaimse ärkamise ja arengu.

Vaimne leigus

Tänapäeval on Piibel küll enamikus kodudes, kuid seda ei loeta, vaid see lebab raamaturiivil talismanina. Samuti on kirik muutunud kombeusundiks ja protestantism on muutunud peaaegu olematuks. Ka Eestis on ristiusk vähemuses, korruptsioon vohab ja alkoholi liigtarvitamine hävitab rahvast ja toob kannatusi. Meil on vaja uut usklikku äratust karskusliikumisega.

Valiku ja tahte vabadus

Ilma valiku vabaduseta puuduks intelligents. Meil poleks ilmatahte vabaduseta loovat võimet, arenemist, mõtlemist, ettekujutust, uusi leiutusi, õppimist, lugemist, kirjutamist, muusikat, teadust jne. Kuid kuna me mõtlemisel ega ettekujutusel pole suletud uksi, siis ka kurjus ja kannatused on võimalikud, mis on suur hädahoht ja kahjuks reaalsus meie planeedil. Piiramata vabadus toob esile kurjuse olemuse.

Elu muutus meele treeningu kaudu

Rooma 12:2 - “Ja Ärge saage selle maailma sarnaseks, vaid muutuge teiseks oma meele uuendamise teel”. Kuna see on nõuanne meile, siis selle põhjal me saame oma meele ise teiseks muuta ! Aga kuidas? Teine kirjakoht lisab, “Ja me lükkame ümber kõik takistused, mis seatakse Jumala tunnetuse vastu....” Kui me nii pidevalt ehk kogu aeg oma meele ja mõtte valikuid teeme, kuni see harjumuseks muutub, siis on see juba meie loomuseks kujunenud ! Headest mõtetest muutuvad ka me tunded sellisteks. Edasi ka me sõnad ja teod, samuti terve me elu. Nii me suudame elada pühitsetud elu ilma patustamata, olles koostöös Jumalaga. (Fil 4:8).

Lugupidamisega, Olev Tralla (Kanada)

Toimetuselt: Avaldame lühendatult hr Olev Tralla Välis-Eesti Ühingule 2017.a. saadetud kirja teksti.

Tänuavaldus Välis-Eesti kongresside tegijaile ja osavõtjaile

Leili Utno, Välis-Eesti Ühingu juhataja

Eestlaste diasporaa kujunemine algas 19. sajandi keskel. Selle põhjuseks oli agraarühiskonna lagunemine Eestis. Asuti elama Venemaale, Lätti, Põhja-Ameerikasse, Austraaliasse ja mujale.

Väliseestlaste ühtekoondumine algas 19. sajandi lõpul. Esimene eesti selts väljaspool Eestit loodi New Yorgis 1898. aastal, hiljem mujal Ameerikas, samuti Austraalias. 20. sajandi algusaastail välja rännanuil oli häid teadmisi oma rahvuskultuurist ja eesti rahvaloomingust.

Kui 1918. a. sündis Eesti riik, pöördus suur osa välja rännanud eestlastest tagasi kodumaale. Väliseestlastele hakati rohkem tähelepanu jagama.

18. aprillil 1928 otsustasid väliseestlastest huvitatud Eesti ühiskonnategelased ellu kutsuda organisatsiooni, mis tegeleks Välis-Eesti teemaga. Asutati väliseestlastega suhtlev Välis-Eesti Ühing hoidmaks kodumaal ja välisriikides elavate eestlaste vahelisi sidemeid. Ühing seadis eesmärgiks, et väliseestlased säilitaksid rahvusliku ühtekuuluvustunde ning võimalusel rikastaksid kodumaal toimuvat võõrsil omandatud teadmiste ja oskuste abil. Välis-Eesti Ühingu kätte koondusid kogu väliseesti seltsidega seotud ettevõtmised ja ajakirjast "Välis-Eesti" sai kõikide väliseestlaste ühine häälekandja.

Välis-Eesti kongresside kokkukutsumine Eesti üldlaulupidude eelõhtul, mil Tallinna saabub eestlasi kõikidelt mandritelt, on olnud Välis-Eesti Ühingu põhikirjaline ülesanne. Tallinnas on Välis-Eesti kongresse peetud seitsmel korral. Esimesed kolm toimusid aastail 1928, 1933 ja 1938. Neli viimast kongressi on toimunud aastail 1999, 2004, 2009 ja 2014.

IV Välis-Eesti kongress peeti (pärast 61-aastast pausi) 29. ja 30. juunil 1999, mil oli Tallinnas koos eestlasi Abhaasiast, Austraaliast, Argentiinast, Eestist, Inglismaalt, Kanadast, Lätist, Rootsist, Saksamaalt, Soomest, USA-st ja Venemaalt.

Plenaaristungit "Eesti keel ja identiteet" juhatasid keeleteadlased Mati Hint Tallinna Pedagoogikaülikoolist ja Raimo Raag Uppsala Ülikoolist. Istungit, mille teemaks "Eesti sotsiaalareng ja eestlaste sotsiaalprobleemid", juhatasid sotsioloog Peeter Tulviste ja poliitikateadlane Toomas Varrak. Sümpoosionit "Eestlaste elu mandritel ja maadel" juhatas Välis-Eesti Ühingu juhataja Dr. Leili Utno.

Sellest Välis-Eesti kongressist kujunes tõeline eestlaste rahvuslikku ühtsust ja vaimsust koondanud üritus. Tõdeti, et eestlasi endistviisi ühendavad eesti keel ja ühinguiline või isiklik side Eestiga.

V Välis-Eesti kongress 1. juulil 2004 käsitles eestluse järjepidevust ja eestlaste missiooni üleilmises ulatuses. Plenaaristungit teema oli "Eesti kultuuri-, teadus- ja hariduseltside tegevus välisriikides". Nenditi, et 1944. a. välismaale siirdunud eesti pagulastel

Lõpetuseks

Eesti kuulsaimat kirjanikku Anton-Hansen Tammsaaret
tsiteerides:

„Ükski ei armasta eestlast, eestlane isegi ei armasta.

Venelane armastab venelast, sakslane sakslast,

lätlane armastab pisut lätlast,

aga eestlane eestlast ei armasta.

Tema armastab venelast ja sakslast, niisugune on eestlane....

Aga eestlane peab eestlast armastama, nagu armastab teda
härra Maurus...

Jah, ka väikesed peavad armastame, nad peavad armastama,

nagu oleksid nad suured, sest armastus on see,

milles ka väikesed võivad olla suured, kõige suuremad.

Ja ütle nüüd ise: kas on eesti rahval midagi karta.

kui meie teda kõigest südamest armastame ?“

(Tõde ja õigus, II)

VÄLIS-EESTI ÜHINGU AJAKIRI • ASUTATUD 1928

